UTREDNING

RÖRANDE

DE I VÅRT LAND

UTOM SKÅNE, HALLAND OCH BOHUSLÄN

FÖREFINTLIGA PATRONATSRÄTTIGHETER

OCH

DÄRMED JÄMFÖRLIGA KALLELSERÄTTER

EFTER NÅDIGT UPPDRAG VERKSTÄLLD

AV

ARVID BÄCKSTRÖM

STOCKHOLM
K. L. BECKMANS BOKTRYCKERI
1914.

INNEHÅLL.

Avdelning I.

Om patronatsrätt i gamla Sverige.

Sid.

Inledning 9
Uppkomst av patronatsrätt 10
Patronatsrättens innehåll:
Rättigheter 16
Skyldigheter 18
Nuvarande patroner, patronella församlingar och befattningar samt patronatsrättigheter 20
Upphörande av patronatsrätt 21

Avdelning II.

Redogörelser för särskilda patronatsrättigheter och därmed jämförliga kallelserätter.

Uppsala stift 27
Linköpings stift 72
Skara stift 107
Strängnäs stift 119
Västerås stift 181
Växjö stift 192
Göteborgs stift 203
Karlstads stift 206

Till herr Statsrådet och Chefen för kungl. justitiedepartementet.

Den 16 juni 1911 erhöll jag uppdrag att tills vidare biträda inom kungl. justitiedepartementet vid utredning av frågan om tillkomsten och beskaffenheten av de i vårt land utom Skåne, Halland och Bohuslän förefintliga patronatsrättigheter ävensom av övriga, enskilda personer tillhörande kallelserätter beträffande ordinarie prästerliga tjänster.

Sedan denna utredning numera fullbordats, får jag härmed överlämna dels en mera allmänt hållen framställning »Om patronatsrätt i gamla Sverige», dels 81 redogörelser rörande särskilda patronatsrättigheter och därmed jämförliga kallelserätter. Redogörelse har av vissa skäl även lämnats för en kallelserätt, som knappast kan anses jämförlig med patronatsrätt (Film-Österby).

Materialet till redogörelserna har hämtats dels från de genom herr statsrådets skrivelse den 14 juni 1907 från domkapitlen infordrade uppgifter dels — och förnämligast — från handlingar i riksarkivet och kungl. kammarkollegium. Från de flesta församlingarna hava jämväl kompletterande uppgifter infordrats.

Redogörelserna hade säkerligen — åtminstone i vissa fall — blivit fullständigare, därest domkapitlens arkiv och de hos vederbörande patroner möjligen befintliga handlingar jämväl undersökts.

Sådana undersökningar skulle emellertid avsevärt fördröjt utredningen och torde även få anses mindre nödiga, då de på grundvalen av förberörda material utarbetade redogörelserna innehålla erforderliga upplysningar rörande tillkomsten och beskaffenheten av dessa rättigheter.

Den allmänna framställningen om patronatsrätten i gamla Sverige är kortfattad och stöder sig delvis på den av nuvarande regeringsrådet m. m. Gabriel Thulin år 1901 av trycket utgivna ingående utredning rörande patronatsrättigheterna i Skåne, Halland och Bohuslän.

Stockholm den 15 juni 1912.

Arvid Bäckström.

AVDELNING I.

OM PATRONATSRÄTT I GAMLA SVERIGE.[1])

[1]) Utom Skåne, Halland och Bohuslän finnas patronatsrättigheter allenast i de gamla svenska landskapen. Följande framställning berör därför endast patronatsrätt i det s. k. gamla Sverige.

INLEDNING.

Patronatsrätten har sin grund i den kanoniska rätten och särskilt biskoparnas däri erkända befogenhet att förse församlingarna med präster.

Biskoparnas rätt överläts till enskilda personer, som genom byggande av kyrka eller på annat sätt väsentligen bidrogo till bildande eller uppehållande av en församling.

Med denna kallelserätt, jus vocandi eller jus præsentandi, förenades stundom rätt att uppbära kyrkans inkomster, dock mot vissa skyldigheter. Patronatsrätten blev inkomstbringande eller lukrativ. Någon lukrativ patronatsrätt finnes emellertid icke i gamla Sverige. [1])

Patronatsrätten var tidigt känd i Sverige. Den omnämnes redan i landskapslagarna. Enligt Upplands- och Södermannalagarna ägde biskopen giva kyrkan åt den, som till henne ägde en faderlig — »fadhurliker» — rätt, »vilket klerkerna kalla jus patronatus». I Sverige hade emellertid socknemännen redan under medeltiden ett betydande inflytande på tillsättningen av präster. Patronatsrätten torde därför här i landet hava framstått såsom en inskränkning mera i församlingarnas än i biskoparnas rätt.

Några bestämmelser om patronatsrätt förekomma icke i landslagarna, vilka sakna kyrkobalk. Ej heller 1571 års kyrkoordning innehåller några stadganden härom. Nu gällande bestämmelser rörande patronatsrätt återfinnas i 1686 års kyrkolag kap. 19 §§ 12—16. Dessa bestämmelser kompletteras av ett flertal senare utfärdade nådiga kungörelser, resolutioner och brev.

Ehuru den patronatsrätt, varom här är fråga, icke är lukrativ och således huvudsakligen består i rätt att kalla präst, har man velat göra skillnad på egentlig patronatsrätt och kallelserätt, som endast skulle vara jämförlig med patronatsrätt. Till sådan kallelserätt skulle då hänföras en del vanligen under senare tider tillkomna rättigheter, vilka icke uttryckligen angivits såsom patronatsrättigheter.

---

[1]) Ett undantag utgjorde fordom patronatsrätten till Mörkö församling, Strängnäs stift, varest patronus till mitten av 1600-talet uppbar prästrättigheterna mot skyldighet att besörja kyrkoherdens underhåll och avlöning.

Om ett sådant särskiljande skall ske, torde till dylik kallelserätt böra hänföras rätt att kalla präst, till vars avlönande den kallande på något särskilt sätt bidrager. En sådan rätt synes närma sig kallelserätt, som grundar sig därpå, att den kallande helt och hållet bestrider den kallades avlöning. Kallelserätter av sistnämnda beskaffenhet, vilka icke kunna anses vara jämförliga med patronatsrättigheter, finnas till stort antal i Sverige, och nya sådana uppkomma alltjämt. Om dylika kallelserätter är emellertid här icke fråga.

Enligt berörda indelningsgrund skulle med egentlig patronatsrätt förstås rätt att kalla präst, som helt och hållet avlönas med vanliga prästlönemedel utan något särskilt bidrag av patronus, samt med kallelserätt, som är jämförlig med patronatsrätt, rätt att kalla präst, som till någon del men ej helt och hållet avlönas genom särskilda bidrag av den kallande. Dessa särskilda bidrag hava väl, därest bestämmelse om deras utgörande influtit i lönekonvention, fått karaktär av ordinarie prästlönemedel men utgöra alltid bidrag utöver eljest vanliga sådana.

Uppkomst av patronatsrätt.

Ett förvärv av patronatsrätt förutsatte i regel betydande ekonomiska uppoffringar. Den härför erforderliga förmögenhetsställning var under äldre tider förnämligast till finnandes inom frälseståndet. Patronatsrätt förvärvades därför i regel av frälsemän och kom tidigt att åtminstone i Sverige betraktas såsom ett privilegium för nämnda stånd.

Redan i konung Sigismunds försäkring för ridderskapet och adeln den 11 februari 1594 förklaras, att adeln skulle njuta jus patronatus; och i konung Gustaf II Adolfs försäkring den 31 december 1611 återfinnes en liknande förklaring. I punkt 33 av ridderskapets och adelns privilegier den 8 oktober 1617 säges uttryckligen, att ridderskapet och adeln skulle hava jus patronatus i de prästgäll och socknar, där de vore boende. I ett flertal resolutioner på ståndets besvär bekräftas sedermera denna rätt.

Enligt 1686 års kyrkolag kap. 19 § 12 tillkommer jus patronatus dem, vilka själva eller deras förfäder antingen givit jord eller grund till kyrkan, då hon uppfördes, eller helt och hållet uppbyggt eller till en god del utvidgat kyrkan eller med ansenlig kostnad förbättrat henne, då hon var förfallen, eller dem, som av egen jord givit prästgården och dess av ålder tilliggande ägor. Andra gåvor, som lände till kyrkans tarv och prydnad, såsom kläder, altartavlor, funtar, takläggning, vitmening etc., voro däremot icke tillräckliga för förvärv av patronatsrätt, ehuru de voro berömliga.

I kyrkolagens kap. 19 § 15 talas även om församlingar, vartill adelsmän icke på nämnda sätt förvärvat jus patronatus utan

ägde patronatsrätt allenast efter privilegierna. Sådan patronatsrätt fick ej utövas till förfång för patroner, som själva eller vilkas förfäder, på sätt i § 12 sägs, förvärvat patronatsrätt.

Ridderskapet och adeln sökte emellertid allt mer utsträcka sin patronatsrätt. Vid 1634 års riksdag[1]) klagade biskoparna över, att många sökte tillägna sig jus patronatus och i synnerhet de, som minst kunde pretendera en sådan rätt samt sällan eller aldrig kommo i kyrkorna.

Vid den utredning rörande pastoratens natur, som ägde rum i slutet av 1600-talet, huvudsakligen i syfte att få bestämt, vilka pastorat voro att anse såsom regala, skedde även en undersökning rörande de patronella pastoratens natur.

Den 16 januari 1692 anbefalldes landshövdingarna att insända fullständiga specifikationer över alla pastorat i länen enligt visst formulär. Därvid skulle uppgivas, i vilka pastorat ridderskapet och adeln tillägnat sig jus patronatus, på vad grund kyrkorna lågo samt vilka pastorat hållits för regala.

Sedan dessa pastoratsspecifikationer inkommit till Kungl. Maj:t, upprättades två förteckningar, den ena, n:r 1, över de pastorat, som Kungl. Maj:t ansåg vara regala, och den andra, n:r 2, över pastorat, som icke ansågos regala. Å förteckningen n:r 1 upptogs emellertid ett flertal pastorat, som icke angivits såsom regala å pastoratsspecifikationerna.

Med skrivelse den 16 augusti 1693 överlämnades dessa förteckningar till landshövdingarna. Därvid förklarades, att om något av de å förteckningen n:r 1 upptagna pastorat med rätta befunnes lyda under någons jus patronatus, så ville Kungl. Maj:t ej betaga honom en sådan rätt, därest han kunde visa, att det vore av den beskaffenhet, som kyrkolagens kap. 19 § 12 fordrade. Kungl. Maj:t anbefallde fördenskull landshövdingarna att på lämpligt sätt låta kungöra, att den, som pretenderade jus patronatus till något av dessa pastorat, skulle inom sex månader från kungörandet ingiva sina bevis och skäl, vid äventyr, om det försummades, att alldeles förlora patronatsrätten.

Med anledning därav inkom ett flertal patroner med framställningar om bekräftelse å sina patronatsrättigheter. Dessa framställningar remitterades till kungl. kammarkollegium. Framställningarna voro emellertid i regel synnerligen ofullständiga, varför kungl. kollegium lät föranstalta om undersökningar inför vederbörande häradsrätter. Sådana undersökningar ägde väl därpå rum, och instrumenten däröver insändes till kungl. kollegium, men endast ett fåtal ärenden blevo av Kungl. Maj:t eller kungl. kollegium avgjorda.

De flesta av nämnda framställningar voro ännu oavgjorda, då genom 40 § i 1720 års regeringsform föreskrevs, att en kommission skulle undersöka, vilka pastorat före år 1680 varit regala, för att såväl Kungl. Maj:t skulle erhålla sin rätt, som konsisto-

---

[1]) Se rådsprotokollet den 21/7 1634.

rium och församlingarna åtnjuta sina rättigheter samt adeln sina jura patronatus.

Den 17 april 1722 utsågs en dylik kommission, som redan den 28 i samma månad avgav yttrande. Kommissionen meddelade, att den ej kunnat i ärendet erhålla någon säker kännedom utöver vad de åren 1692 och 1693 insända pastoratsspecifikationerna innehölle. Kommissionen hade emellertid indelat pastoraten i fyra särskilda klasser (n:r 1—4) samt upptagit under n:r 1 de pastorat, som förut hållits för regala, under n:r 2 de pastorat, som förut stått under biskopens och konsistorii försorg och år 1693 fått därvid förbliva, under n:r 3 de pastorat, som först år 1693 blivit förklarade regala, men varest funnos kungsgårdar, överstesäten eller kronan hemfallna gods, vars ägare haft jus patronatus, och vilka pastorat borde förbliva regala, till dess rikets ständer vid nästa riksdag fått utlåta sig däröver, samt under n:r 4 övriga pastorat, som före år 1693 blivit av Kungl. Maj:t förklarade för regala, och vilka jämlikt 40 § regeringsformen åter borde ställas under biskopens och konsistorii försorg, såsom de varit före år 1680.

Med anledning av kommissionens betänkande förordnade Kungl. Maj:t den 6 juli 1722, att de pastorat, som uppförts under n:r 1, skulle betraktas såsom regala, de under n:r 2 och 4 såsom konsistoriella samt de under n:r 3 till nästa riksdag förbliva regala, för att rikets ständer skulle däröver utlåta sig. Den, som verkligen ägde jus patronatus enligt kyrkoordningen, skulle dock icke betagas att njuta och bruka samma rättighet, och för den, som förmenade sig kunna återvinna patronatsrätt, skulle det stå öppet att före nästa riksdag inkomma med sina bevis.

Till 1723 års riksdag inkommo även dels genom Konungens befallningshavande dels direkt från enskilda åtskilliga framställningar om bekräftelse på patronatsrättigheter. Dessa remitterades till riksdagens justitiedeputation. Med anledning av väckt fråga, att alla framställningar om jus patronatus skulle överlämnas till hovrätternas avgörande, beslöt deputationen [1]), att sådana, som befunnes icke vara stridiga, skulle på deputationens betänkande avgöras av rikets ständer, men de övriga remitteras till hovrätterna. Endast ett fåtal framställningar om patronatsrätt synes emellertid hava behandlats av deputationen och blivit föremål för yttrande av ständerna [2]).

Frågan om forum i tvister om patronatsrätt var även i samband med upprättande av ny instruktion för kungl. kammarkollegium föremål för prövning vid 1723 års riksdag. I 22 § av den utav ständerna gillade instruktionen föreskrevs, att de tvister om patronatsrätt i gamla Sverige, som ej rörde kronans inkomster, skulle avgöras av hovrätterna. Flera hos kungl. kammarkollegium

---

[1]) Se deputationens protokoll för den 3/5 1723.

[2]) Dessa voro patronatsrättigheterna till Hållnäs och Tegelsmora, Uppsala stift, Ösmo, Strängnäs stift, samt Borgeby och Löddeköpinge, Lunds stift.

anhängiggjorda frågor om patronatsrätt blevo på grund därav icke avgjorda av kollegium, utan synas hava överlämnats till hovrätterna, varest de ofta icke förr än efter många år upptogos till prövning. Några blevo helt säkert alldeles avglömda.

I 7 § av ridderskapets och adelns nu gällande privilegier den 16 oktober 1723 förklaras, att i de prästgäll och socknar, varest ridderskapet och adeln då hade eller därefter kunde förvärva eller vid den undersökning, som på grund av 40 § i regeringsformen komme att anställas, lagligen kunde bevisa sig före år 1680 verkligen haft ett dem tillhörigt jus patronatus antingen på grund av urminnes hävd eller förmåner, dem kyrkan åtnjutit, skulle adeln äga att på föreskrivet sätt välja kyrkoherde. Men om någon adelsman allenast ägde en sätesgård i socknen, skulle han välja kyrkoherde tillsammans med församlingen. Någon patronatsrätt efter privilegierna omnämnes sålunda icke här.

På ridderskapets och adelns klagan, att de ej fått tillgodonjuta meddelade resolutioner och privilegier i fråga om patronatsrättigheter, förklarade Kungl. Maj:t genom resolution den 8 januari 1735, § 20, att i de mål om bortmistade eller bestridda patronatsrättigheter, som ännu kunde vara oavgjorda, borde först ske undersökning i orten, varefter Kungl. Maj:t efter kammarkollegii hörande ville meddela beslut.

Förutom ansökningar om återvinning av patronatsrättigheter inkommo även framställningar om erhållande av nya sådana. På besvär av prästeståndet vid 1766 års riksdag föreskrevs i nådig resolution den 9 december 1766, § 9, att om någon därefter ville förvärva jus patronatus på sätt, som i kap. 19 § 12 kyrkolagen stadgades, skulle undersökning först ske om kyrkans behov samt huruvida församlingen själv ville ombesörja sina angelägenheter, så att den icke ohörd och utan eget förvållande skulle förlora sina förmåner. Genom nådig resolution den 13 september 1790, § 2, på prästerskapets allmänna besvär vid 1789 års riksdag bestämdes, att ännu mer ingående undersökningar skulle äga rum, innan ansökningar om patronatsrätt finge mottagas i Kungl. Maj:ts kansli eller föredragas inför Kungl. Maj:t. Dessa bestämmelser torde emellertid förnämligast hava avsett ansökningar om lukrativ patronatsrätt till församlingar i de fordom danska provinserna. Dylika undersökningar synas däremot i regel icke hava förekommit vid beviljandet av patronatsrätt till församlingar i gamla Sverige [1]).

Patronatsrättigheterna i gamla Sverige grunda sig i regel på donation av fast egendom till kyrka eller prästgård eller på byggande av kyrka.

Donation av fast egendom förekommer förnämligast inom Uppsala, Linköpings, Strängnäs, Västerås och Karlstads stift. I

---

[1]) Borgvik, Karlstads stift, utgör ett undantag.

17 församlingar har skänkts kyrkoherdeboställe eller del därav och i 13 församlingar komministers- eller kapellpredikantsboställe eller del därav. I 5 församlingar har därjämte givits boställe till klockare. I en församling har skänkts boställe till organist samt i en boställe till kyrkvaktare och i en till skollärare. Till 5 kyrkor har givits fast egendom och till 3 kyrkor frälseränta. Donationerna till kyrkor äro emellertid i regel mindre betydande. I 21 församlingar uppgives kyrkan vara belägen på patroni grund.

Kyrkobyggnad åberopas för patronatsrätt i 40 församlingar, förnämligast inom Uppsala, Linköpings och Strängnäs stift. Ofta inskränkte sig väl kyrkobyggnaden till uppförande av ett gravkor för patronus och hans familj och torde således i främsta rummet hava tillkommit för tillgodoseende av ett enskilt intresse. Men vanligen var gravkoret av sådana dimensioner, att kyrkan genom korets uppförande betydligt utvidgades.

Urminnes hävd åberopas i några fall, där patronatsrätten är gammal och man icke vet, på vad sätt den uppkommit [1]).

I några församlingar grundar sig patronatsrätten eller — såsom den här torde böra betecknas — kallelserätten därpå, att patronus på särskilt sätt bidrager till den kallades aflöning. I ett pastorat — Gillberga och Lista i Strängnäs stift — stöder sig patronatsrätten uteslutande på de adliga privilegierna.

Förutom dessa grunder för patronatsrätt åberopas i resolutioner och utslag ett flertal andra bidragande omständigheter. Vanligen har patronus skänkt mer eller mindre dyrbara inventarier eller prydnader till kyrkan. Patronus uppgives stundom äga all eller nästan all jord i församlingen. Patronatsrätten säges icke lända kyrkan eller församlingen till skada utan fast mer till gagn och nytta. Många skulle avskräckas från donationer ad pios usus, om icke patronatsrätt erhölles.

I allmänhet hava väl församlingarna motsatt sig sökt patronatsrätt, men stundom biträda de ansökningar därom. Hargs församling, Uppsala stift, och Svartnäs församling, Västerås stift, överläto formligen sin valrätt. Och Öster-Lövsta församling, Uppsala stift, anhöll själv hos Kungl. Maj:t, att brukspatronen Carl de Geer å Löfsta bruk måtte erhålla patronatsrätt till församlingen.

Domkapitlen hava i regel stått på församlingarnas sida och ofta fört talan om patronatsrättigheters inskränkande eller upphävande.

De dömande myndigheterna hava merendels haft strängare fordringar på förutsättningarna för uppkomst och fortbestånd av patronatsrätt än de administrativa. Stundom synes sökandens personliga ställning haft större betydelse för patronatsfrågans utgång än de sakliga skäl, som legat till grund för hans ansökning.

---

[1]) Skokloster och Östra Ryd, Uppsala stift, Askersunds landsförsamling samt Fogdö och Helgarö, Strängnäs stift.

Patronatsrätten var ursprungligen personell och torde hava tillkommit allenast den, som förvärvat densamma. Sedermera utsträcktes rätten till stiftarens efterkommande samt kom slutligen i regel att åtfölja viss egendom. Patronatsrätten blev reel.

Någon personell patronatsrätt torde numera icke finnas i gamla Sverige, för så vitt man ej såsom sådan vill anse den patronatsrätt, som i Mariefreds, Lovö och Solna pastorat tillkommer Konungen.

Även om i patronbrev eller eljest förklaras, att patronatsrätt tillkommer viss person eller denne och hans efterkommande, har patronatsrätten ansetts åtfölja viss egendom, vanligen ett frälsesäteri i den patronella församlingen. Patronatsrätten till Västra Ed, Linköpings stift, och Källeryd, Växjö stift, är likväl fästad vid skattesäterier i respektive församlingar. Och patronatsrätten till Västeråker och Dalby, Uppsala stift, utövas alternativt av ägaren till Viks gård i Balingsta socken. Patronatsrätt är således här förenad med ett säteri, som icke ligger i någon av de patronella församlingarna.

Stundom är patronatsrätten förbunden med något större egendomskomplex. Så är förhållandet i flertalet patronella bruksförsamlingar. Patronatsrätten till Hållnäs och Tegelsmora, Uppsala stift, tillkommer ägaren till Lövsta säteri och bruk i Öster-Lövsta socken.[1])

I regel är emellertid patronatsrätten förenad med frälsesäterier, vilka i äldre tider endast kunde ägas av frälsemän. Genom kungl. kungörelsen den 6 april 1810 angående vissa jämkningar i ståndens privilegier förklarades emellertid, att varje svensk man, till vilken klass av medborgare han än hörde, vore berättigad att förvärva och besitta fast egendom och jord, av vad natur som helst, och åtnjuta de förmåner, som följde därmed. Före denna tid hade särskilt nådigt tillstånd ansetts erforderligt, för att ofrälse innehavare av ett dylikt säteri skulle bliva behörig att utöva patronatsrätt.[2])

---

[1]) Domkapitlet i Uppsala ansåg, att brukspatronen Carl de Geer å Lövsta bruk icke kunde tillerkännas patronatsrätt till Hållnäs och Tegelsmora, då han icke ägde någon sätesgård inom dessa församlingar.

[2]) Se nådig resolution den 17/10 1777 angående behörighet för brukspatronen J. A. Grill att utöva patronatsrätt till Godegårds församling, Linköpings stift.

Patronatsrättens innehåll.

Rättigheter.

Enligt kap. 19 § 12 i 1686 års kyrkolag består jus patronatus i rätt att utse, välja och kalla en prästman till någon församling.[1])

Ursprungligen torde patronatsrätt allenast hava medfört befogenhet att kalla kyrkoherde. Övriga präster i församlingarna — kaplaner eller komministrar — voro till en början enskilda medhjälpare åt kyrkoherden samt antogos och avlönades av honom. Småningom blevo de emellertid att anse såsom ordinarie präster och erhöllo lön av församlingen. Samtidigt framställdes av såväl församlingen som patronus anspråk på att deltaga i deras tillsättande. Patronerna sökte även efter hand tillägna sig befogenhet att utse klockare och organister samt den lägre kyrkobetjäningen.

Patronatsrätt till en församling[2]) medför i regel rätt att kalla alla präster i denna församling. Utgör församlingen eget pastorat, kallar således patronus såväl kyrkoherde som komminister, där sådan finnes. Om församlingen utgör moderförsamling i ett av två eller flera församlingar bestående pastorat, medför patronatsrätt alltid behörighet att kalla kyrkoherde och stundom även komminister i annexförsamling. Rätten att kalla kyrkoherde är dock beträffande tre pastorat (Norra Vi, Linköpings stift, Torsåker, Strängnäs stift, och Ås, Växjö stift) begränsad till varannan ledighet. Behörighet att utse komminister i annexförsamling synes i äldre tider merendels hava åtföljt patronatsrätt till moderförsamling eller åtminstone kunnat utan svårighet erhållas. Den mindre rätten att kalla kaplan eller komminister ansågs följa med den större och förnämligare rätten att utse kyrkoherde.

Patronatsrätt till annex- eller kapellförsamling medför i regel allenast befogenhet att kalla präst i denna församling. Undantag finnas dock. En dylik rätt kan således medföra — förutom befogenhet att utse präst i annex- eller kapellförsamlingen — rätt

---

[1]) Vid en överläggning i rådet den 6/7 1636 med anledning av ridderskapets och adelns besvär över intrång i patronatsrätten framhöll rikskansleren Axel Oxenstierna, att jus patronatus innebure jus episcopi et ecclesiæ eller således en verklig andlig höghetsrätt. Patronatsrätten vore även onerös, enär patronus vore skyldig att hålla kyrkan vid makt. I annat fall förlorade han sitt jus. Det vore mycket få i Sverige, som hade ett sådant jus. Den förnämste vore ägaren av Ängsö. I ridderskapets och adelns privilegier hade uttrycket jus patronatus oegentligt begagnats. Själv hade icke rikskansleren jus patronatus till Jäders församling och ville icke heller hava det. Han hade endast jus vocandi.

[2]) Ofta säges patronatsrätten hänföra sig till kyrkan. Stundom användes uttrycket patronatsrätt i eller av en församling. Någon gång förekommer patronatsrätt till ett pastorat eller till kyrka och församling. Vanligast är emellertid patronatsrätt till en församling.

att vid varannan ledighet kalla kyrkoherde i pastoratet (Blacksta—Vadsbro [1]) och Helgesta—Hyltinge, Strängnäs stift). Patronatsrätt till annexförsamling kan även medföra alternativ kallelserätt till ej blott kyrkoherde- utan även komministersbefattning (Lilla Mellösa—Flen samt Näsby—Ervalla [2]), Strängnäs stift).

I några församlingar tillsätter patronus även klockare, organist och kyrkvaktare. En sådan rätt har antingen utövats från äldre tider eller medgivits på särskild framställning. Den mindre rätten att utse klockare, organist och kyrkvaktare har då ansetts följa av den större rätten att utse präst. Stundom synes patronus utan vidare hava tagit sig denna rätt. Då klockare och organister jämlikt kap. 24 §§ 30 och 31 kyrkolagen väljas av kyrkoherden och församlingen, innebär patronatsrättens utsträckning till nämnda befattningshavare en inskränkning även i kyrkoherdens befogenhet.

I syfte att förhindra obehörig utsträckning av patronatsrätt meddelades i § 9 av nådiga resolutionen på prästerskapets besvär den 9 december 1766 vissa föreskrifter. Sålunda stadgades att, då jus patronatus icke kunde och borde sträcka sig längre än patronbrevet tydligen innehölle, så tillkomme det icke den, som ägde att kalla i annex- eller kapellförsamling, rätt att kalla till moderkyrkan eller tvärtom, utan var församling ägde utöva sina rättigheter. Då vidare jus patronatus bestode i frihet att välja kyrkoherde, borde patronatsrätt icke medföra befogenhet att välja kaplan med mindre sådant vore tydligen uttalat i patronbrevet. Och vad klockares och organisters tillsättande anginge, borde därmed förfaras enligt »1681 års kungl. brev», så att patronus icke därvid finge hindra kyrkoherden och församlingen, därest sådant icke vore uttryckligen förbehållet. [3])

Dessa stadganden synas emellertid icke haft åsyftad verkan. Särskilt då patronatsrätt angives såsom ett fullt eller oinskränkt jus (plenum jus patronatus), utsträcktes vanligen på framställd begäran patronatsrätten i samma omfattning som förut (Gillberga—Lista, Julita m. fl., Strängnäs stift). Exempel finnes även på ett motsatt förfarande (Näshulta, Strängnäs stift). Beträffande några patronatsrättigheter har dock 1766 års resolution medfört en inskränkning, så att patronatsrätt, som förut avsett såväl

---

[1]) Rätten att vid varannan ledighet kalla kyrkoherde i Blacksta—Vadsbro grundar sig på en mellan konsistorium i Strängnäs och patronus träffad överenskommelse.

[2]) I Näsby—Ervalla synes patronatsrätten, som är förbunden med Ervalla gård i annexförsamlingen, ursprungligen hava avsett allenast kyrkoherdebefattningen och först sedermera utsträckts till komministersbefattningen i Ervalla.

[3]) Med 1681 års kungl. brev torde förstås Kungl. Maj:ts resolution och förklaring den 3/8 1681 över de punkter och angelägenheter, biskopen i Skåne Canutus Hahn insinuerat. I punkt 26 av denna resolution förklaras, att Kungl. Maj:t icke vidare ville tillåta patroner och församlingar att själva förordna klockare, utan borde biskopen eller å hans vägnar prosten eller kyrkoherden tillsätta dem.

kyrkoherde som komminister, förklarats skola gälla allenast kyrkoherde (Länghem, Göteborgs stift, samt Dala och Hassled, Skara stift).

Patronatsrätten avser även undantagsvis rätt att tillsätta skollärare. I Stora Malm, Strängnäs stift, har patronus tillerkänts rätt att tillsätta »präster och lärare». Med lärare har förståtts folkskollärare. Denna rätt utövas dock ej numera. I Östra Ryd, Uppsala stift, kallar patronus folkskollärare, som tillika är klockare och organist. Detta är dock beroende på särskilda förhållanden. Komministern i Ingarö, Strängnäs stift, och kapellpredikanterna i Nianfors och Svabensverk, Uppsala stift, vilka tillsättas på patronell väg, äro tillika folkskollärare.

Kallelserätten är i regel icke inskränkt till *stiftets* präster. Sådan begränsning förefinnes dock beträffande två kyrkoherdebefattningar (Torsåker—Lästringe, Strängnäs stift, och Säfsnäs, Västerås stift), en komministersbefattning (Älvsbacka, Karlstads stift) samt tre kapellpredikantsbefattningar (Nianfors, Uppsala stift, Ornö, Strängnäs stift, och Svartnäs, Västerås stift). [1]) Beträffande två av dessa befattningar har patronus i ansökningen om patronatsrätt förklarat sig åtnöjas med en så begränsad kallelserätt. I övriga fall har inskränkningen tillkommit på förslag av konsistorium. Yrkanden om dylika inskränkningar hava av konsistorierna i flera fall framställts men ej vunnit avseende, då de ansetts icke äga stöd i kyrkolagen. En utfästelse av patronus, efter patronatsrättens uppkomst, att allenast kalla *stiftets* präster, har ej ansetts bindande för efterträdare i patronatsrätten, enär kallelserätten vore att anse såsom ett patrongodset åtföljande jus reale (Gillberga—Lista, Strängnäs stift).

Enligt kyrkolagen kap. 19 § 13 äger patronus även rätt till heder av församlingen samt bänkrum i kyrkan. Denna del av patronatsrätten är väl numera utan betydelse men skattades säkerligen fordom högt. I äldre tider intog patronus givetvis en särskild, förnämlig ställning i församlingen och torde även ägt viss befogenhet att företräda kyrkan och församlingen. Någon uteslutande rätt att besluta om kyrkans och församlingens angelägenheter torde däremot patronus aldrig ägt i gamla Sverige.

Skyldigheter.

Patroni skyldigheter angivas i kyrkolagen kap. 19 § 13 bestå i att låta sig vårda om kyrkan och församlingen och försvara dem mot ingrepp och förfång. Den i samma § förekommande bestäm-

---

[1]) I ansökning om patronatsrätt till Harg, Uppsala stift, förklarade sig landshövdingen friherre Erik Oxenstierna vilja hålla sig till prästmän inom stiftet. Genom nådig resolution den 5/4 1759 tillerkändes Oxenstierna och hans efterträdare i Hargs bruksegendom patronatsrätt med de villkor och förbehåll, som han utfäst. Kallelserätten till Harg har emellertid ej ansetts vara inskränkt till präster från Uppsala stift.

melsen, att allt, som rörde kyrkobyggnad, skall ske med patroni råd och vetskap, får väl närmast anses såsom en skyldighet för församlingen att inhämta råd och samtycke av patronus till dylika åtgärder. Bestämmelsen torde emellertid sakna vidare betydelse för gamla Sverige, varest patronatsrätt i regel ej medför skyldighet att bygga och underhålla kyrka.

I några resolutioner och brev om patronatsrätt återfinnas bestämmelser om, att patronatsrätt finge åtnjutas, så länge patronus efter kyrkolagen läte sig vårda om kyrkan och dess vidmakthållande, eller så länge det, vartill en slik rätt tillförbunde honom, bleve uppfyllt (Östra Ryd, Linköpings stift, Bällinge—Tystberga och Lillkyrka—Ödeby, Strängnäs stift). Dessa bestämmelser hava emellertid icke ansetts medföra några särskilda skyldigheter för patronus.

Ehuru således någon särskild byggnads- eller underhållsskyldighet beträffande församlingskyrkan ej i regel medföljer patronatsrätten, förefinnes likväl en sådan skyldighet i några församlingar.

Patronus kan i ansökningen om patronatsrätt hava utfäst sig härtill (Hållnäs och Tegelsmora, Uppsala stift). I en församling (Älvsbacka, Karlstads stift) har patronatsrätt beviljats, så länge patronus håller kyrkan vid makt och fullgör vissa övriga villkor. I en annan församling (Forsmark, Uppsala stift) har byggnads- och underhållsskyldighet alltid ansetts åligga patronus. Patronbrev finnes ej. I flera församlingar hava patronerna i äldre tider byggt och underhållit kyrkan men sedermera upphört därmed. Då varken i lag eller författning eller i särskilt stadgande funnits någon bestämmelse härom, hava de ansett sig icke hava någon byggnads- eller underhållsskyldighet.

En särskild grupp i detta avseende bilda bruksförsamlingarna (Söderfors, Voxna m. fl., Uppsala stift, Säfsnäs, Västerås stift, och Gustaf Adolf, Karlstads stift). I dessa, som ofta helt tillhöra vederbörande bruksägare-patronus, bygger och underhåller patronus vanligen både kyrka och prästgård.

Skyldighet att på något särskilt sätt eller i högre grad än vanligt bidraga till avlöning av den eller de präster, patronus äger kalla, förefinnes i regel icke. I bruksförsamlingarna hava dock patronerna merendels utfäst sig att erlägga särskilda löneavgifter utöver de lagliga[1]). Rättighet att kalla prästman, till vars avlöning den kallande bidrager på något särskilt sätt, har här ovan betecknats såsom kallelserätt jämförlig med patronatsrätt.

---

[1]) I Films pastorat avlöna Österby bruksägare en särskild bruksspredikant, som även kallas av dem. Så länge denne bruksspredikant finnes, åtnjuter bruksägaren viss nedsättning i pastoralier, som eljest skolat utgöras.

Nuvarande patroner, patronella församlingar och befattningar samt patronatsrättigheter.

Patronatsrätt fick, såsom ovan nämnts, i äldre tider innehavas och utövas allenast av medlemmar av frälseståndet. Av nuvarande patroner äro 44 av frälse och 21 av ofrälse börd, varjämte 15 aktiebolag utöva patronatsrätt i tillsammans 16 församlingar[1]). I 3 församlingar — eller 4, om Kärnbo i Mariefreds pastorat medräknas — är Konungen patronus. Patronatsrätten till Lilla Mellösa och Flen, Strängnäs stift, tillkommer den prins av det kungliga huset, som innehar Stenhammars säteri i Flens socken, eller svenska staten såsom ägare av säteriet. Och patronatsrätten till Trehörna, Linköpings stift, tillkommer för närvarande församlingen själv såsom ägare av Trehörna säteri. En patronus — innehavaren av Lövsta säteri och bruk — har patronatsrätt till 3 församlingar samt tillsätter 3 kyrkoherdar och 3 komministrar.

Till patronella församlingar synas böra hänföras ej blott församling, varest en prästman, som utses patronellt, är anställd och bosatt, utan även annex- och kapellförsamling i pastorat, vars kyrkoherde utses patronellt, för så vitt icke i sådan församling finnes kommminister eller kapellpredikant, som utses konsistoriellt.

Med tillämpning härav finnas för närvarande i gamla Sverige 104 patronella församlingar, fördelade på 78 pastorat. Däri har emellertid ej inräknats Söderala församling och pastorat, Uppsala stift, varest vid Ljusne finnes en kapellpredikantsbefattning av patronell natur, medan såväl kyrkoherde som komminister därstädes utses konsistoriellt.

Av de patronella församlingarna tillhöra 23 Uppsala, 18 Linköpings, 11 Skara, 34 Strängnäs, 6 Västerås, 5 Växjö, 3 Göteborgs och 4 Karlstads stift. I övriga stift finnas ej patronella församlingar.

Antalet prästerliga befattningar, som tillsättas patronellt, är 115, därav 66 kyrkoherde-, 40 komministers- och 9 kapellpredikantsbefattningar. Av dessa befattningar komma 17 kyrkoherde-, 8 komministers- och 3 kapellpredikantsbefattningar på Uppsala stift, 16 kyrkoherde- och 10 komministersbefattningar på Linköpings stift, 4 kyrkoherde- och 1 komministersbefattningar på Skara stift, 21 kyrkoherde-, 14 komministers- och 3 kapellpredikantsbefattningar på Strängnäs stift, 4 kyrkoherde-, 2 komministers- och 1 kapellpredikantsbefattningar på Västerås stift, 3 kyrkoherde- och 3

---

[1]) Dessa uppgifter grunda sig beträffande de flesta församlingarna på meddelanden från år 1907.

komministersbefattningar på Växjö stift, 1 kyrkoherdebefattning på Göteborgs stift samt 2 komministers- och 2 kapellpredikantsbefattningar på Karlstads stift.

Av befattningarna äro 8 kyrkoherde- och 3 komministersbefattningar alternativt patronella och konsistoriella. En komministersbefattning (Mjölby, Linköpings stift) tillsättes fyra gånger å rad av patronus och den femte gången av församlingen[1]).

Antalet patronatsrättigheter utgör 81, varav 32 medföra befogenhet att utse såväl kyrkoherde som komminister, 34 allenast kyrkoherde och 15 allenast komminister eller kapellpredikant.

I 8 församlingar omfattar patronatsrätten jämväl befogenhet att utse klockare och organist samt i 2 församlingar klockare och i 7 kyrkvaktare. Samtliga dessa församlingar tillhöra Uppsala och Strängnäs stift.

De flesta patronatsrätterna äro att anse såsom egentliga patronatsrättigheter. Allenast 8 kunna betraktas såsom kallelserätter, jämförliga med patronatsrättigheter. Dessa kallelserätter avse kyrkoherdebefattningarna i Söderfors och Voxna, Uppsala stift, samt kapellpredikantsbefattningarna i Nianfors, Svabensverk och Söderala (Ljusne), Uppsala stift, Nämdö, Strängnäs stift, Svartnäs, Västerås stift, och Gustaf Adolf, Karlstads stift[2]).

Upphörande av patronatsrätt.

Frågan om upphörande av patronatsrätten har allt sedan 1820-talet varit föremål för statsmakternas uppmärksamhet.

Motioner om upphävande av denna rätt förekommo således vid flera riksdagar på 1820-, 30-, 40- och 50-talen, men vunno ej ständernas bifall. Vid 1853—54 års riksdag beslöts emellertid en skrivelse till Kungl. Maj:t med anhållan om undersökning av de grunder, på vilka överenskommelser mellan innehavarna av patronatsrätt samt Kungl. Maj:t och vederbörande församlingar skulle kunna uppgöras om patronatsrättens upphörande.

Denna skrivelse föranledde utfärdandet av nådiga cirkuläret den 23 november 1855, varigenom domkapitlen anbefalldes att genom prästerskapet underrätta de inom varje stift befintliga patronella församlingar, att de, som önskade patronatsrättens upphörande, ägde efter föregången överläggning med patronus om villkoren hos Kungl. Maj:t göra underdånig framställning samt tillika avgiva förslag till verkställighet därav.

---

[1]) I fråga om komministersbefattningen i Floda, Strängnäs stift, råder ovisshet. Befattningen är här ovan ej upptagen såsom patronell.

[2]) Bland redogörelserna för de särskilda patronatsrättigheterna har även intagits en redogörelse för kallelserätten till brukspredikantsbefattningen vid Österby bruk i Films församling, ehuru denna kallelserätt knappast kan anses jämförlig med patronatsrätt.

I skrivelse till Kungl. Maj:t den 4 april 1892 erinrade därpå riksdagen, att 1855 års cirkulär visat sig föga verksamt och att endast ett fåtal överenskommelser om avskaffande av patronatsrätt kommit till stånd, samt anhöll, att Kungl. Maj:t täcktes taga i övervägande, om och i vad mån de i cirkuläret meddelade bestämmelser i fråga om sättet för patronatsrättens avskaffande kunde göras mera verksamma för främjande av syftet med cirkuläret.

Med anledning därav förordnade Kungl. Maj:t genom nådigt cirkulär till domkapitlen den 11 november 1892, att vid visitationer, som därefter ägde rum i patronella församlingar, visitator skulle särskilt tillspörja församlingen, huruvida densamma önskade upphörande av patronatsrätten, samt, för den händelse församlingen sådant önskade, ej mindre meddela församlingen underrättelse, om det förfarande, som jämlikt nådiga cirkuläret den 23 november 1855 borde för ändamålet iakttagas, än även söka att, i vad på honom kunde ankomma, befrämja åstadkommandet av erforderlig överenskommelse mellan patronus och församlingen.

Vid visitationer, som sedermera ägt rum, har omkring hälften av de patronella församlingarna åtsports om sin ställning till frågan om patronatsrättens upphörande, men har överenskommelse därom icke i någon församling kommit till stånd.

Av församlingarna hava 30 uttalat sig för patronatsrättens upphörande och 19 för dess bibehållande. Från ej mindre än 56 församlingar[1]) föreligger ej något uttalande; och torde detta bero därpå, att visitation icke hållits efter berörda tid, eller att visitator underlåtit att tillspörja församlingen i frågan.

Av de församlingar, som uttalat sig för patronatsrättens bibehållande, tillhöra 6 Uppsala, 8 Linköpings, 4 Strängnäs och 1 Karlstads stift. Tre av dessa församlingar hava ansett patronatsrätten böra bibehållas endast tills vidare.

Församlingarnas ställning till patronatsfrågan synes åtminstone i några fall hava berott av de materiella fördelar, som ansetts medfölja patronatsrätten och vilka befarats kunna gå förlorade med patronatsrättens upphörande. I 2 församlingar, som uttalat sig för rättens bibehållande, bygger och underhåller sålunda patronus församlingskyrkan och i en (Forsmark) såväl kyrka som prästgård. I 2 andra församlingar finnas donationer, som möjligen kunde rubbas genom patronatsrättens upphörande. En församling (Öster-Lövsta, Uppsala stift) har yrkat patronatsrättens upphörande, så vida ej patronus åtoge sig att — liksom förut ägt rum — bygga och underhålla församlingskyrkan.

Ehuru de patronella församlingarna således icke i detta sammanhang i någon större omfattning uttalat sig för patronatsrättens upphörande, lära de talrika tvister, som under gångna tider förekommit om särskilda patronatsrättigheters upphävande

[1]) I detta antal är Söderala (Ljusne) församling inräknad.

eller inskränkande, med tillräcklig tydlighet utvisa församlingarnas verkliga ställning till denna fråga.

De nuvarande kyrkliga förhållandena och särskilt de bestämmelser, som numera gälla beträffande tillsättning av prästerliga tjänster, tala även med allt större bestämdhet för patronatsrättens upphörande. Den åsikt torde jämväl allt mera göra sig gällande, att ett upphävande av denna rätt icke kan anses innebära någon kränkning av patronernas rätt ävensom att någon ersättning för själva kallelserätten icke bör ifrågakomma.

I regel torde ej heller patronerna kunna med fog framställa anspråk på återgång av donation till kyrka eller präst eller ersättning för kostnad, varpå patronatsrätt kan grunda sig.

En återgång av gjord donation lärer väl knappast kunna ifrågasättas. Har emellertid donation ägt rum eller kostnad gjorts under uttryckligt förbehåll, att patronatsrätt till viss församling därför skulle erhållas, eller har sådan rätt tillerkänts någon under villkor, att viss donation eller kostnad gjordes, och detta villkor sedermera fullgjorts, torde det kunna sättas i fråga, huruvida anspråk av nuvarande patronus på ersättning för dylik donation eller kostnad kan eller bör utan vidare avvisas. Det är emellertid allenast ett fåtal patronatsrättigheter, som tillkommit på angivna sätt.

I de församlingar, varest patronatsrätten ansetts medföra särskilda skyldigheter i avseende på byggnad eller underhåll av kyrka och prästgård eller utgörande av särskilda bidrag till avlöning av kallad prästman, synas patronerna kunna hysa berättigade anspråk på, att dessa skyldigheter upphöra med patronatsrättens upphävande.

Därest bestämmelser om dylika skyldigheter äro intagna i resolutioner om löneregleringen för prästerskapet i respektive församlingar, lära skyldigheterna emellertid icke under gällande löneregleringsperiod kunna utan vidare upphöra. Så är förhållandet beträffande den skyldighet att utgöra särskilda lönebidrag, som åligger patroner i församlingar, vartill allenast kallelserätt jämförlig med patronatsrätt förefinnes.

Ett upphävande av patronatsrätten till ifrågavarande församlingar utan medgivande av nuvarande patroner torde således förutsätta vidtagande av åtgärder för dessa särskilda skyldigheters upphörande eller för beredande av ersättning till patronus för deras fortfarande fullgörande under löneregleringsperioden. I annat fall synes patronatsrätten till dessa församlingar icke böra upphävas, förrän den löneregleringsperiod, varunder dylik skyldighet skall fullgöras, gått till ända.

AVDELNING II.

REDOGÖRELSER

FÖR

SÄRSKILDA PATRONATSRÄTTIGHETER OCH DÄRMED JÄMFÖRLIGA KALLELSERÄTTER.

Uppsala stift.

Bo.

(Annexförsamling till Gustavsberg, Värmdö skeppslag.)

Sedan Bo sätesgård å Värmdö och ett därstädes uppfört kapell år 1719 uppbränts av ryssarna, blevo såväl gården som kapellet åter uppförda av riksrådet greve Nicodemus Tessin, som vid denna tid ägde Bo säteri.

På grund av dessa förtjänster om Bo till Värmdö pastorat då hörande kapellförsamling ansåg sig greve Tessin behörig att vid en år 1728 inträffad kaplansledighet kalla en prästman, vilken även av konsistorium i Uppsala försågs med fullmakt å befattningen.

Vid den näst därefter inträffade kaplansledigheten framställde dåvarande ägaren av Bo säteri revisionssekreteraren Eric von Stockenström anspråk på att kalla präst till befattningen samt ingav i sådant syfte en underdånig ansökning till Kungl. Maj:t. Revisionssekreteraren anförde därvid, att Bo kapellkyrka stode på sätesgårdens ägor och vore inbyggd i symmetrisk ordning med gårdens övriga byggnader; att greve Tessin på egen bekostnad uppbyggt kyrkan; att den Tessinska familjen försett kyrkan med inredning och dyrbara inventarier och klockstapeln med en klocka samt att konsistorium, då kaplansbefattningen förra gången var ledig, icke gjort någon svårighet, när greve Tessin kallat en prästman till befattningen.

Kungl. Maj:t meddelade den 8 november 1753 utslag i ären det; och alldenstund det befunnits, att Bo kapellkyrka låge på Bo säteris grund och blivit uppbyggd av dess forna ägare, samt med avseende jämväl å de flera därvid förekommande omständigheter, prövade Kungl. Maj:t skäligt och med kyrkolagen överensstämmande, att ägaren av Bo säteri då och i kommande tider skulle vara berättigad att utse och kalla kaplan till Bo kapellförsamling.

Patronatsrätten avser allenast komministersbefattningen i Bo till Gustavsbergs pastorat numera hörande annexförsamling. Med densamma äro icke i övrigt förenade några särskilda rättigheter eller skyldigheter.

Bo säteri upptages i jordeboken såsom Bo med Lännersta n:r 1 om 2 mantal frälse säteri. [1])

Vid biskopsvisitation år 1903 uttalade sig församlingen enhälligt för patronatsrättens upphörande.

Bro och Lossa.

(Bro härad.)

Ägarna av Brogård synas redan vid mitten av 1600-talet hava utövat patronatsrätt till Bro församling.

Uti en den 25 mars 1663 daterad skrivelse anhöllo Bro socknemän hos dåvarande ägaren av Brogård landshövdingen Clas Rålamb, att en åker, som blivit tagen av gårdens ägor och lagd till klockarbordet i församlingen, måtte få därefter liksom dittills förbliva under klockarbordet och landshövdingen så i detta ärende som i allt annat bliva församlingens herre och rätta patron.

Kort därpå synes emellertid konsistorium i Uppsala hava till kyrkoherde i Bro utnämnt en annan person än den, som föreslagits av riksrådet Clas Rålamb, vars brorson då ägde Brogård. Riksrådet klagade däröver hos förmyndarregeringen, som i brev till konsistorium den 23 maj 1668 förklarade, att detta förekomme regeringen sällsamt, alldenstund regeringen av riksrådets framställning funnit, att kyrkan låge på Brogårds enskilda ägor och att klockargården, där kaplanen bodde, och allt kyrkans förnämsta innanrede vore givna av ägarens till Brogård förfäder. Sedan konsistorium svarat härå, förklarade regeringen i brev den 2 oktober 1668, att regeringen icke kunde ogilla riksrådets anspråk på patronatsrätt till Bro, samt anbefallde konsistorium att utan vidare uppskov till kyrkoherde i församlingen insätta den av riksrådet kallade prästmannen.

På grund av detta förmyndarregeringens beslut synas ägarna av Brogård hava utövat patronatsrätt till Bro och Lossa. Församlingarna upptogos även å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t icke ville anse för regala. Med anledning av den samtidigt därmed utfärdade kungörelsen inkom fru Elisabet Funck, vilken då innehade Brogård, till kungl. kammarkollegium med anmälan om sin patronatsrätt. Denna anmälan remitterades till landshövdingen i länet, som föranstaltade om undersökning inför vederbörande häradsrätt. Vid denna undersökning, som ägde rum den 21 september 1694, synas några nya

---

[1]) Bo och Lännesta säterier hade under 1700- och förra hälften av 1800-talet samma ägare och torde av denna anledning i jordeböckerna upptagits såsom *en* kameral fastighet.

upplysningar dock icke hava framkommit. Undersökningsinstrumentet insändes därpå till kungl. kollegium, varest ärendet torde hava fallit i glömska.

Ägarna av Säbyholms gods i Lossa socken synas redan vid mitten av 1700-talet hava blivit delaktiga i patronatsrätten. Anledningen därtill är obekant men torde möjligen vara, att Lossa kyrka ansetts ligga på Säbyholms mark.

I syfte att förekomma tvister om delaktigheten i patronatsrätten samt bibehålla god grannsämja träffades den 20 juni 1765 mellan dåvarande ägarna av Brogård och Säbyholm översten Carl Funck och friherrinnan Anna Kristina Flemming en skriftlig överenskommelse av följande innehåll: Vid utnämning av kyrkoherde och kaplan alterneras mellan godsen på det sätt, att då ägaren av det ena godset kallat kyrkoherde en gång, kallar ägaren av det andra nästa gång och så vidare. På samma sätt förhålles vid kaplans tillsättande. Omsorgen om kyrkorna utövas av patronus i den församling, där godset ligger. Fattigmedlen i församlingarna sammanföras till en kassa, som gemensamt förvaltas. På samma sätt förvaltas Bro kyrkas medel, varemot Lossa kyrkas medel förvaltas av ägaren till Säbyholm. Kyrkornas medel må dock aldrig sammanblandas. Vad ekonomien i övrigt angår eller rör jus patronatus på ett eller annat sätt, såsom klockares tillsättande, deras boställen m. m., förbliver allt inom var socken för sig, så att ägaren av Brogård bestyr vad Bro församling angår och ägaren av Säbyholm vad Lossa angår, utan att den ene blandar sig i den andres rättigheter.

Denna förening ingavs till konsistorium i Uppsala med anhållan, att konsistorium ville hos Kungl. Maj:t föreslå densamma till nådig fastställelse. Konsistorium fann för sin del icke något vidare att påminna, än att den rättighet, som kyrkolagens kap. 24 § 31 tillade en kyrkoherde vid klockares tillsättande, borde vara kyrkoherden i dessa församlingar förbehållen, på det att sådana måtte till klockare antagas, som voro boklärda och kunde sjunga och skriva, så att de däruti kunde undervisa församlingens ungdom. Och anmälde konsistorium i underdånig skrivelse den 17 juli 1765 den träffade föreningen till nådig stadfästelse under berörda villkor.

Kungl. Maj:t fann även genom nådigt utslag den 21 augusti 1765 gott låta bero vid ifrågavarande överenskommelse, dock att i fråga om klockares tillsättande borde iakttagas, att församlingarna bleve försedda med skickliga klockare, vilka kunde ej allenast sjunga och skriva utan även däri undervisa församlingens ungdom.

Uti en till Kungl. Maj:t den 26 juni 1813 inkommen underdånig ansökning anhöllo statskommissarien Em. Widegren och brukspatronen A. Hebbe, såsom innehavare av egendomar i Bro och Lossa, att Kungl. Maj:t ville upphäva patronatsrätten till församlingarna samt tillåta församlingsborna att själva vårda och befrämja kyrkornas och församlingarnas gemensamma angelägenheter.

Till stöd för ansökningen framhöllo sökandena bland annat, att orsaken, varför Brogårds och Säbyholms ägare tillerkänts patronatsrätt, torde hava varit, att de i äldre tider ägt de flesta hemmanen inom församlingarna, men att dåmera rådde ett annat förhållande. Under ärendets handläggning framhölls av generalmajoren I. Bergenstråhle, att Säbyholms gods blivit delat, samt att bestämmelser borde meddelas, huru den godset tillkommande patronatsrätten borde utövas.

Den 12 april 1815 meddelade Kungl. Maj:t resolution i målet. Av handlingarna hade Kungl. Maj:t funnit det vara fullkomligen ådagalagt, att patronatsrätten av ålder ansetts icke kunna fråntagas Brogårds ägare. Enligt nådiga brevet den 23 maj 1668 hade den grund, varpå kyrkan vore byggd, givits av Brogårds jord, vilket efter kyrkolagen vore ett skäl till jus patronatus. Denna rätt kunde ej heller, såsom sökandena förmenat, vara förverkad därigenom, att Brogårds ägare bevisligen icke enligt föreskriften i nådiga brevet den 16 augusti 1693 inom 6 månader efter kungörelsen därom företett sina skäl till ett sådant jus, emedan det nådiga brevet endast angått sådana pastorat, som Kungl. Maj:t då förklarat för regala, bland vilka Bro veterligen icke varit. [1]) Fördenskull prövade Kungl. Maj:t rättvist att med avslående av den gjorda ansökningen, så vitt densamma rörde frågan om jus patronatus, förklara, att det vore friherrinnan Cederhjelms, såsom ägare till Brogård, ostridiga rätt att i sin ordning i Bro och Lossa församlingar tillsätta kyrkoherde. [2]) Vad anginge den av sökandena gjorda anhållan, att såväl de som övriga ledamöter i församlingarna måtte få deltaga i vården om kyrkornas och församlingarnas gemensamma angelägenheter m. m., varifrån de genom ifrågavarande jus patronatus skulle vara trängda, funne Kungl. Maj:t det väl efter kyrkolagen vara patroni skyldighet att om kyrka och församling låta sig vårda samt deras rätt försvara; men vore med patronatsrätten i norra delen av Sverige icke förenad någon uteslutande rätt att besluta och förordna om kyrkans och församlingens angelägenheter eller att efter behag hushålla med kyrko- och fattigmedel, utan borde sådant ske efter inbördes samråd mellan patronus och församlingen; och vore alltid den förre enligt § 2 i nådiga resolutionen på prästeståndets besvär den 13 september 1790 skyldig att göra reda för de kyrkomedel, som kunde stå under hans disposition. Beträffande slutligen den av generalmajoren Bergenstråhle, såsom ägare av Torresta säteri, vilket förut hört under Säbyholm och därifrån i senare tider skilts, väckta frågan om deltagande i utövningen av den patronatsrätt, som tillkomme Säbyholm, ansåge Kungl.

---

[1]) Enligt vad ovan anförts, hade fru Elisabet Funck väl ej till Konungens befallningshavande men till kungl. kammarkollegium inom behörig tid ingivit sina anspråk på patronatsrätt för Brogård.

[2]) Kyrkoherden i pastoratet hade under tiden avlidit samt konsistorium i Uppsala meddelat, att det enligt 1765 års förening tillkomme Brogårds ägare att kalla efterträdare.

Maj:ts denna fråga innefatta ett särskilt ämne, vilket Kungl. Maj:t, enär övriga vederbörande ej blivit därutinnan hörda, icke då kunde till nådig prövning upptaga.

Patronatsrätten omfattar kyrkoherdebefattningen samt klockar- och organisttjänsterna i såväl Bro som Lossa. Komministersbefattningen i sistnämnda församling är numera indragen. I fråga om utövningen av patronatsrätten gäller allt fortfarande den år 1765 träffade föreningen. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förenade med patronatsrätten. Den i nådiga utslaget den 21 augusti 1765 meddelade bestämmelsen, att församlingarna skulle förses med skickliga klockare, som kunde undervisa ungdomen, får väl numera anses hava förlorat all betydelse.

Brogård upptages i jordeboken såsom Brogård n:r 1 om 3 $^1/_4$ mantal frälse säteri i Bro socken. Säbyholms säteri, med vilket patronatsrätten, sedan det gamla Säbyholmsgodset blivit delat, ansetts vara förbunden, upptages i jordeboken såsom Säbyholm n:r 1 eller Edeby om 1 mantal, Säbyholm n:r 2 eller Edeby om 1 mantal, Säbyholm n:r 3 eller Bärby om 4 $^1/_2$ mantal och Säbyholm n:r 4 eller Säby om $^1/_2$ mantal, allt frälse säteri i Lossa socken.

Församlingarna hava icke uttalat sig, huruvida de önska patronatsrättens upphörande.

Fasterna.

(Sjuhundra härad.)

Den Oxenstiernska släkten å Mörby gamla gods i Esterna socken synes redan tidigt hava utövat patronatsrätt till Fasta och Esterna församlingar, vilka först i början av 1800-talet förenades till en församling benämnd Fasterna.

Å 1693 års pastoratsförteckningar upptogos emellertid Fasta och Esterna bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala. I anledning härav inkom hovmarskalken J. W. Lützow å Rånäs i Fasta socken med framställning, att han, som år 1674 blivit ägare av större delen av Mörby gods, måtte bibehållas vid det jus patronatus till församlingarna, som ägarna till Mörby utövat. Denna framställning överlämnades till kungl. kammarkollegium, som lät föranstalta om undersökning inför vederbörande häradsrätt, vilken ägde rum den 8 oktober 1694[1]). Vad utgång ärendet sedermera fått, är emellertid icke bekant.

---

[1]) Undersökningsinstrumentet finnes hos kungl. kammarkollegium, första provinskontoret, konvolut n:r 44.

Av 1722 års pastoratskommission hänfördes församlingarna till pastorat, som i anledning av 40 § i regeringsformen skulle ställas under konsistorii disposition såsom de varit före år 1680.

Generalmajoren greve Gustaf Oxenstierna anhöll emellertid hos 1723 års riksdag att för sig och sina efterkommande av »Mörby hus», vilket ännu vore i släktens ägo, erhålla bekräftelse å den patronatsrätt till Fasta och Esterna, som hans förfäder med stora kostnader förvärvat. Denna ansökning remitterades den 6 april 1723 till riksdagens justitiedeputation, men torde något beslut i ärendet icke hava meddelats av riksdagen.

Kyrkan i Fasta moderförsamling synes emot slutet av 1700-talet hava råkat i förfall. Bergsrådet Jean Lefebure-Liljenberg å Rånäs erbjöd sig då att utan församlingarnas betungande iståndsätta kyrkan, därest den finge sammanbyggas med Esterna annexkyrka. Genom nådigt brev den 7 februari 1797 fann Kungl. Maj:t gott lämna bifall därtill.

Kyrkobyggnaden utfördes därpå av bergsrådet Lefebure-Liljenberg och hans måg majoren A. D. Reuterskiöld till den storlek, som erfordrades för båda församlingarna, varjämte den nya kyrkan försågs med erforderliga prydnader och tillhörigheter, allt för en sammanlagd kostnad av över 20,000 riksdaler riksgälds.

Majoren Reuterskiöld anhöll därpå, att Kungl. Maj:t täcktes i enlighet med kap. 19 § 12 av 1686 års kyrkolag förunna sökanden och hans efterkommande att vid yppade ledigheter få under patronrättighet kalla såväl kyrkoherde som kaplan i församlingarna samt att således vid dåvarande kyrkoherdeledighet utse en skicklig prästman till kyrkoherde.

Genom nådig resolution den 20 juli 1809 fann Kungl. Maj:t i anseende till förekommande talande skäl och omständigheter gott bifalla, att majoren Reuterskiöld och hans efterkommande, så länge de innehade och besutte Rånäs säteri, finge på sätt och med villkor, som 7 § i adliga privilegierna av den 16 oktober 1723 utsatte, vid infallande ledigheter utse och kalla både kyrkoherde och kaplan till »Fasta-Esterna» församling, dock att vad dåvarande kyrkoherdeledighet därstädes anginge, denna patronrättighet icke finge av sökanden, som med sin ansökning icke inkommit förr, än tiden varit förliden till förslagets uppsättande, vid detta tillfälle annorlunda utövas än till val av någondera utav de tre prästmän, som av konsistorium blivit på förslaget uppförda.

Sedan komministersbefattningen i pastoratet blivit indragen i sammanhang med fastställande den 13 oktober 1870 av den för pastoratet nu gällande löneregleringen, omfattar patronatsrätten allenast kyrkoherdebefattningen. Med densamma äro icke i övrigt förenade några särskilda rättigheter eller skyldigheter.

Rånäs säteri upptages i jordeboken såsom Rånäs n:r 1 om 2 mantal frälse säteri. Säteriet äges numera av Gimo Bruks aktiebolag, vilket bildades på 1890-talet av majoren A. D. Reuterskiölds son kabinettskammarherren C. L. Reuterskiöld. Alla aktierna i

detta bolag uppgivas tillhöra medlemmar av den Reuterskiöldska familjen. Sedan Rånäs säteri övergått i bolagets ägo, har kyrkoherde två gånger kallats till pastoratet. Patronatsrätten har därvid utövats av aktieägarna i bolaget gemensamt.

Vid visitation år 1895 tillfrågades församlingen, om den önskade patronatsrättens upphörande, men gjordes därvid intet uttalande.

Film.

(Olands härad).

Å Louis de Geers vägnar anhöll år 1725 inspektoren vid Österby bruk i Films socken Isaco Boor hos konsistorium i Uppsala att vid bruket måtte få anställas en prästman, vilken hela året igenom kunde predika för bruksfolket, som för sitt trägna arbete hade svårt att komma till den $^3/_4$ mil från bruket belägna sockenkyrkan. Det försäkrades tillika, att såväl dåvarande som kommande kyrkoherdars inkomster från bruket icke därigenom skulle förminskas samt att bruksfolket skulle fortfarande lyda under sockenkyrkan.

Genom resolution den 18 augusti 1725 lämnade konsistorium härtill sitt bifall samt utnämnde »efter vederbörandes åstundan» en prästman till innehavare av den vid bruket sålunda inrättade beställningen. Brukspredikantens verksamhet blev sedermera närmare bestämd genom konsistorii resolutioner den 3 februari 1790 och den 27 maj 1802 samt Kungl. Maj:ts resolution den 10 januari 1804.

Kallelserätten avser allenast brukspredikanten, vars avlöningsförmåner helt och hållet bestridas av Österby bruksägare. Dessa bekosta även byggnad och underhåll av såväl brukskyrkan som den till brukspredikanten upplåtna bostaden. Bruket äges numera av aktiebolaget Österby bruk.

Med hänsyn till att Österby bruksägare endast förbundit sig att tills vidare avlöna en predikant vid bruket, ansåg den nämnd, som hade att avgiva förslag till ordnande enligt nådiga förordningen den 11 juli 1862 av prästerskapets inom Uppsala län inkomster, att brukspredikantens avlöning icke kunde bliva föremål för en sådan reglering, som omfattade en tid av femtio år. Brukspredikantens avlöning berördes ej heller vid regleringen, men det bestämdes att för Österby bruk skulle, så länge bruksägarna avlönade egen brukspredikant, betalas endast en femtedels procent av den inkomst, till vilken bruket blivit under näst föregående år uppskattat och varför bevillning till staten erlades, medan för

annat bergsbruk i församlingen skulle utgöras en halv procent av dylik inkomst.

Därigenom hava de allmänna prästlönemedlen i församlingen kommit att utgå med mindre belopp, än som vederbort, och har således församlingens kyrkoherde, som är dess ende ordinarie prästman, fått vidkännas åtminstone någon minskning i de inkomster, som under i övrigt lika förhållanden eljest skolat tillkomma honom.

På grund av anförda omständigheter synes denna kallelserätt kunna i viss mån likställas med kallelserätt till befattning, som delvis avlönas med vanliga prästlönemedel.

Forsmark.

(Frösåkers härad.)

Forsmarks församling[1]) tillhörde fordom Valö pastorat och uppgives hava år 1613 utbrutits till eget gäll. Så gott som hela församlingen tillhörde Forsmarks bruk, vilket i början på 1600-talet kommit i kronans ägo, men år 1646 av drottning Kristina försålts till Gerhard de Besche och Peter Rochette, vilka förut av kronan arrenderat bruket.

Ägarna av Forsmarks bruk uppgivas hava allt sedan denna tid kallat präster till församlingen, utan att någon bekräftelse på patronatsrätten erhållits.

Vid en på 1840-talet uppkommen kyrkoherdeledighet anhöll dåvarande ägaren av bruket f. d. statsrådet greve Gustaf af Ugglas att, enär någon resolution eller något patronbrev å den av Forsmarks bruksägare under omkring 200 år utövade patronatsrätten till Forsmarks församling icke kunnat återfinnas, Kungl. Maj:t ville för bruksägaren låta utfärda nådig resolution om berörda patronrätts åtnjutande då och framgent. Till stöd härför anfördes, att all jord i församlingen med undantag av $^{11}/_{16}$ mantal tillhörde bruksägaren; att sockenkyrkan och pastorsbostället byggdes och underhölles av bruksägaren, vilken även till kyrkoherden givit den jord, han innehade, samt att redan detta förhållande enligt kyrkolagen berättigade till jus patronatus.

Över ansökningen hördes vederbörande, därvid kungl. kammarkollegium i underdånigt utlåtande den 17 oktober 1848 anförde följande. Regeringsformens 30 § föranledde väl därtill, att regala eller konsistoriella pastorat dåmera icke kunde förvandlas till patronella. Varken i riksarkivet eller hos kungl. kollegium hade

---

[1]) Församlingen upptages icke å 1693 års pastoratsförteckningar och omförmäles ej heller av 1722 års pastoratskommission.

upplysning kunnat vinnas, om eller när Forsmarks pastorat genom formligt beslut övergått från regalt, som det varit under den tid, Forsmarks bruk tillhörde kronan, till patronellt. Forsmarks bruksägare hade emellertid fullgjort allt vad fordom enligt kap. 19 § 12 kyrkolagen erfordrats för vinnande av jus patronatus samt i mer än 200 år och således även långt före den i 7 § av ridderskapets och adelns privilegier den 16 oktober 1723 utsatta preskriptionstiden — 1680 — utövat en dylik rätt till verklig fördel för församlingen och kyrkoherden, enär bruksägarna allena byggt och underhållit kyrka och prästgård med alla därå befintliga hus. Kungl. kollegium funne det fördenskull icke betänkligt att lika med övriga vederbörande tillstyrka, det sökanden och blivande ägare av Forsmarks bruk måtte i denna rättighet på sådana villkor[1]) av Kungl. Maj:t i nåder bekräftas.

Genom nådigt brev till kammarkollegium den 9 november 1852 fann emellertid Kungl. Maj:t, då patronrätten till nämnda pastorat dittills icke blivit bestridd, anledning ej vara för handen att i frågan meddela särskilt nådigt förklarande.

Patronatsrätten omfattar allenast kyrkoherdebefattningen. Med densamma har, såsom ovan framhållits, ansetts vara förbunden skyldighet att bygga och underhålla såväl kyrka som prästgård. I övrigt äro därmed icke förenade några särskilda rättigheter eller skyldigheter.

Enligt den för pastoratet nu gällande den 7 oktober 1870 fastställda löneregleringen innehar kyrkoherden fri bostad med nödiga uthus, en mindre trädgård, ett rotland, ett potatisland, en humlegård samt ängarna Myrängen, Skatängen, Skallbomyren, Lilla Rångsömyren och Björnmyren. Nämnda lägenheter, som av bruksägarna upplåtits till boställe åt kyrkoherden, äro icke i jordeboken särskilt upptagna.

Bruket med underlydande äges numera av aktiebolaget Forsmarks bruk.

Vid biskopsvisitation år 1904 uttalade sig församlingen för fortvaron av nuvarande förhållanden i avseende å patronatsrätten.

Harg.

(Frösåkers härad.)

Harg upptogs av 1722 års pastoratskommission bland pastorat, som stått under biskopens och konsistorii försorg. Därvid antecknades dock, att herrskapet på Harg pretenderade jus patronatus. Dessa anspråk synas emellertid icke då hava fullföljts.

[1]) Med de åsyftade villkoren synes hava menats skyldighet att bygga och underhålla kyrka och prästgård.

Uti en till Kungl. Maj:t den 20 september 1758 inkommen ansökan anförde landshövdingen friherre Erik Oxenstierna, att han, som i Hargs socken ägde ett säteri med därunder lydande frälsehemman samt ett på säteriet anlagt stångjärnsbruk, för några år tillbaka funnit, att sockenkyrkan vore så bofällig, att gudstjänst ej kunde därstädes utan livsfara förrättas. Efter överläggning med församlingens kyrkoherde och övriga ledamöter hade utrönts, att kyrkans nödiga reparation skulle draga större kostnad än församlingen mäktade utgöra. Sökanden hade därför föranstaltat om en sådan reparation samt därför åtagit sig den drygaste utgiften. Därigenom hade kyrkan redan blivit väsentligen utvidgad och till tak, väggar och fönster iståndsatt samt efter hand även försedd med innanrede och prydnader. Sökanden hade därmed icke haft något annat syfte än Guds äras befrämjande och församlingens bästa. Men sedan församlingen erfarit, att han jämväl ärnade skänka ett hemman till kaplansboställe, hade församlingen för sin del uppdragit åt honom och efterkommande ägare till Hargs bruk rätt att kalla lärare i församlingen eller s. k. jus patronatus. Detta församlingens välmenta anbud hade sökanden ansett sig befogad att mottaga. De omständigheter, som därvid förekomme, vore sålunda, att kyrkan låge på säteriets grund; att sökanden med dryg kostnad uppbyggt och prytt kyrkan; att han evärdeligen skänkt ett halft frälsehemman, i syfte att en kaplan måtte anställas i församlingen; att sökanden redan förut hade de flesta röster vid prästval samt att församlingens ledamöter överlåtit sin valrättighet på honom. Sökanden anhölle fördenskull, att Kungl. Maj:t ville tillerkänna honom och hans efterkommande ägare av Hargs bruk jus patronatus eller rätt att kalla kyrkoherde och kaplan i alla tider vid denna församling på sätt, som kyrkolagen och adliga privilegierna stadgade och förmådde.

Vid ansökningen hade landshövdingen Oxenstierna i styrkt avskrift fogat ett av honom den 12 september 1758 upprättat donationsbrev, varigenom han till beständigt boställe för en kaplan i församligen skänkte ett halft frälsehemman i Marka by, dock under de uttryckliga villkor, att Kungl. Maj:t täcktes bevilja honom och hans efterträdare till Hargs bruk, man efter man, jus patronatus i Hargs församling med rättighet att utse och kalla såväl kyrkoherde som kaplan; att församlingen då och framdeles till kaplanen beviljade och erlade »klockaremålan»[1]) samt att församlingens kyrkoherde efter råd och ämne årligen bidroge till kaplanens underhåll.

Över ansökningen hördes vederbörande. Konsistorium i Uppsala lät föranstalta om undersökning i ärendet inför allmän sockenstämma, som hölls den 12 november 1758. Därvid avgav landshövdingen Oxenstierna en skriftlig förklaring, att patronus enligt konsistorii uttalade önskan skulle vid kallande av prästmän hålla

[1]) Med »klockaremålan» förstås lön, som författningsenligt bör utgå till en klockare.

sig inom stiftet. Vid undersökningen upplystes bland annat, att för berörda reparation av kyrkan använts 2,264 daler 23 öre av kollektmedel och 1,894 daler 7 öre av kyrkans medel, varjämte landshövdingen av egna medel tillsläppt 11,938 daler 21 öre. I övrigt bekräftades uppgifterna i landshövdingens ansökning, varjämte såväl kyrkoherden som församlingen förklarade sig villiga att fullgöra de på dem ankommande villkor för donationen av kaplansbostället.

Genom nådig resolution den 5 april 1759 prövade Kungl. Maj:t i anseende till de i ärendet förekommande skäl och omständigheter gott tillägga och förunna landshövdingen friherre Erik Oxenstierna samt »hans efterträdare uti Hargs bruks egendom» fullständigt jus patronatus i Hargs församling eller rättighet att där tillsätta både kyrkoherde och kaplan med de villkor och förbehåll, som han skriftligen »begivit sig till»; och förklarade Kungl. Maj:t därjämte sitt nådiga välbehag över det nit och den ömhet för Guds ära och församlingens bästa, landshövdingen vid detta tillfälle ådagalagt, och varigenom han sig själv till evärdlig åminnelse och andra till efterdöme gjort sig till den sökta förmånen och Kungl. Maj:ts nåd väl förtjänt.

Patronatsrätten omfattar såväl kyrkoherde- som komministersbefattningen i pastoratet; och har kallelserätten, oaktat landshövdingen Oxenstiernas ovan omförmälda förklaring, ej ansetts vara inskränkt till prästmän från Uppsala stift.

Hargs bruk med underlydande är numera fideikommiss inom den friherrliga ätten Oxenstierna av Eka och Lindö.[1])

Det av landshövdingen Oxenstierna donerade bostället upptages i jordeboken såsom Marka n:r 6 om $^1/_2$ mantal frälse med anteckning om donationen och de därmed förbundna villkoren. Jämlikt den för Hargs pastorat nu gällande den 19 november 1869 fastställda löneregleringen innehar komministern i pastoratet fortfarande detta boställe. Då komministerns avlöningsförmåner i övrigt numera äro bestämda efter andra grunder än dem, som gällde vid tiden för donationen, torde de av landshövdingen Oxenstierna bestämda villkor i fråga om denne prästmans avlöning hava förlorat sin betydelse.

Församlingen synes icke hava uttalat sig, huruvida den önskar patronatsrättens upphörande.

---

[1]) Fideikommisset innehaves nu av hovmarskalken Joachim Tawast Beck-Friis änka Ebba Gustava Eva Carolina Oxenstierna.

Hållnäs och Tegelsmora.[1])

(Olands härad.)

Hållnäs och Tegelsmora pastorat synas av ålder hava ansetts för konsistoriella. Vid den undersökning, som på 1690-talet företogs beträffande naturen av pastoraten i riket, väcktes icke något förslag om förändring härutinnan. Och 1722 års pastoratskommission hänförde även Hållnäs och Tegelsmora till pastorat, som förut stått under biskopens och konsistorii försorg.

Med anledning av de på grund av kommissionens betänkande utfärdade kungörelser inkom brukspatronen Carl de Geer å Lövsta bruk till konsistorium i Uppsala med anhållan om jus patronatus till Hållnäs och Tegelsmora. De Geer uppgav till stöd för sin framställning, att han vore ägare av största delen av dessa socknar samt att han på kyrkorna därstädes nedlagt ansenliga kostnader.

Sedan undersökningar i ärendet verkställts av vederbörande kyrkoherdar, förklarade konsistorium i skrivelse till Kungl. Maj:t, att de Geer väl visat berömlig försorg om kyrkornas vidmakthållande, men då han icke ägde någon sätesgård i församlingarna, kunde han icke framvisa de skäl till jus patronatus, som kyrkolagen fordrade; och kunde konsistorium förty icke anse honom berättigad till ett dylikt jus i församlingarna.

Konsistorii skrivelse överlämnades av Kungl. Maj:t till 1723 års riksdag, som i skrivelse till Kungl. Maj:t den 16 oktober samma år[2]) anförde huvudsakligen följande. Kyrkolagen medgåve väl icke, att en adelsman, som ej ägde sätesgård i en socken, finge för de landbors skull, som han där hade, tillmäta sig något jus patronatus, men detta syntes icke avse sådana fall, där någon vore ägare av hela socknar. Lövsta bruk och sätesgård låge nära till Hållnäs och Tegelsmora socknar, och kunde de lägenheter, varav dessa socknar till största delen bestode, icke anses annorlunda än som tillhörigheter under nämnda bruk och sätesgård. Av kyrkoherdarnas berättelser framginge nogsamt, vilken berömlig omsorg och kostnad de Geer använt för kyrkornas förseende med nya läktare, fönster och annat innanrede samt kyrkobetjänternas underhåll, ävensom huru nödigt kyrkoherdarna funne det vara, att de Geer undfinge patronatsrätt till församlingarna. Uti ett till rikets ständer ingivet memorial hade de Geer även förklarat, att hans mening icke vore att erhålla den sökta rättigheten allenast

---

[1]) Då Hållnäs och Tegelsmora särskilda pastorat blivit förklarade för patronella genom ett och samma nådiga brev och hava samma patronus samt förhållandena i övrigt beträffande dem äro alldeles likartade, har det ansetts lämpligt att sammanföra pastoraten under en redogörelse.

[2]) Riksdagens skrivelse finnes tryckt i Svenska Riksdagsakter, serien 2, del I. utgivna av riksarkivet.

på grund av de å kyrkorna redan gjorda omkostnaderna, utan vore det hans fasta uppsåt att såväl då som i framtiden draga all nödig och möjlig omsorg om kyrkornas vidmakthållande såväl till socknarnas lisa och lindring som vederbörande till behag, vilket även hans efterkommande för samma rätts bibehållande ej skulle underlåta. Dessa erbjudna villkor ansåge rikets ständer så mycket nödvändigare, som pastoraten vore av svaga villkor och dessutom av fiendens strövande år 1719 försatta i så slätt tillstånd, att de av egna medel icke själva mäktade vederbörligen underhålla sina kyrkor. I anseende till dessa och flera omständigheter funne rikets ständer sig föranlåtna att i underdånighet tillstyrka Kungl. Maj:t att mot berörda villkor bevilja brukspatronen de Geer jus patronatus till ifrågavarande församlingar.

Genom öppet brev den 14 januari 1724 förklarade även Kungl. Maj:t, att Kungl. Maj:t funne de Geers berömvärda uppsåt vara förtjänt av nådig ihågkommelse och så mycket mera böra understödjas, som det vore ett kristligt verk, vilket lände Guds namn till ära och dess församling till nytta; och ville Kungl. Maj:t i betraktande av allt sådant nådeligen hava förlänt brukspatronen Carl de Geer mot förenämnda av honom gjorda tillbuds presterande jus patronatus till Hållnäs och Tegelsmora församlingar med alla de förmåner, som ett sådant jus med rätta tillkomme.

Patronatsrätten omfattar både kyrkoherde- och komministersbefattningarna i såväl Hållnäs som Tegelsmora, och med densamma är förbunden skyldighet att underhålla kyrkorna i pastoraten. I övrigt äro några särskilda rättigheter eller skyldigheter icke förenade med patronatsrätten.

Lövsta bruk med underlydande inom Lövsta, Hållnäs och Tegelsmora med flera socknar utgör nu fideikommiss inom friherrliga ätten de Geer till Leufsta. Patronatsrätten till Hållnäs och Tegelsmora har ansetts medfölja detta fideikommiss.

Vid visitationer åren 1892 och 1893 förklarade församlingarna enhälligt, att de önskade partronatsrättens bibehållande.

Ingarö.

(Annexförsamling till Gustavsberg, Värmdö skeppslag.)

År 1776 inrättade kaptenen friherre Anders Cederström en skola för sina å Ingarö i Värmdö socken belägna egendomar Beatelund, Brunn och Bergvik.

På framställning av friherre Cederström fastställde konsistorium i Uppsala den 13 mars 1792 plan och instruktion för denna

skola. Enligt dessa skulle skolmästaren i avlöning erhålla jordeboksräntan av 1 mantal Södra Evlinge och 1 mantal Långvik samt det honom redan anslagna bostället Pilhamn jämte rättighet att på Bergviks skog nyttja mulbete för sina kreatur och vedfång av vindfällen, stubbar och kvistar. Boställets hus skulle av skolmästaren vidmakthållas men erforderlig nybyggnad bestridas av Beatelunds ägare. Skolmästaren, som borde vara präst, skulle kallas av Beatelunds ägare och erhålla fullmakt av konsistorium. Förutom undervisningen skulle det åligga skolmästaren att varannan söndag förrätta gudstjänst i ett av friherre Cederström vid Pilhamn uppfört bönhus.

I sin ansökning om fastställelse av berörda plan och instruktion hade friherre Cederström förbehållit sig att, om någon ändring eller inskränkning i nämnda bestämmelser skulle utan Beatelunds ägares förvållande inträda, hela skolinrättningen skulle alldeles upphöra, skolmästarbefattningen indragas och räntan av hemmanen återfalla till ägaren av Beatelunds säteri. Konsistorium förklarade sig icke kunna hindra eller bestrida detta förbehåll.

I början av 1820-talet anhöllo samtliga jordägare å Ingarö och ägaren av det på Värmdö belägna säteriet Lemshaga, att Ingarö jämte Lemshaga måtte få utgöra en under Värmdö pastorat hörande särskild kapellförsamling med egen komminister, som tillika skulle förestå berörda skollärarbefattning och i lön åtnjuta de skolläraren anslagna hemmansräntor och boställe jämte vanlig komministerslön från hela kapellförsamlingen.

Genom nådig resolution den 29 mars 1825 biföll Kungl. Maj:t berörda ansökan och stadgade därvid bland annat, att den blivande kapellpredikanten vid Pilhamn å Ingarö skulle efter dåvarande komministerns på Värmdö avgång äga uppbära — utom förra skolmästarlönen — vanlig kaplanslön från hela kapellförsamlingen samt att det skulle åligga kapellpredikanten dels att såsom tillika skollärare ombesörja barnundervisningen å Ingarö dels att varje helgdag bestrida gudstjänsten i kapellkyrkan och i övrigt ansvara för alla prästerliga förrättningar. Kapellpredikants- och skollärarsysslan skulle tillsättas varannan gång av Beatelunds ägare och varannan gång gemensamt av samtliga jordägare inom kapellaget medelst val.

Mellan stallmästaren friherre A. Cederström, såsom innehavare av förenämnda till Beatelunds fideikommiss då hörande egendomar, samt den nybildade församlingen träffades emellertid överenskommelse, att tillsättandet av komministers-skollärarbefattningen första gången skulle ske gemensamt av friherre Cederström och församlingen och vid nästa ledighet av Beatelunds innehavare allena. Framställning gjordes därpå hos konsistorium i Uppsala om vidtagande av åtgärder i syfte att valet måtte så skyndsamt som möjligt kunna förrättas samt fullmakt utfärdas för den, som därvid erhållit församlingens kallelse.

Genom utslag den 1 september 1825 prövade emellertid konsistorium skäligt förklara, att den nya befattningen skulle genom vanligt anslag förklaras till ansökning ledig, varefter behörigt förslag komme att upprättas och ordentligt prästval till tjänstens besättande anbefallas.

Däröver anfördes besvär hos Kungl. Maj:t, som den 6 juli 1826 meddelade utslag i målet. Kungl. Maj:t fann, att av nådiga resolutionen den 29 mars 1825 icke kunde dragas den följd, att konsistorium ägde såsom vid andra prästledigheter i stiftet i vederbörlig ordning upprätta förslag. Kungl. Maj:t prövade fördenskull rättvist upphäva konsistorii därutinnan vidtagna åtgärd samt förordna, att konsistorii rättighet och åliggande i avseende på befattningens tillsättande skulle bestå i att utfärda vanligt anslag för sökande inom stiftet; att pröva de sökandes kompetens och därefter för Ingarö församling eller den, som ägde den alternativa utnämningsrätten, uppgiva, vilka av sökandena befunnits kompetenta och de meriter, de ägde; att utfärda kallelse till provs avläggande av den eller de sökande, som församlingen eller Beatelunds säteriägare, var i sin tur, förklarade sig åstunda, samt att, efter det predikoprov avlagts och val försiggått eller, då Beatelunds tillsättningsrätt vore i fråga, utnämning av en utav sökandena ägt rum och hos konsistorium anmälts, utfärda fullmakt för denne.

Efter någon tid fann emellertid stallmästaren Cederström, att bestämmelserna i nådiga resolutionen den 29 mars 1825 innebure en inskränkning i de av testator vid skoldonationen fästa villkor, och ansåg sig därför befogad att undanhålla dåvarande innehavaren av komministers-skollärarbefattningen C. Cronstedt frälseräntan av Södra Evlinge. Därom uppstod tvist mellan Cronstedt och stallmästaren Cederströms arvingar. Tvisten avgjordes slutligen genom Kungl. Maj:ts dom den 24 april 1838. På anförda skäl förpliktades arvingarna att till komministern Cronstedt utgiva den ränta av Södra Evlinge, som han på grund av skolstiftelsen vore berättigad att erhålla, men förklarade Kungl. Maj:t, att Cronstedts tillika gjorda påstående, att enahanda ränta måtte av Beatelunds innehavare allt framgent till skolläraren utbetalas, icke föranledde till vidare utlåtande, enär Cronstedt icke visat sig haft vederbörandes uppdrag att i denna sak föra talan.

Vid en år 1849 inträffad ledighet vid befattningen tillkännagav dåvarande fideikommissarien, vice häradshövdingen friherre A. Cederström, hos konsistorium, att han med anledning av de ändringar och den inskränkning, som skolstiftelsen i Pilhamn utan medgivande av Beatelunds innehavare lidit genom nådiga resolutionen den 29 mars 1825, ansåge sig på grund av farfaderns den 25 juni 1791 gjorda förbehåll vid stiftelsen böra begagna sin rätt att indraga den lön och de förmåner, som från Beatelund dittills utgått till skolläraren i Pilhamn. Enär komministerslönen i och för sig vore otillräcklig, förklarade sig likväl friherre Cederström vilja antingen till hälften mot den övriga församlingen bidraga till skollärarens avlöning eller ock, därest församlingen vore obenägen

att deltaga i utgörande av lönen till skolmästaren, därefter såsom dittills ensam utbetala densamma, om han återfinge alla de rättigheter, som tillkomme honom enligt den ursprungliga stiftelsen.

Sedan församlingen blivit hörd i ärendet samt friherre Cederström inkommit med en ytterligare skrift, hänsköt konsistorium tvistefrågan till Kungl. Maj:t och hemställde, att Kungl. Maj:t ville i nåder tillåta att, utan hinder av den i 4 mom. av nådiga resolutionen den 29 mars 1825 stadgade inskränkning, Beatelunds innehavare finge, med den rätt i avseende på skolmästartjänstens tillsättande, som skolinrättningens stiftare sig förbehållit och fått sig medgiven, framgent vid varje ledighet genom till konsistorium ingiven kallelse med vanlig patronrätt återbesätta den förenade komministers-skollärarbefattningen vid Pilhamn å Ingarö, under villkor likväl att fideikommissarierna, utan avseende på den förändring, skolinrättningen vid Pilhamn i övrigt undergått genom förening med den där inrättade komministraturen, uppfyllde de skyldigheter beträffande skollärarens avlöning, vartill de genom donationsbrevet blivit av stiftaren förbundna. Och ansåge sig konsistorium så mycket hellre kunna föreslå nådigt bifall till denna hemställan, som därigenom vunnes icke allenast ett av såväl friherre Cederström som övriga Pilhamns församlingsbor önskat bilägganden av tvistefrågan utan även säkerhet för den högst behövliga komministers-skollärartjänstens fortfarande bestånd utan församlingens betungande utöver vad skäligt vore och dittills ägt rum.

Genom nådigt brev den 18 juli 1849 fann Kungl. Maj:t gott bifalla, att på sätt och med villkor, konsistorium hemställt, ägarna av Beatelunds säteri med underlydande hemman finge återställas i deras rätt att i behörig ordning kalla skollärare vid Pilhamn, dock med fortfarande skyldighet för denne att mot åtnjutande av därför särskilt bestämda löneförmåner tillika bestrida komministersbeställningen i Pilhamns kapellförsamling.

Församlingen benämnes numera Ingarö och utgör en annexförsamling till Gustavsbergs pastorat. Patronatsrätten medför befogenhet att kalla innehavare av den förenade komministers- skollärarbefattningen i Ingarö församling. Så snart dessa befattningar skiljas åt, torde någon rätt att kalla komminister icke vidare förefinnas.

Frälseräntorna av hemmanen Södra Evlinge och Långvik ingå numera till församlingens skolkassa, och åtnjuter skolläraren i stället av församlingen vanlig folkskollärarlön. Nämnda räntor, som utgå efter markegång, uppgingo senast till sammanlagt kr. 439,49. Hemmanet Södra Evlinge tillhör Beatelunds fideikommiss, medan Långvik äges av flere särskilda hemmansägare.

Enligt den genom nådig resolution den 10 maj 1872 fastställda löneregleringen för prästerskapet i Värmdö odelade pastorat innehar komministern i Ingarö församling bostället Pilhamn. Detta utgjorde vid upplåtelsen ett oskattlagt torp under det till Beate-

lund hörande säteriet Brunn. Såväl bostället som församlingskyrkan byggas och underhållas numera av församlingen i sin helhet.

Beatelunds säteri upptages i jordeboken såsom Beatelund n:r 1 om $1^1/_2$ mantal frälsesäteri.

Vid biskopsvisitation år 1903 uttalade sig församlingen enhälligt för patronatsrättens bibehållande.

Järlåsa.

(Hagunda härad.)

Järlåsa upptogs å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t icke ville anse för regala.

Med anledning av den samma år utfärdade kungörelsen rörande patronatsrätten anmälde ryttmästaren Hemming Kruus hos landshövdingen i länet, att ägarna av Bredsjö sätesgård i Järlåsa socken dittills gjort anspråk på patronatsrätt till Järlåsa församling. Till stöd för dessa anspråk anförde ryttmästaren Kruus, att kyrkan vore belägen på Bredsjö ägor; att framlidne presidenten Gustaf Rosenhane under den tid, han ägde Bredsjö, låtit av egna medel uppföra murar till en ny kyrka i stället för den gamla förfallna träkyrkan; att arbetet med kyrkobyggnaden efter presidentens frånfälle avstannat; att drottning Kristina till kyrkobygget givit 100 daler silvermynt, varjämte omkring 500 daler kopparmynt influtit i kollektmedel, samt att ryttmästaren Kruus, sedan han förvärvat Bredsjö, låtit på sin bekostnad fullborda kyrkan och försett den med prydnader och inredning, så att kyrkan år 1688 kunnat invigas.

Berörda framställning överlämnades till kungl. kammarkollegium, som lät genom Konungens befallningshavande i länet föranstalta om undersökning inför Hagunda häradsrätt. Denna undersökning ägde rum vid ordinarie häradstinget den 17—20 oktober 1694. Av vad därvid förekom prövade häradsrätten det vara bevisat, att Järlåsa kyrka vore uppbyggd på Bredsjö jord och grund; att presidenten Rosenhane och ryttmästaren Kruus, såsom possessorer av Bredsjö, på egen bekostnad — förutom 300 daler silvermynt, som dels förärats av drottning Kristina dels insamlats genom kollekter — uppbyggt kyrkan och försett henne med nödig skrud samt att ryttmästaren låtit på egen bekostnad inviga kyrkan genom ärkebiskopen doktor Olof Svebilius.

Vad utgång ärendet fått i kungl. kammarkollegium är icke bekant. Ägarna av Bredsjö synas emellertid alltjämt med konsistorii begivande hava kallat präster till församlingen.

Vid en år 1801 inträffad ledighet vid komministersbeställningen i Järlåsa vägrade konsistorium att utnämna den prästman, som kallats av assessoren Lars Lidman, såsom syssloman i den efter avlidne ägaren av Bredsjö säteri majoren O. P. R. Rudbeck uppkomna konkurs, samt förklarade genom resolution den 16 september 1801, att som Lidman icke med något bevis styrkt, att Kungl. Maj:t upplåtit innehavaren av säteriet en sådan patronrättighet, så borde med den lediga befattningen i laga ordning förfaras, så framt ej inom föreskriven fatalietid styrktes, att det förmenta jus patronatus ålföljde sätesgården.

Över konsistorii beslut anförde assessoren Lidman besvär hos Kungl. Maj:t, som utlät sig genom resolution den 7 maj 1802. Bredsjö säteris ägare hade från längre tid tillbaka och allt dittills oklandrat utövat jus patronatus i Järlåsa församling. Genom häradsrättens år 1694 hållna undersökning rörande dåvarande ägarens patronatsrätt styrktes jämväl, att Järlåsa kyrka blivit till det betydligaste uppbyggd av sten på Bredsjö ägor och på Bredsjö ägares bekostnad, vilka omständigheter enligt kyrkolagen berättigade till jus patronatus. Bredsjö ägare, som enligt berörda undersökning syntes hava före år 1680 utövat denna rättighet, borde således enligt 7 § i ridderskapets och adelns privilegier därvid bibehållas, utan hinder därav, att efter så lång tids förlopp något patronbrev icke kunnat företes. Kungl. Maj:t prövade fördenskull skäligt att med upphävande av konsistorii överklagade resolution i nåder tillerkänna Bredsjö säteris ägare jus patronatus till Järlåsa församling, att därefter såsom dittills utövas.

Sedan komministerstjänsten i Järlåsa genom nådigt brev den 23 december 1852 indragits, omfattar patronatsrätten allenast kyrkoherdebefattningen. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt därmed förenade.

Bredsjö säteri upptages i jordeboken såsom Bredsjö n:r 1 om $^1/_2$ mantal frälse säteri.[1])

Församlingen synes icke hava uttalat sig, huruvida den önskar patronatsrättens upphörande.

Lovö.

(Färentuna härad.)

Lovö utgjorde redan under medeltiden en egen församling och synes till en början även haft egna kyrkoherdar.

---

[1]) Enligt anteckning i 1825 års jordebok är med Bredsjö säteri förenat frälsesäteriet Askarbäck n:r 1 om $^1/_2$ mantal.

År 1634 erhöll kyrkoherden i Storkyrkoförsamlingen i Stockholm Jakob Zebrosyntus (Buræus) Lovö till prebende i stället för Solna, som förut hört under Storkyrkan.

Under de närmaste trettio åren var Lovö ett prebende för kyrkoherdarna i Storkyrkan men bortgavs av Konungen år 1665 till hovpredikanten Samuel Edh. Sedermera utgjorde församlingen vanligen prebende för kyrkoherdar i Stockholm men hade stundom egna kyrkoherdar. Dessa torde väl i regel hava kallats av Konungen eller Drottningen, men synes församlingen ibland själv fått välja.[1] Först från medlet av 1800-talet har församlingen ständigt haft egna kyrkoherdar.

Vid de undersökningar rörande naturen av pastoraten i riket, som ägde rum 1693 och 1722, upptogs Lovö bland regala pastorat. Därvid antecknades, att Drottningholms slott och kungsladugård voro belägna inom församlingen.

Någon upplysning angående grunden till Konungens patronatsrätt till Lovö har ej vunnits. Då Jakob Buræus år 1634 erhöll regeringens tillstånd att utbyta Solna mot Lovö, uppmanade konsistorium honom att höra sig för med dem, som bodde i församlingen, om de läte sig nöja därmed.[2] Och ännu på 1730-talet fick församlingen vid ett tillfälle välja kyrkoherde. Sedermera synas förhållandena hava utvecklat sig i en annan riktning. Härtill lärer väl förnämligast hava bidragit, att inom församlingen äro belägna Drottningholms slott och kungsladugård, vilka med några korta avbrott allt sedan 1500-talet disponerats av Konungen eller medlemmar av det kungliga huset.[3]

Kyrkoherdarna hava åtminstone från början av 1800-talet utnämnts av Konungen i hovexpeditionen eller riksmarskalksämbetet. Därvid har även fullmakt å befattningen utfärdats. Då Konungen i riksmarskalksämbetet den 23 november 1911 kallade kyrkoherde till Solna jämväl regalt patronella pastorat, utfärdades emellertid icke fullmakt för den kallade, utan anhöll riksmarskalksämbetet, att domkapitlet ville utfärda fullmakt, vilket därpå skedde. Ett liknande förfaringssätt torde väl för framtiden komma till användning även beträffande Lovö pastorat.

---

[1]) Den 11 juli 1711 utfärdade drottning Hedvig Eleonora fullmakt för kaplanen Erik Kilmark att vara kyrkoherde i Lovö, men vid en kyrkoherdeledighet år 1737 förklarades, att ett ordentligt val finge ske.

[2]) Se konsistorii i Uppsala protokoll den 22/1 1635.

[3]) Mot slutet av 1700-talet synes Konungen hava ägt en synnerligen vidsträckt myndighet över såväl kyrkoherdebefattningen som prästlönemedlen och prästgården i församlingen. Genom nådigt brev till ståthållaren å Drottningholm den 10 mars 1786 bestämdes sålunda, att alla under Drottningholms kungsladugård hörande hemman ävensom Lovö prästgård skulle utarrenderas på 30 år till ryttmästaren Ingelotz. Tiondeavgifterna till prästerskapet från dessa hemman skulle ingå i arrendet mot särskild avgift. Två präster skulle anställas i församlingen. Den ene skulle ombesörja alla de till kyrkoherdeämbetet hörande göromål och den andre ansvara för skolan å Drottningholm. Båda skulle vara jämlika med varandra samt då och för alla tider tilläggas hovpredikants namn och värdighet. Deras avlöning skulle bestridas av slottskassan med arrendet för bostället och tionden.

Patronatsrätten medför allenast befogenhet att kalla kyrkoherde. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förbundna därmed.

Församlingen synes icke hava uttalat sig, huruvida den önskar patronatsrättens upphörande.

Nianfors.

(Kapellförsamling i Enångers och Njutångers pastorat, Norra Hälsinglands fögderi.)

Uti en till Kungl. Maj:t år 1798 ingiven ansökning framhöllo bruksägarna Carlos och Claes Grill, att deras till Njutånger, Forsa och Arbrå hörande arbetare och kolare vid Nianfors bruk hade lång väg till sina sockenkyrkor. Sökandena hade därför vid bruket uppfört ett hus, vari folket om söndagarna samlades till gudstjänst, ävensom anslagit boningsrum och lön för en skolmästare. Detta motsvarade dock icke fullt folkets önskningar och behov. Sökandena anhölle fördenskull, att Kungl. Maj:t ville tillåta dem att vid Nianfors få antaga och framdeles nyttja en präst och att bruket med därunder lydande folk och nybyggen, som hade närmare väg till Nianfors än till sockenkyrkorna, finge utgöra en särskild kapellförsamling under Enånger, varest bruket låge. Bruksägarna ville däremot till kyrka upplåta det för gudstjänsten uppförda huset samt tillägga prästen, vilken även skulle ombesörja undervisningen vid brukets skola, den till skolmästaren anslagna lönen, bestående av 10 tunnor säd, hälften råg och hälften korn eller malt, 33 $^1/_3$ riksdaler i penningar, fria husrum med nödig ved samt föda för en och framdeles två kor. Till prästens ytterligare förmån hemställde sökandena, att bruket måtte befrias från alla andra insamlingar eller kollekter samt att, sedan dåvarande kaplaner i Arbrå, Forsa och Enånger avgått, deras rättighet av folket, som hörde till Nianfors, måtte komma prästen på detta ställe till godo. Bruksägarna anhöllo även om nådigt tillstånd att då och framgent få hos konsistorium i Uppsala till prästsysslan vid Nianfors anmäla den person, som de för göromålens bestridande därstädes funne lämpligast, att av konsistorium förses med fullmakt, såvida han bleve godkänd till lära och leverne.

Sedan vederbörande blivit i ärendet hörda, fann Kungl. Maj:t genom nådig resolution den 12 juni 1798 gott att till alla delar bifalla Nianfors bruksägares berörda ansökning mot de av dem uppgivna villkor, dock att den person, som då och framdeles till präst vid Nianfors antoges, borde vara av Uppsala stift.

Vid reglering i överensstämmelse med nådiga förordningen den 11 juli 1862 av prästerskapets i Enångers pastorat avlöning beräknades kapellpredikanten av bruksägarna samt närboende bönder åtnjuta sammanlagt 700 riksdaler förutom fri bostad. Då dessa avlöningsförmåner vore allt för otillräckliga, hemställde löneregleringsnämnden, att kapellpredikanten måtte av församlingarnas lönebidrag till sitt prästerskap tilldelas 25 kubikfot råg och 60 kubikfot korn. Häremot protesterade församlingarna under framhållande, att kapellpredikantsbefattningen tillkommit på grund av bruksägarens därom gjorda framställning och endast för deras egen och underhavandes gagn och bekvämlighet samt att befattningen således vore att anse såsom en bruksspredikantstjänst, vilken när som helst kunde indragas, om bruksägaren det önskade.

Församlingarnas anmärkning lämnades emellertid utan avseende. Och genom nådig resolution den 28 oktober 1864 fastställde Kungl. Maj:t den för prästerskapet i pastoratet nu gällande löneregleringen, enligt vilken kapellpredikanten av församlingarnas allmänna löneavgifter erhåller 25 kubikfot råg och 60 kubikfot korn, »varförutom han av bruksägarna fortfarande uppbär den lön, han hittills åtnjutit».

Förutom nämnda löneförmåner åtnjuter kapellpredikanten dels jämlikt nådiga resolutionen den 17 april 1868 angående löneregleringen för prästerskapet i Forsa och Högs pastorat prästlönemedel från detta pastorat mot skyldighet att fortfarande uti Näcksjö by förrätta husförhör och verkställa andra prästerliga förrättningar dels ock jämlikt nådigt brev den 29 december 1870 vissa avgifter från två från Arbrå socken till Nianfors kapellförsamling överflyttade hemman.

Kallelserätten omfattar allenast befogenhet att utse kapellpredikant, vilken tillika är folkskollärare och såsom sådan åtnjuter lagstadgad folkskollärarlön. Under nu löpande löneregleringsperiod, som går till ända den 30 april 1915, lärer det åligga Nianfors bruksägare att till kapellpredikanten utgöra de i 1798 års ansökning utlovade lönebidrag. Bruksägaren synes även vara skyldig att bygga och underhålla kapellkyrkan och kapellpredikantsbostaden, vilka alltjämt varit inrymda i en och samma byggnad. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter synas icke i övrigt vara förbundna med kallelserätten.

Nianfors bruk äges numera av Iggesunds bruks aktiebolag, varunder nästan all jord i församlingen lyder.

Församlingen synes icke hava uttalat sig, huruvida den önskar kallelserättens upphörande.

Skokloster.

(Håbo härad.)

Patronatsrätt till Skoklosters församling synes tidigt hava utövats av ägarna till Skoklosters gård.

Fältmarskalken Herman Wrangel, vilken år 1611 erhållit gården i förläning av konung Karl IX, uppgives hava år 1620 iståndsatt den då alldeles förfallna församlingskyrkan. På grund därav och då Skokloster var den förnämsta om ej enda sätesgården i församlingen, torde fältmarskalken Wrangel med stöd av de adliga privilegierna utan vidare ansetts behörig att kalla prästmän till församlingen.

Någon förändring av denna rätt ifrågasattes icke vare sig vid den på 1690-talet verkställda undersökningen om naturen av pastoraten i riket eller av 1722 års pastoratskommission. Patronatsrätten har ej heller sedermera bestritts.

Patronatsrätten har ansetts allenast medföra befogenhet att utse kyrkoherde. Med densamma äro icke i övrigt förenade några särskilda rättigheter eller skyldigheter. Ägarna av Skokloster, varunder all jord i socknen — med undantag av kyrkoherde- och klockarboställena — åtminstone sedan början av 1800-talet lytt, hava väl intill de senaste årtiondena bekostat underhållet av sockenkyrkan, men bestridas kostnaderna härför numera på vanligt sätt.

Skoklosters sätesgård upptages i jordeboken såsom Skoklosters gård n:r 1 om 4 $^1/_8$ mantal frälse säteri.[1])

Vid visitation år 1894 förklarade församlingen, att den ej ville göra något uttalande, huruvida den önskade patronatsrättens upphörande.

Solna.

(Danderyds skeppslag.)

Solna utgjorde redan under medeltiden en egen församling av betydlig utsträckning och synes till en början även haft egna kyrkoherdar.

I punkt 30 av konung Gustav I:s privilegier för Stockholms stad den 30 juli 1529 bestämdes emellertid, att Solna kyrka med all kyrkoherdens ränta skulle ligga till Stockholms kyrka. Därmed förstods Storkyrkan, som då var stadens enda församlingskyrka.

---

[1]) Själva slottet och de därstädes förvarade samlingarna äro fideikommiss inom den grevliga ätten Brahe.

Solna förblev därefter ett prebende åt kyrkoherdarna i Storkyrkoförsamlingen till år 1634, då kyrkoherden Jakob Zebrosyntus (Buræus) erhöll Lovö till prebende i stället för Solna. I punkt 30 av de utav drottning Kristinas förmyndarregering den 10 mars 1636 utfärdade privilegierna för Stockholm föreskrevs även, att Lovö kyrka skulle lyda under Storkyrkan och Solna återfalla under Kungl. Maj:t och kronan.[1])

Sedan Lovö församling år 1665 upphört att vara prebende till Storkyrkan, anhöll Stockholms magistrat, att Solna åter måtte förläggas under denna kyrka. Genom nådig resolution den 6 mars 1668 blev även denna ansökning bifallen.[2]) Den 13 oktober 1671 förordnades därpå, att Solna skulle lyda under den nya kyrkan på Munklägret eller nuvarande Kungsholmen. Under de närmast följande 100 åren innehades Solna församling i regel av kyrkoherdarna i Kungsholmens eller Ulrika Eleonora församling, någon gång av pastor primarius i Storkyrkoförsamlingen. Stundom synes Solna även hava bortgivits till prästmän, vanligen hovpredikanter, som ej innehade församling i Stockholm.

Konungen synes sålunda, åtminstone från 1700-talets början, hava med rätt stor frihet förfogat över Solna. Inom församlingen voro även belägna Ulriksdals och Karlbergs slott, vilka med tillhörande jord vid slutet av 1600-talet tillfallit kronan och sedermera disponerats av Konungen eller medlemmar av det kungliga huset.

Solna hänfördes till regala pastorat vid såväl 1693 som 1722 års undersökningar om naturen av pastoraten i riket. Därvid antecknades, att kungsgårdarna Ulriksdal och Karlberg voro belägna inom församlingen samt att kyrkan låge på Ulriksdals ägor. Någon uppgift om patronatsrätten förekommer däremot icke.

I en av Lars Salvius år 1741 utgiven »Beskrifning öfver Sverige» uppgives, att drottning Ulrika Eleonora bekostat mycket på Solna kyrka och prästgård samt att hon även ägde jus patronatus till församlingen. Drottningen synes på egen bekostnad låtit uppföra de nuvarande manbyggnaderna vid såväl kyrkoherde- som komministersbostället. I sitt den 11 februari 1724 upprättade testamente donerade Drottningen till Solna kyrka 2,000 riksdaler. Av denna donation har bildats en fond, Ulrika Eleonoras donationsfond, som förvaltas av kyrkorådet. Avkastningen av fonden, som den 31 december 1911 hade en behållning av 5,532 kronor 58 öre, användes numera uteslutande för underhåll av boställshusen.

---

[1]) I senare privilegier för Stockholms stad bekräftas vanligen helt generellt redan givna privilegier. Något särskilt om Solna församling förekommer icke.

[2]) Under överläggningen härom i rådet förmenade Axel Gabrielsson Oxenstierna, att för någon tid sedan beslutits, att Solna skulle vara förbehållen någon av hovpredikanterna. Denna uppgift vann emellertid icke beaktande gent emot bestämmelserna i Stockholms stads äldre privilegier. Uppgiften har icke heller bekräftats vid anställda efterforskningar.

I Solna församlings ställning inträdde en väsentlig förändring, då en krigsakademi på grund av nådigt beslut den 17 juni 1792 inrättades å Karlbergs slott. I det reglemente, som den 31 juli 1796 fastställdes för denna akademi, föreskrevs, att en slottspastor skulle hava den andliga vården om personalen vid akademien samt att denne borde vid första ledighet därjämte bliva kyrkoherde i Solna med alla de förmåner, som denna befattning tillhörde.

Den förste slottspastorn och teologie lektorn vid Karlberg hovpredikanten Johan Lundström utnämndes även, sedan kyrkoherdebefattningen blivit ledig, den 14 oktober 1800 av Konungen i rådet till kyrkoherde i Solna.[1])

Kyrkoherdebefattningen kom därefter att anses såsom ett slags prebende till teologie lektors- och slottspastorsbefattningen. Innehavarna av befattningarna utnämndes till en början av Konungen i statsrådet. Sedermera[2]) tillsattes teologie lektors- och slottspastorsbefattningen i statsrådet, varpå kyrkoherdebefattningen tillsattes av Konungen i hovexpeditionen, därvid fullmakt å denna befattning jämväl utfärdades.

I Solna fanns redan på 1600-talet en komminister. Denne utsågs åtminstone till en början av konsistorium, men sedermera av Konungen. Efter krigsakademiens inrättande blef komministersbefattningen ett slags prebende till teologie adjunktsbefattningen vid akademien. Sistnämnda befattning tillsattes av kanslern för krigsakademien. Tillsättningen anmäldes därpå för Konungen, som efter föredragning i hovexpeditionen lät anmoda domkapitlet i Uppsala att utfärda fullmakt å komministersbefattningen.

Sedan krigsakademien i början på 1860-talet ombildats till krigsskola[3]) samt teologie lektors- och adjunktsbefattningarna i samband därmed indragits, bestämdes i nådiga reglementet för krigsskolan den 13 november 1866, att gudstjänsten i Karlbergs slottskapell och pastoralvården vid krigsskolan skulle uppehållas genom kyrkoherden i Solna i hans egenskap av slottspastor vid Karlberg. Komministersbefattningen blev kort därpå indragen i samband med fastställande den 15 mars 1867 av nu gällande löneregleringen för prästerskapet i pastoratet.

Slottspastorsbefattningen tillsattes alltjämt af Kungl. Maj:t i statsrådet, medan kyrkoherde utnämndes af Konungen i hovexpeditionen eller riksmarskalksämbetet. Vid en år 1911 inträffad ledighet hemställde emellertid chefen för krigsskolan, att tillsättningen av slottspastor måtte äga rum i huvudsaklig överensstämmelse med tillsättandet av regementspastorer vid armén samt att det för krigsskolanlla gände reglementet den 7 augusti 1907 förty måtte ändras.

---

[1]) Se punkt 18 av konseljprotokollet i inrikes-civila ärenden för den 14/10 1800.

[2]) Åtminstone f. o. m. 1830-talet. Se statsrådsprotokollet över krigsärenden den 30/3 1833.

[3]) Se nådigt brev den 14/10 1862 till kanslern för krigsakademien.

I däröver avgivit underdånigt yttrande anförde domkapitlet i Uppsala att, då det vore fråga om ett Konungens prerogativ såsom patronus i Solna, domkapitlet ansåge sig endast i så måtto kunna tillstyrka förslaget, att slottspastorstjänsten finge för framtiden skiljas från kyrkoherdebefattningen i Solna pastorat och sålunda tillsättas oberoende av sistnämnda befattning.

Vid ärendets föredragning i lantförsvarsdepartementet den 10 november 1911 förklarade sig Kungl. Maj:t avstå från sitt prerogativ att utse slottspastor vid krigsskolan å Karlberg, dock utan att detta skulle verka ändring i Konungens prerogativ att besätta den med nämnda slottspastorsbefattning förenade kyrkoherdebeställningen i Solna, och förordnade Kungl. Maj:t i sammanhang därmed, att kungörelse om ändrad lydelse av §§ 5 och 6 i nådiga reglementet för krigsskolan skulle i vanlig ordning utfärdas.

Sedan riksmarskalksämbetet erhållit del av berörda beslut, kallade Konungen den 23 november 1911 efter föredragning i riksmarskalksämbetet viss prästman till den lediga kyrkoherdebefattningen. Under åberopande av 47 § i lagen angående tillsättning av prästerliga tjänster den 9 december 1910 och § 6 i nådiga kungörelsen med vissa föreskrifter angående hvad som bör iakttagas vid ledighet i prästerlig tjänst m. m. av samma dag meddelade därpå riksmarskalksämbetet domkapitlet underrättelse om kallelsen samt anhöll, att fullmakt för den kallade måtte utfärdas av domkapitlet. Fullmakt har därpå av domkapitlet utfärdats, och har således föregående praxis härutinnan numera frångåtts.

Patronatsrätten har ansetts medföra befogenhet att kalla såväl kyrkoherde som komminister. Komministersbefattningen blev emellertid, såsom ovan nämnts, indragen i samband med fastställandet av nu gällande löneregleringen. Genom nådigt brev den 6 april 1882 bestämdes emellertid, att densamma skulle återställas, men har sedermera anstånd därmed flera gånger beviljats. Befattningen är fortfarande obesatt.

Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förbundna med patronatsrätten.

Församlingen synes icke hava uttalat sig, huruvida den önskar patronatsrättens upphörande.

Svabensverk.

(Kapellförsamling i Alfta, Södra Hälsinglands fögderi.)

Bruksägaren Jakob de Ron anhöll år 1840 hos domkapitlet i Uppsala att få till föreståndare för en av honom vid Svabens-

verks järnbruk i Alfta socken i Hälsingland inrättad skola antaga en prästman, vilken såsom tillika bruksprediknant kunde tillförsäkras tjänsteårsberäkning. I årlig lön till läraren-bruksprediknanten utfäste de Ron 200 riksdaler banko, förutom fri kost, husrum och »andra förmåner».

Med anledning av denna framställning anhöll domkapitlet uti underdånig skrivelse den 2 april 1840, att Kungl. Maj:t ville lämna nådigt tillstånd till inrättande af en dylik beställning under Alfta pastorat samt tillförsäkra den blivande innehavaren därav rätt till enkel prästerlig tjänsteårsberäkning; och hemställde domkapitlet för övrigt, huruvida ej det villkor vid tjänstens besättande kunde fästas, att stiftaren — vilken rättvisligen syntes böra tillerkännas rättighet att meddela kallelsebrev, enligt vilket domkapitlet skulle äga att efter föregången prövning utfärda fullmakt å tjänsten — skulle därtill allenast kunna kalla någon behörigen dokumenterad, ärkestiftet tillhörande prästman.

Genom nådigt brev till domkapitlet den 11 mars 1843 fann därpå Kungl. Maj:t gott medgiva, att vid Svabensverks bruk finge anställas en predikant på sätt, de Ron föreslagit, och med de löneförmåner, han utfäst, samt i övrigt med iakttagande av de utav domkapitlet hemställda föreskrifter.

Jämlikt den för prästerskapet i Alfta pastorat nu gällande, den 2 februari 1866 fastställda löneregleringen skola ägarna av Svabensverks bruk till kapellpredikanten, »som åtnjuter in natura de honom av bruksägarna tillförsäkrade förmåner av fri kost, husrum, städning, ljus, ved och tvätt», årligen erlägga 40 kubikfot råg, 80 kubikfot korn och 18 riksdaler 75 öre. Härutöver äger kapellpredikanten av pastoratets löneavgifter uppbära 75 kubikfot råg, 150 kubikfot korn och 89 riksdaler 88 öre.

Sedan bruksrörelsen vid Svabensverk upphört samt folkmängden därstädes betydligt nedgått, anhöll Kopparbergs och Hofors sågverksaktiebolag, i egenskap av ägare till bruket, att Kungl. Maj:t täcktes dels förklara, att kapellpredikantsbefattningen skulle indragas från och med den 1 maj 1890, dels ock befria bruksägarna från skyldighet att vidare utgöra det genom berörda löneregleringsresolution fastställda bidrag till predikantens avlöning.

Däröver hördes vederbörande myndigheter. I underdånigt utlåtande den 19 oktober 1891 anförde kungl. kammarkollegium, bland annat, att kungl. kollegium ansåge, att Kopparbergs och Hofors sågverksaktiebolag, såsom ägare av Svabensverks bruk, hade skyldighet att, så länge 1866 års löneregleringen för Alfta pastorat vore gällande[1]), utgöra de kapellpredikanten från nämnda bruk tillförsäkrade löneförmåner.

Genom nådigt brev den 4 december 1891 fann även Kungl. Maj:t den underdåniga ansökningen icke böra till någon Kungl. Maj:ts vidare åtgärd föranleda.

---

[1]) Denna löneregleringen gäller till den 1 maj 1916.

Kapellpredikanten är fortfarande tillika folkskollärare, och på grund av förbehåll av bruksägaren vid meddelandet av kallelser till befattningen har han mot särskild ersättning hittills jämväl fullgjort de göromål, som åligga klockare och organist. Bruksägaren tillsätter även kyrkvaktare och eldare vid kyrkan. Denna befogenhet torde emellertid bero på, att bruksägaren helt och hållet avlönar dessa befattningshavare.

Med kallelserätten har ansetts följa skyldighet att bestrida alla kostnader för byggnad och underhåll av såväl kapellkyrkan som skolhus och bostad för kapellpredikanten-folkskolläraren.

Församlingen har icke uttalat sig, huruvida den önskar kallelserättens upphörande.

Söderala.[1])

(Södra Hälsinglands fögderi.)

Med avslag å gjord underdånig framställning om delning av Söderala församlings pastorat förordnade Kungl. Maj:t genom nådigt brev den 16 oktober 1891, att blivande innehavare av den då lediga kyrkoherdebeställningen i pastoratet skulle vara skyldig att underkasta sig den förändring i löneförmåner och tjänsteåliggan-den, som kunde bliva en följd av nödvändigheten att bereda den östra delen av församlingen en förbättrad pastoralvård.

Redan år 1892 framställde Ljusne—Voxna aktiebolag, såsom ägare av Ljusne järnverk och Ljusne sågverk, samt Bergvik och Ala nya aktiebolag, såsom ägare av Ala sågverk, förslag, att församlingens sydöstra del, omfattande Ljusne och Maråkers bruk jämte angivna byar, hemman och lägenheter, måtte under vissa villkor och bestämmelser få avskiljas och bilda en egen kapellförsamling.

Efter vederbörandes hörande fann Kungl. Maj:t genom nådigt brev den 8 juni 1894 gott medgiva, att en extra ordinarie prästerlig befattning finge inrättas med omförmälda delar av Söderala församling såsom tjänstgöringsområde och med rätt till prästerlig tjänsteårsberäkning för innehavaren samt med befrielse för honom, så länge han innehade tjänsten, från skyldighet att mottaga missiv till prästerlig tjänstgöring å annan ort; att av de till kyrkoherden i församlingen anslagna lönemedel finge för avlönande av tjänstens

---

[1]) Den inom detta pastorat anställde kapellpredikanten vid Ljusne är visserligen extra ordinarie prästman, men då hans avlöning till större delen utgår av ordinarie prästlönemedel, har en redogörelse för uppkomsten och beskaffenheten av denna befattning och den kallelserätt, på grund varav befattningen av vederbörande tillsättes, ansetts böra här inflyta.

innehavare utgå 1,500 kronor årligen, så länge ägarna av Ljusne järnverk och Ljusne sågverk samt av Ala sågverk — vilka hade att enligt sitt åtagande anordna gudstjänstlokal med begravningsplats samt avlöna klockare, organist och kyrkvaktare, som av dem finge antagas — till predikantens avlönande lämnade, förutom fria husrum och fri vedbrand, 1,000 kronor årligen, samt att det skulle tillkomma verkens ägare att, på sätt de sins emellan överenskomme, kalla predikanten men domkapitlet att pröva den kallades kompetens och skicklighet samt meddela honom förordnande.

Ifrågavarande kallelserätt omfattar således befogenhet att utse såväl kapellpredikant i Ljusne som klockare, organist och kyrkvaktare vid kapellkyrkan därstädes. Med kallelserätten följer skyldighet att helt och hållet avlöna sistnämnda befattningshavare samt att med 1,000 kronor årligen, förutom fria husrum och fri vedbrand, bidraga till kapellpredikantens avlöning. Ljusne och Ala verksägare hava även ansetts skyldiga att underhålla gudstjänstlokal och begravningsplats.

Kapellpredikantsbefattningen och därmed kallelserätten torde emellertid upphöra, så snart verksägarna ej längre vilja lämna stadgat bidrag till befattningens avlönande.

Söderala församling, varest såväl kyrkoherde som komminister tillsättas på vanligt sätt, kan givetvis ej anses såsom en patronell församling.

Söderfors.

(Örbyhus härad.)

Redan mot slutet av 1600-talet synes en särskild bruksspredikant hava funnits vid det på 1670-talet anlagda Söderfors ankarbruk i Tierps socken. En kapellkyrka var även därstädes uppförd.

Genom nådigt brev den 29 oktober 1695 medgav Kungl. Maj:t, att en särskild begravningsplats, avsedd för bruksfolket, finge anläggas vid Söderfors.

År 1699 anhöll därpå bruksägaren hos Kungl. Maj:t, att den vid ankarbruket uppbyggda kyrkan måtte förklaras för en från Tierp alldeles avskild och fri församling. Till stöd därför framhölls bland annat, att bruket icke låge på Tierps sockens byägor utan på gränsskillnaden mellan Uppland och Gästrikland, vadan några avgifter från bruket icke borde utgå till prästerskapet i Tierp; att kyrkoherden därstädes emellertid fordrade pastoralier av det fattiga bruksfolket, som hade svårt att utgöra sådana avgifter, samt att bruksspredikanten, som vore alldeles nödvändig för orten, dittills helt och hållet försörjts av bruksägaren.

Sedan konsistorium i Uppsala och Konungens befallningshavande i länet blivit hörda över ansökningen och tillstyrkt den-

samma, förklarade Kungl. Maj:t genom nådigt beslut den 2 november 1699, att kyrkan vid Söderfors ankarbruk skulle därefter anses för en från Tierp alldeles avskild och fri församling och att bruksspredikanten skulle åtnjuta de pastoralier och rättigheter, som kyrkoherden i Tierp dittills pretenderat av bruket.

Söderfors församling synes till en början hava bestått av allenast själva bruket med det därstädes boende bruksfolket. På framställning av bruksägaren medgav Kungl. Maj:t genom nådig resolution den 20 juni 1801, att vissa bruket närliggande hemman finge skiljas från Tierps och förenas med Söderfors församling. Kyrkoherden i Söderfors skulle från dessa hemman uppbära de avgifter, som förut utgått till pastor i Tierp.

Bruksägaren, som ägde all jord i församlingen, synes emellertid genom kontrakt med vederbörande kyrkoherdar träffat överenskommelser om avlöningen, varigenom den kommit att utgå med vida större belopp, än det vartill kyrkoherdelönen eljest lagligen skolat uppgå. Vid regleringen av kyrkoherdens avlöningsförmåner enligt kungl. förordningen angående allmänt ordnande av prästerskapets inkomster den 11 juni 1862 förklarade löneregleringsnämnden, att den ansåg sig böra huvudsakligen fästa avseende vid vad förut till kyrkoherden erlagts. Nämndens regleringsförslag, som uppgjordes i överensstämmelse därmed, blev även av Kungl. Maj:t fastställt genom nådig resolution den 28 april 1865. Härigenom torde Söderfors bruksägare även under nu gällande löneregleringsperiod hava att erlägga pastoralier till högre belopp, än som eljest bort åligga dem. Kyrkoherden åtnjuter dessutom fri bostad av bruksägaren, vilken även skall tillhandahålla honom vissa andra naturaförmåner. Bruksägaren har även byggt och underhållit församlingskyrkan, utan att någon sådan skyldighet uttryckligen ålagts honom.

På grund av ovan angivna förhållanden har ägaren av Söderfors bruk alltjämt ansetts berättigad att kalla kyrkoherde till pastoratet. Någon bekräftelse på denna kallelserätt har icke sökts eller vunnits.

Bruket äges numera av Söderfors bruks aktiebolag.

Församlingen synes icke hava uttalat sig, huruvida den önskar kallelserättens upphörande.

Voxna.

(Södra Hälsinglands fögderi.)

Genom nådig resolution den 16 november 1758 erhöll ägaren av Voxna bruk i Ovanåkers församling tillstånd att vid det på $2^1/_2$ mils avstånd från församlingskyrkan belägna bruket upp-

föra en kapellkyrka och anlägga en kyrkogård. Sedan kapellkyrkan blivit färdigbyggd, lät även bruksägaren där anställa en prästman samt försåg denne med lön.

I en till Kungl. Maj:t år 1775 ingiven ansökning anhöll därpå Voxna bruksägare, att bruksförsamlingen måtte skiljas från Ovanåkers pastorat och bruksägaren erhålla rätt att såväl då som framdeles förse församlingen med en särskild pastor. Genom nådig resolution den 24 oktober 1775 fann även Kungl. Maj:t gott bifalla denna ansökning samt tillåta bruksägaren att förse bruksförsamlingen med särskild pastor, vilken skulle av konsistorium författningsenligt examineras och approberas, varemot det skulle åligga bruksägaren att underhålla sin kyrkoherde med tillräcklig lön utom vad i pastoralier kunde inflyta av bruksfolket.

Kyrkoherdens avlöningsförmåner äro numera genom nådig resolution den 9 juni 1865 reglerade enligt kungl. förordningen angående allmänt ordnande av prästerskapets inkomster den 11 juli 1862. Då pastoralierna, beräknade efter grunderna i nämnda förordning, visade sig otillräckliga för kyrkoherdens anständiga bärgning, ålades Voxna bruksägare, som ägde all jord i församlingen, att erlägga vad som fattades. Denna skyldighet ansågs åligga honom på grund av nådiga resolutionen den 24 oktober 1775. Bruksägaren har jämväl till kyrkoherden upplåtit boställe, som enligt löneregleringsresolutionen skall av honom underhållas. Kyrkoherden äger därjämte att å brukets skog erhålla fri vedbrand.

Kostnaderna för byggnad och underhåll av församlingskyrkan bestridas även helt och hållet av bruksägaren.

Voxna bruk äges numera av Ljusne—Voxna aktiebolag.

Församlingen synes icke hava uttalat sig, huruvida den önskar kallelserättens upphörande.

Värmdö.[1])

(Värmdö skeppslag.)

Ägarna av Norrnäs gård å Värmdö synas redan tidigt hava utövat patronatsrätt till Värmdö församling.

Vid en kyrkoherdeledighet i församlingen på 1670-talet synes emellertid konsistorium i Uppsala icke velat utfärda kollations-

[1]) Enligt nådigt brev den 1 november 1901 har viss del av Värmdö församling avskilts till en särskild församling under namn av Gustavsberg, vilken jämte Bo och Ingarö församlingar utbrutits från Värmdö gamla pastorat för att bilda ett särskilt, konsistoriellt gäll med Gustavsberg såsom moderförsamling

brev för den av ägarna av Norrnäs kallade prästmannen. Dessa klagade däröver hos regeringen, som i brev till konsistorium den 6 oktober 1677 förklarade, att då jus patronatus »odisputerligen» hörde till Norrnäs, några skäl till ärendets förhalande icke funnes, utan borde konsistorium ofördröjligen introducera den kallade i ämbetet. Konsistorium synes icke hava ställt sig denna föreskrift till efterrättelse. På förnyade klagomål av Norrnäs ägare förklarade Kungl. Maj:t den 4 mars 1678, att dessa borde obehindrat åtnjuta den urminnes rätt, som de därutinnan ägde, och den av dem kallade prästmannen förty utan vidare hinder insättas i ämbetet.

Å 1693 års pastoratsförteckningar upptogs likväl Värmdö bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala.

Med anledning därav framställde Norrnäs dåvarande ägare kammarrådet Johan Kasimir Fleming anspråk på patronatsrätt till församlingen. I skrivelse till landshövdingen i länet den 9 mars 1694 anförde kammarrådet Fleming huvudsakligen följande.[1]) Då någon »fullkomlig» kyrka icke blivit under kristendomens första tider uppförd på Värmdö, hade Hans Pedersson (Stiernsköld) till Norrnäs, från vilken kammarrådet Fleming enligt ett av assessor J. Peringskiöld författat släktregister i sjunde led härstammade, företagit en resa till Rom och inför den påvliga stolen tillkännagivit, att han vore sinnad att utvidga kyrkan på Värmdö och förse henne med erforderliga prydnader. Pedersson hade även av de påvliga kardinalerna erhållit ett på pergament avfattat brev, som sedermera förvarats vid kyrkan och varav kammarrådet företedde en avskrift.[2]) I brevet utlovades påvens välsignelse och 100 dagars avlat åt dem, som vore Pedersson behjälpliga vid det gudliga verket. Kyrkan hade därpå genom Pederssons försorg blivit icke allenast utvidgad utan helt och hållet nybyggd. Enligt ett av Jöran Ulfsson Snakenberg (Bååt) å Norrnäs den 10 april 1618 utfärdat intyg, hade Pedersson även givit ett helt frälsehemman i Ed till prästbordet, medan det andra hemmanet i Ed upplåtits av kronan. Detta styrktes även av ett utav Värmdö häradsrätt samma år utfärdat bevis. Hans Pederssons efterkommande å Norrnäs hade sedermera förärat kyrkan klockor, predikstol, altarkläde, ljuskrona m. m. enligt bifogad specifikation. Vid sista kyrkoherdeledigheten hade såväl regeringen som Kungl. Maj:t bekräftat patronatsrätten i brev till konsistorium i Uppsala. På grund därav förmodade kammarrådet Fleming, att han ägde åtnjuta den rätt, som hans förfäder sålunda förvärvat.

Denna framställning överlämnades — jämte ett flertal dylika rörande patronatsrätt till församlingar i Uppland — till Kungl. Maj:t, som den 27 mars 1694 remitterade samtliga till kungl. kammarkollegium.

---

[1]) Kammarrådet Flemings skrivelse med åtta bilagor har återfunnits i Beatelunds gårdsarkiv, som nu är deponerat i Uppsala landsarkiv.

[2]) Brevet, som var daterat den 4/12 1466, torde nu vara förkommet, men flera avskrifter därav finnas.

Sedan presidenten Lars Fleming blivit ägare av Norrnäs, anhöll han år 1698 hos kungl. kammarkollegium, att ärendet rörande patronatsrätten till Värmdö församling måtte företagas till avgörande. Vad utgång ärendet slutligen fått, är emellertid icke bekant[1]).

Av 1722 års pastoratskommission hänfördes Värmdö till pastorat, som i anledning av regeringsformens 40 § komme att ställas under konsistorii disposition, såsom de före år 1680 varit. Vid pastoratet antecknades dock, att herrarna Fleming pretenderade jus patronatus samt att kyrkan vore belägen på frälse ägor.

Vid en år 1727 inträffad kyrkoherdeledighet sökte majoren greve Karl Oxenstierna och ryttmästaren friherre Erik Fleming göra gällande, att patronatsrätt till församlingen tillkomme dem såsom ägare av Norrnäs gård. Detta bestreds emellertid av övriga församlingsbor, vilka hos Kungl. Maj:t anhöllo, att komministern Andreas Båld måtte utnämnas till kyrkoherde. I underdånigt utlåtande i ärendet den 31 januari 1729 förklarade väl konsistorium i Uppsala, att det för Norrnäs frälsegods gjorda påståendet om jus patronatus syntes grunda sig på goda skäl, men, då det vore betänkligt att vidare dröja med pastoratets förseende med kyrkoherde, hemställde konsistorium, att Kungl. Maj:t täcktes bekräfta församlingens val. Genom nådigt beslut den 20 februari 1729 förklarade även Kungl. Maj:t, att fullmakt på Värmdö pastorat skulle utfärdas för Båld. I rådet framhölls därvid, att ägarna till Norrnäs vore oförhindrade att lagligen fullfölja sina anspråk samt att en sådan tvist säkerligen komme att taga lång tid.

Vid kyrkoherden Bålds avgång från pastoratet år 1747 sökte konsistorium göra gällande, att pastoratet vore att anse såsom konsistoriellt, samt uppsatte tre prästmän på förslag till kyrkoherdetjänsten därstädes.

Däröver anförde Norrnäs dåvarande ägare krigsrådet Johan Wefwerstedt besvär hos Kungl. Maj:t, som den 9 mars 1748 hänsköt målet till Svea hovrätts avgörande, samt tillika förklarade, att med kyrkoherdetjänstens tillsättande skulle anstå, till dess målet blivit slutligen avgjort.

Kungl. hovrätten meddelade den 4 februari 1749 ett synnerligen vidlyftigt utslag i målet[2]). I detta sedermera laga kraftvunna utslag antecknades bland annat följande. Det vore ostridigt, att innehavarna av Norrnäs på grund av nådiga breven den 6 oktober 1677 och den 4 mars 1678 före år 1680 ägt jus patronatus till Värmdö församling. I § 20 av Kungl. Maj:ts försäkran till rikets ständer den 22 mars 1720 och 40 § i 1720 års regerings-

[1]) Bland kungl. kammarkollegii handlingar, första provinskontoret, konvolut n:r 44, finnes ett utförligt memorial, daterat den 21/4 1694, rörande pretenderade patronatsrättigheter till församlingar i Uppland. Memorialet är emellertid icke underskrivet.

[2]) Bland handlingarna till detta utslag finnas styrkta avskrifter av såväl påvliga brevet för Hans Pedersson som Göran Snakenbergs intyg m. fl. handlingar.

form samt 7 § i de för ridderskapet och adeln den 16 oktober 1723 utfärdade privilegier hade förklarats, att med kyrkoherdars tillsättande skulle förbliva vid det sätt, som före år 1680 varit, dock att först genom en kommission borde undersökas, vilka gäll före år 1680 varit regala eller ej, varefter adeln hade att åtnjuta sina jura patronatus. Sedan denna undersökning ägt rum samt för Norrnäs gods, som uppförts å listan n:r 4, antecknats, att herrarna Fleming pretenderade jus patronatus samt att kyrkan skulle vara belägen på frälse ägor, anmodade Kungl. Maj:t den 6 juli 1722 samtliga landshövdingar och biskopar att lämna de på listan n:r 4 uppförda gäll liksom de på listan n:r 2 antecknade under vederbörande konsistorier, vilka enligt regeringsformens 40 § skulle vid förefallande vakanser förse dem med kyrkoherdar, på samma sätt som före år 1680 skett; dock alla dem, som förut ägt jus patronatus, öppet lämnat att inom nästa riksdag ingiva sina skäl och bevis. På grund därav hade dåvarande ägarna av Norrnäs majoren greve Oxenstierna och ryttmästaren baron Fleming år 1727, då Värmdö pastorat varit ledigt, hos Kungl. Maj:t anhängiggjort frågan om jus patronatus samt anfört de skäl, varpå de förmenade en sådan rätt böra tillkomma dem. Norrnäs possessorer hade således icke försummat återvinningstalan utan den i rätt tid bevakat. Kungl. hofrätten prövade fördenskull rättvist tillerkänna krigsrådet Wefwerstedt såsom ägare av Norrnäs jus patronatus till Värmdö församling.

Tvekan synes emellertid hava rått, huruvida patronatsrätten omfattade jämväl komministersbefattningen i församlingen. År 1758 ingav dåvarande ägaren till Norrnäs, kammarherren friherre David Stierncrona till konsistorium kallelse för viss prästman till den lediga komministersbefattningen. Samtidigt därmed anhöll ett flertal församlingsbor, att konsistorium ville vidtaga åtgärder för befattningens återbesättande efter val inom församlingen. Genom beslut den 25 oktober 1758 förklarade konsistorium, att som ägaren av Norrnäs, på grund av det honom tillhörande jus patronatus, inkommit med kallelse för en skicklig och förtjänt prästman, kunde konsistorium icke underlåta att därå fästa behörigt avseende. Däröver anförde församlingsborna besvär hos Kungl. Maj:t, som den 29 mars 1759 meddelade utslag i målet. Och alldenstund det jus patronatus till Värmdö församling, som genom Svea hovrätts den 4 februari 1749 avsagda och laga kraftvunna dom blivit ägaren av Norrnäs tillerkänd, icke vore inskränkt till kyrkoherdens kallande och den kaplan, vilkens tillsättande bestredes, vore tjänstgörande vid Värmdö moderkyrka och frågan således ej sträckte sig till de på Värmdö varande kapellagen, prövade Kungl. Maj:t skäligt förklara ägaren av Norrnäs säteri berättigad att kalla präst till det vid Värmdö moderkyrka varande sacellaniet.

Patronatsrätten omfattar således såväl kyrkoherde- som komministersbefattningen i Värmdö församling. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förbundna därmed.

Norrnäs säteri upptages i jordeboken såsom Norrnäs n:r 1 om 3 mantal frälse säteri.

Den av Jöran Ulfsson Snakenberg år 1618 meddelade uppgiften, att Hans Pedersson å Norrnäs skänkt ett frälsehemman i Ed till boställe åt kyrkoherden, har väl icke direkt bekräftats av tillgängliga handlingar. Då Snakenberg vid nämnda tid var häradshöfding i Värmdö skeppslag, synes emellertid uppgiften, som även vitsordades av häradsrätten, vara sannolik. Kyrkoherdebostället i Värmdö upptages i jordeboken såsom Prästgården n:r 1 om 2 mantal krono. Under bostället lyder en särskild lägenhet Eds äng n:r 1.

Församlingen synes icke hava uttalat sig, huruvida den önskar patronatsrättens upphörande.

Västeråker[1]) och Dalby.

(Hagunda härad.)

Ägarna av Viks gård i Balingsta socken[2]) synas tidigt hava utövat patronatsrätt till Västeråkers församling, medan en liknande rätt för Dalby församling pretenderades av ägarna till Hammarskogs säteri i Dalby socken.

Västeråker och Dalby upptogos likväl å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala. Med anledning därav framställde ägarna av Vik och Hammarskog anspråk på patronatsrätt till respektive församlingar.

För Viks gård anförde översten friherre Bernhard von Liewen huvudsakligen följande. För omkring 300 år sedan hade fru Ramborg å Vik[3]), enligt vad en inskription över hennes i Västeråkers kyrka inrättade grav utvisade, låtit på egen bekostnad ånyo uppbygga kyrkan. Fru Ramborg hade vidare förärat kyrkan klockor och allt innanrede samt försett prästgården med ägor i åker, äng och skog från två sina frälsehemman i Lunda by ävensom till kaplans- och klockarbord anslagit två utjordar i Lunda, av vilka den ena, sedan kaplanen av Kungl. Maj:t benådats med boställe, brukades mot avgift till kyrkan och den andra innehades av klockaren. Överste Liewens hustrus förfäder hade årligen reparerat

---

[1]) Västeråkers församling benämndes i äldre tider omväxlande Åker och Västeråker. Genom nådigt brev den 7 juni 1885 förklarades, att även Åkers jordebokssocken skulle benämnas Västeråker.

[2]) Vik har i äldre tider hört till Västeråkers socken.

[3]) Fru Ramborg till Vik eller Ramborg Israelsdotter And levde i slutet av 1200- och början av 1300-talet och var dotter till lagmannen i Uppland Israel Andersson.

och hållit kyrkan vid makt samt givit henne ansenliga föräringar i kontanta penningar och prydnader. Översten hade även själv, sedan han blev innehavare av Vik, givit stora summor till kyrkans underhåll, vilket kyrkoböckerna nogsamt utvisade. På grund därav hade översten och hans företrädare å Viks gård alltid ägt patronatsrätt till församlingen.

Denna framställning överlämnades till kungl. kammarkollegium, som lät genom landshövdingen i länet föranstalta om rannsakning i ärendet inför Hagunda häradsrätt. Vid denna rannsakning, som ägde rum å ordinarie häradstinget den 17—20 oktober 1694, företeddes en avskrift av den på latin avfattade inskriptionen över fru Ramborgs grav av innehåll, att Ramborg till Vik låtit på egen bekostnad år 1331 av sten ånyo uppbygga kyrkan; att hon till prästbordet givit 6 öresland i Lunda och 1 öresland i Hylmbro (Holmbro) för att de heliga, som där bodde, skulle för hennes själ hålla en mässa i veckan samt att hon skänkt till själva kyrkan ½ markland jord i Berga och Lunda och till klockaren 2 öresland i Berga, för att han skulle ringa till själamässorna. Vid tinget närvarande socknemän intygade, att de av fru Ramborg skänkta jordägorna ännu lågo under kyrkan samt präst- och klockargårdarna, utom jorden i Holmbro. Överste Liewens ombud vid tinget framhöll, att de till kyrkan givna 4 öresland i Berga, vilka kommit ifrån kyrkan, återvunnits av fru Sigrid Bielke å Vik genom en långvarig och kostsam rättegång[1]) samt att översten hade för avsikt att söka återvinna den jord i Holmbro om 1 öresland, som blivit prästbordet avhänd. Ombudet företedde även ett styrkt utdrag ur Västeråkers kyrkbok rörande prydnader och inventarier, som herrskapet å Vik vid skilda tillfällen givit kyrkan. Av vad sålunda och i övrigt vid rannsakningen förekommit, prövade häradsrätten det vara styrkt, att fru Ramborg, som ägt Viks gård, på egen bekostnad helt och hållet uppbyggt kyrkan; att hon av sin fasta egendom givit kyrkan samt präst och klockarborden jord, som av ålder lytt och ännu lydde därunder, samt att herrskapet å Vik efter fru Ramborgs tid med skrud och andra kostbara och stora föräringar begåvat kyrkan samt vidmakthållit och försvarat dess ägor.

Rannsakningsprotokollet synes emellertid icke hava insänts till kungl. kammarkollegium, utan torde ärendet hava fallit i glömska, till dess överste von Liewens änka grevinnan Hedvig Horn år 1711, då en ledighet vid kyrkoherdebefattningen inträffade, inkom till kungl. kollegium med en ny framställning om bekräftelse å patronatsrätten. Även denna framställning remitterades till landshövdingen, som den 31 oktober 1711 avgav yttrande i ärendet och därvid överlämnade 1694 års tingsrannsakningsprotokoll.[2])

Med skrivelse den 10 november 1711 överlämnade kungl. kollegium ärendet till rådet och anförde därvid, att kungl. kolle-

[1]) Denna rättegång hade avgjorts genom lagmansrättens i Sigtuna dom den 12 november 1677.

[2]) Protokollet jämte handlingarna i ärendet finnes bland kungl. kammarkollegii akter, första provinskontoret, konvolut n:r 44.

gium icke allenast av landshövdingens betänkande utan även av den år 1694 hållna rannsakningen och övriga handlingar funnit, hurusom i Västeråkers kyrka redan år 1331 en stentavla inmurats av innehåll, att fru Ramborg å Vik låtit av egna medel uppbygga kyrkan samt givit jord av egna eller arvegods till präst- och klockarbord, ävensom att efter fru Ramborgs död ägarna av Vik skänkt till kyrkan och dess skrud åtskilliga föräringar. Då således ägarna av Viks gård genom alla i kyrkolagen föreskrivna rekvisita förskaffat sig och bibehållit jus patronatus till församlingen, ansåge kungl. kollegium, att grevinnan Horn borde äga denna rätt, vilket dock i Konungens frånvaro underställdes rådets omprövande.

Genom resolution den 8 december 1711 fann även rådet skäligt samt med Kungl. Maj:ts förordningar överensstämmande att i dess höga namn och till dess vidare nådiga approbation konfirmera och stadfästa grevinnan Horn vid dess välfångna och tillärvda samt alltid hävdade rättighet eller jus patronatus i Västeråkers församling. Någon sådan approbation synes dock ej hava meddelats.

Ägaren av Hammarskogs säteri kammarherren friherre Axel Leijonhufvud hade redan år 1694 framställt anspråk på patronatsrätt till Dalby församling och därvid anfört, att en sådan rätt utövats av forna ägare till säteriet, vilka tillbyggt kyrkan och tid efter annan förärat densamma stora gåvor.

Även denna framställning överlämnades till kungl. kammarkollegium, som lät föranstalta om rannsakning i ärendet inför Hagunda häradsrätt, vilken ägde rum vid tinget den 17—20 oktober 1694. Av vad därvid förekom, ansåg häradsrätten det vara styrkt, att herr Kristian på Hammarskog under åren 1577—1583 till Dalby kyrkas byggande givit tillhopa 47 tunnor 7 fjärdingar spannmål, som i penningar kunde uppskattas till 430 daler 28 öre kopparmynt; att kungl. rådet Knut Posse med stor kostnad byggt kyrkans kor samt att såväl han och hans husfru som dåvarande ägaren av Hammarskog tid efter annan förärat kyrkan dyrbara prydnader, utan att de likväl givit någon fast egendom till kyrkan.

En avskrift av rannsakningsprotokollet synes väl hava inkommit till kungl. kammarkollegium, men torde i övrigt intet hava åtgjorts i detta ärende förr än år 1711, då konsistorium i Uppsala, sedan kammarherren Leijonhufvud kallat en prästman till den lediga kyrkoherdebefattningen i pastoratet, förfrågade sig hos kungl. kollegium, huruvida Hammarskogs ägare hade en dylik rätt. Samtidigt härmed synes även Leijonhufvud för sin egen och sina söners räkning hava till kungl. kollegium inkommit med en ny framställning om bekräftelse å patronatsrätten.

Sedan landshövdingen yttrat sig i ärendet och överlämnat förenämnda tingsrannsakningsprotokoll[1]), lämnades grevinnan Hed-

[1]) Protokollet med flera handlingar i ärendet finnes bland kungl. kammarkollegii akter, första provinskontoret, konvolut n:r 44.

vig Horn å Vik tillfälle att inkomma med påminnelser. Grevinnan erinrade därvid, att hon redan erhållit bekräftelse å den Viks ägare tillkommande patronatsrätten till moderkyrkan i pastoratet, och att denna hennes rätt skulle lida intrång, därest Hammarskogs ägare skulle tillerkännas patronatsrätt till Dalby annexförsamling.

Kungl. kammarkollegium överlämnade därpå ärendet till rådet, som i anseende till andragna omständigheter och kungl. kollegii betänkande genom resolution den 14 oktober 1713 prövade skäligt att i Konungens höga namn giva sitt bifall därtill, att kammarherren friherre Axel Leijonhufvud och hans söner finge obehindrade äga, behålla och exercera jus patronatus i Dalby församling, eftersom possessorerna av Hammarskog rätteligen förvärvat sig samma jus. Och komme i följd därav kammarherren Leijonhufvud och hans söner att med grevinnan Hedvig Horn och hennes arvingar likmätigt kyrkoordningen alternera i den mån som bådas jus, det ena i moderkyrkan och det andra i annexan, koncernerade.

Vid den år 1711 inträffade kyrkoherdeledigheten hade grevinnan Horn och kammarherren Leijonhufvud kallat var sin prästman till befattningen. Sedan grevinnan Horn den 8 december samma år fått bekräftelse å sin patronatsrätt, utfärdade konsistorium kollationsbrev för den av henne kallade prästmannen Nicolaus Almgren. Denne synes emellertid ännu år 1721 hava varit helt och hållet utestängd från Dalby församling, varest pastoralvården uppehölls av den där anställde komministern, vilken av Leijonhufvud kallats till kyrkoherde i pastoratet. Däröver klagade konsistorium hos Kungl. Maj:t, som i nådigt brev den 4 maj 1721 förklarade, att Almgren skulle denna gång bliva kyrkoherde i båda församlingarna, men att, »när casus härnäst existerar», Leijonhufvud skulle äga kalla en skicklig prästman till församlingarna.

Komministersbefattningen i Dalby, vars innehavare kallats av ägarna till Hammarskog, har indragits i sammanhang med fastställande den 23 oktober 1868 av nu gällande löneregleringen för pastoratets prästerskap. Patronatsrätten omfattar således numera allenast befogenhet att utse kyrkoherde, vilken kallas varannan gång av Viks och varannan gång av Hammarskogs ägare. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt därmed förenade.[1])

Patrongodsen upptagas i jordeboken såsom Vik n:r 1 om 3 mantal frälse säteri i Balingsta socken och Hammarskog n:r 1 om 2 mantal frälse säteri i Dalby socken.

---

[1]) Enligt uppgift i löneregleringshandlingarna har kyrkoherden av ålder årligen erhållit dels från Viks gård 2 famnar ved såsom ersättning för en humlegård, som fordom hört till kyrkoherdebostället — ersättningen utgick ursprungligen i humle — dels från Hammarskogs säteri 1 lispund smör. Dessa prestationer torde väl hava något samband med patronatsrätten, men lärer någon skyldighet att fortfarande utgöra dem knappast förefinnas, då de ej omförmälas i löneregleringsresolutionen.

Den av fru Ramborg år 1331 donerade fasta egendom synes — med undantag av 1 öresland i Holmbro — fortfarande disponeras för donationsändamålen. Sålunda lära de till prästbordet givna 6 öresland i Lunda ingå i skattetalet för Västeråkers nuvarande kyrkoherdeboställe Prästgården n:r 1 om $1^3/_4$ mantal[1]). Det till kyrkan givna $^1/_2$ markland i Berga och Lunda tillhör fortfarande kyrkan och upptages i jordeboken såsom en lägenhet Kyrkojord n:r 1. Den jord i Berga, som givits till klockaren, synes enligt anteckningar i jordeböckerna hava i äldre tider lagts under prästbordet men innehaves numera av klockaren och återfinnes i jordeboken såsom Klockarebord n:r 1 om $^1/_4$ mantal. Samtliga dessa fastigheter upptagas under krono natur.

Församlingarna synas icke hava uttalat sig, huruvida de önska patronatsrättens upphörande.

Öster-Lövsta.[2])

(Olands härad.)

Öster-Lövsta, som förut varit konsistoriellt, upptogs å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala.

Uti en till Kungl. Maj:t år 1722 ingiven underdånig ansökning anförde dåvarande kyrkoherden i Öster-Lövsta och församlingens invånare huvudsakligen följande. Öster-Lövsta kyrka hade år 1719 blivit av fienden alldeles avbränd och förstörd. Hela socknen hade samtidigt härjats och sockneborna därigenom blivit så ruinerade, att de ej på många år mäktade lämna något bidrag till kyrkans återuppbyggande. Brukspatronen Carl de Geer, vilken i församlingen ägde två järnbruk och två säterier samt större delen av hemmanen, vore emellertid villig att åtaga sig kyrkans iståndsättande, varmed han redan begynt. Sökandena anhöllo därför, att Kungl. Maj:t täcktes benåda brukspatronen de Geer med jus patronatus till församlingen.

Sedan myndigheterna yttrat sig i ärendet, förklarade Kungl. Maj:t genom öppet brev den 26 juni 1722, att Kungl. Maj:t, i anseende till såväl vad i ärendet förekommit som därtill att grunden, varpå kyrkan vore byggd, skulle vara de Geer tillhörig, gärna vore benägen att ihågkomma honom med någon kunglig nåd till

---

[1]) Se närmare härom kammararkivets utredning den $^7/_8$ 1809 rörande skattetalen i Lunda by (arkivets koncept för år 1809 fol. 619).

[2]) Öster-Lövsta församling benämnes i äldre handlingar omväxlande Lövsta och Öster-Lövsta. Genom nådigt brev den 16 november 1883 föreskrevs, att även Lövsta jordebokssocken skulle benämnas Öster-Lövsta.

belöning för hans mot detta Guds hus redan visade frikostighet och till uppmuntran att vidare fortfara därmed, och ville Kungl. Maj:t fördenskull nådeligen hava förlänt brukspatronen Carl de Geer jus patronatus till Öster-Lövsta församling i Uppland med alla de förmåner, som ett slikt jus tillkomme. På grund av detta nådiga brev utövades sedermera patronatsrätt till församlingen av ägarna till Lövsta bruk i Öster-Lövsta socken.

Vid en år 1844 inträffad kyrkoherdeledighet anmodade emellertid domkapitlet i Uppsala överstekammarjunkaren greve Carl de Geer, som då innehade Lövsta bruk, att upplysa, huruvida han hade sig bekant något kungl. brev, varigenom patronatsrätt till församlingen blivit fästad, man efter man, vid den grevliga de Geerska släkten eller vid ägarna av nämnda bruk.

Sedan de Geer meddelat, att han till stöd för patronatsrätten endast kunde åberopa nådiga brevet den 26 juni 1722, förklarade domkapitlet den 16 april 1844, att enär genom berörda nådiga brev allenast dåvarande ägaren av Lövsta bruk på grund av de i brevet angivna särskilda förhållanden erhållit patronatsrätt utan utsträckning till hans arvingar eller blivande ägare av bruket, domkapitlet icke kunde anse greve de Geer berättigad att utöva ifrågavarande rätt, utan komme pastoratet att anslås ledigt till ansökning.

Över domkapitlets beslut anförde de Geer enligt erhållen hänvisning besvär hos kungl. Svea hovrätt, som emellertid genom utslag den 17 februari 1845 förklarade sig icke kunna upptaga besvären till prövning.

Efter erhållen ny besvärshänvisning anförde de Geer besvär hos Kungl. Maj:t, som den 1 oktober 1845 meddelade utslag i målet. Och enär klaganden vore innehavare av den jordegendom, såsom ägare vartill brukspatronen Carl de Geer genom Kungl. Maj:ts öppna brev den 26 juni 1722 undfått jus patronatus i Öster-Lövsta pastorat och varå kyrkans grund även vore belägen, samt jus patronatus jämlikt kungl. breven den 27 november 1788, den 23 december 1801 och den 10 augusti 1825[1]) borde åtfölja jorden, prövade Kungl. Maj:t rättvist att med undanröjande av domkapitlets överklagade beslut i nåder förklara klaganden innehava patronatsrätten till nämnda pastorat.

Lövsta bruk med underlydande är numera fideikommiss inom den friherrliga ätten de Geer till Leufsta.

Patronatsrätten har ansetts innefatta behörighet att utse såväl kyrkoherde som komminister i pastoratet.[2]) Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förbundna därmed. Bruksägaren har i äldre tider helt och hållet bekostat kyrkans

---

[1]) Dessa kungl. brev avse liknande beslut rörande patronatsrätt i tre särskilda församlingar.

[2]) En vid Lövsta bruk anställd brukspredikant, som helt och hållet avlönas av bruksägaren, utses även av honom. Denna bruksägarens befogenhet är emellertid ej att anse såsom patronatsrätt eller därmed jämförlig kallelserätt.

byggnad och underhåll, utan att någon skyldighet därtill kan anses hava förelegat. Dessa kostnader bestridas numera på vanligt sätt.

Församlingen har vid visitation år 1896 uttalat sig för patronatsrättens upphörande, såvida ej bruksägaren åtoge sig att bygga och underhålla kyrkan.

Österåker.

(Åkers skeppslag.)

Ägarna av Margretelund i Österåkers socken synas sedan mitten av 1600-talet hava utövat patronatsrätt till Österåkers församling.[1])

Österåker upptogs likväl å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala.

Med anledning därav inkom guvernören greve Gabriel Oxenstierna med framställning om att bliva bibehållen vid patronatsrätten till församlingen. Till stöd härför åberopade greve Oxenstierna, att hans farfader riksdrotsen Gabriel Gustafsson Oxenstierna från sitt frälsehemman Bostorp, nu Båtstorp, till församlingens prästbord givit en äng om några lass hö samt låtit omgjuta den stora kyrkklockan ävensom att hans moder fru Brita Kurck låtit på egen bekostnad av grunden uppbygga kyrkan och förse henne med en hederlig skrud.

Denna framställning överlämnades till kungl. kammarkollegium, som lät föranstalta om rannsakning i ärendet inför Åkers skeppslags häradsrätt. Vid rannsakningen, som ägde rum vid ordinarie tinget den 12 oktober 1694 företeddes en av åtskilliga dannemän å samtliga socknemännens vägnar den 12 april 1674 underskriven attest, vari betygades, att fru Brita Kurck låtit med förskott av egna medel från grunden uppföra sockenkyrkan, som varit liten och mycket förfallen, samt förlängt kyrkan med ett högkor av 18 alnars längd; att herrskapet väl begärt hjälp därtill av sockenborna, men att deras bidrag med dagsverken och ett och annat varit mycket ringa mot den stora kostnad, fru Kurck fått vidkännas, samt att hon förärat kyrkan vissa uppräknade prydnader. I övrigt bekräftades, att riksdrotsen Oxenstierna givit en äng till prästbordet och låtit omgjuta den stora kyrkklockan. Häradsnämnden och den vid tinget närvarande menigheten vitsordade även på framställd fråga, att kyrkan vore belägen å prästbordets ägor och att dessa vore tagna från Smedby, vilken gård guvernören Oxenstierna jämväl ägde.

[1]) Margretelund bebyggdes under förra hälften av 1600-talet till säteri av friherre Gabriel Oxenstierna.

Sedan rannsakningsinstrumentet inkommit till kungl. kammarkollegium, meddelade kungl. kollegium den 22 december 1705 resolution i ärendet. Av den från orten inkomna rannsakningen och därvid bilagda dokument hade kungl. kollegium förnummit, att framlidne guvernören Oxenstiernas moder fru Brita Kurck icke allenast medelst förskott låtit på egen bekostnad från grunden uppmura hela Österåkers kyrka utan ock förlängt kyrkan med ett högt kor av 18 alnars längd samt prytt henne med åtskilliga kostbara kyrkoskrudar ävensom till prästbordets förbättring givit ett stycke äng från sitt eget frälsehemman Båtstorp. Kungl. kollegium fann fördenskull, att guvernören Oxenstiernas arvingar och familj borde på grund av kyrkolagens kap. 19 § 12 vara berättigade att äga jus patronatus till Österåkers kyrka i Åkers skeppslag.

Sedan Margretelunds säteri år 1718 övergått i den Åkerhielmska släktens ägo och patronatsrätten till församlingen jämväl transporterats på köparen av säteriet, inkom överstelöjtnanten friherre Fredrik Åkerhielm år 1784 till Kungl. Maj:t med underdånig ansökning om stadfästelse å den av ägarna till säteriet sedan äldre tider utövade rättigheten att tillsätta icke blott kyrkoherde och kaplan utan även den mindre kyrkobetjäningen i församlingen.[1])

Kungl. Maj:t meddelade utslag i ärendet den 3 november 1787[2]). Och ville Kungl. Maj:t i nåder bibehålla innehavaren av Margretelund vid den förmån, som med stöd av kammarkollegii efter vederbörandes hörande och på lagliga skäl den 22 december 1705 givna och laga kraftvunna resolution sedermera åtföljt nämnda egendom, så att i Österåkers församling icke allenast kyrkoherde och kaplan finge tillsättas av Margretelunds ägare utan ock, liksom dittills vid flera tillfällen utan församlingens klander skett, patronatsrätten sträcka sig till utnämnande av klockare och kyrkvaktare.

Patronatsrätten omfattar således behörighet att tillsätta såväl kyrkoherde och komminister som klockare och organist samt kyrkvaktare. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förbundna därmed.

Margretelund upptages i jordeboken såsom Järö eller Margretelund n:r 1 om 1 mantal frälse säteri.

Den av riksdrotsen Oxenstierna från hemmanet Båtstorp till prästbordet givna ängen, den s. k. Oppängen, tillhör fortfarande

---

[1]) Till stöd för behörigheten att kalla den lägre kyrkobetjäningen framhöll friherre Åkerhielm bland annat, att fru Elsa Sparre, kort innan hon sålde Margretelund, antagit sin kusk till klockare och sin tegelslagare till kyrkvaktare i församlingen.

[2]) Ärendet förekom i justitierevisionen den 8 oktober 1787, men expedierades utslaget först den 3 november. Utslaget finnes emellertid ej i justitieregistraturet, och något koncept därtill har ej heller återfunnits. En styrkt avskrift av utslaget finnes dock i domkapitlets i Uppsala arkiv.

kyrkoherdebostället i församlingen, Prästegården n:r 1 om $2^1/_2$ mantal krono, och torde ingå i skattetalet för bostället[1]).

Vid visitation år 1907 uttalade sig församlingen för patronatsrättens bibehållande.

Östra Ryd.

(Danderyds skeppslag.)

Patronatsrätt till Östra Ryds församling har sedan äldre tider utövats av ägarna till Rydboholm i Östra Ryds socken[2]).

År 1670 synes emellertid konsistorium i Uppsala icke hava velat antaga en av dåvarande ägaren till Rydboholm riksrådet greve Nils Brahe kallad prästman, som icke tillhörde Uppsala stift. Däröver klagade greve Brahe hos Kungl. Maj:t, som i nådigt brev till ärkebiskopen den 14 oktober 1670 infordrade förklaring, huruvida det tilläventyrs funnes något annat och viktigare skäl mot den kallade, än att han ej tillhörde stiftet. I brevet erinrade Kungl. Maj:t tillika, att det icke torde vara ärkebiskopen obekant, hurusom herrarna av Rydboholm allt från första tider, då »Ry» kyrka byggdes, haft jus patronatus däröver och således varit behöriga att kalla kyrkoherdar till församlingen.

Sedan förklaringen inkommit, meddelade Kungl. Maj:t i skrivelse till ärkebiskopen den 12 december 1670, att Kungl. Maj:t icke ville anse de skäl obilliga, som anförts mot utstiftsprästers inträngande i stiften, men att då detta vore en särskild »casus», borde den av greve Brahe kallade prästmannen inför ärkebiskopen göra sin provpredikan och i övrigt behandlas som andra vid liknande tillfällen.

Östra Ryd upptogs emellertid å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala, utan att någon protest däremot synes hava inkommit från Rydboholms ägare. Dessa utövade likväl allt fortfarande patronatsrätt till församlingen.

Då hovstallmästaren greve C. G. F. Piper i egenskap av förmyndare för ägarna av Rydboholm, greve N. F. Brahes barn, år 1861 ingav kallelse för viss prästman till den då lediga kyrkoherdebefattningen i församlingen, förklarade domkapitlet genom beslut den 13 november samma år, att enär någon handling icke

---

[1]) Se härom 1753—54 års rågångskarta för Margretelund och Smedby med underlydande hemman.

[2]) Socknen benämnes vanligen Östra Ryd, ehuru den officiella benämningen torde vara Ryd. Även församlingen benämndes i äldre tider vanligen Ryd.

företetts till bestyrkande av den påstådda patronatsrätten, domkapitlet funne sig förhindrat att i anledning av kallelsen företaga någon huvudsaklig åtgärd i ärendet.

Över domkapitlets beslut klagade greve Piper hos Kungl. Maj:t samt anhöll, att då Braheska familjen alltsedan år 1448 såsom ägare av Rydboholm innehaft och utövat jus patronatus i Östra Ryd, Kungl. Maj:t ville anbefalla domkapitlet att utfärda fullmakt för den kallade prästmannen att vara kyrkoherde i församlingen.

Över besvären hördes församlingen å allmän sockenstämma den 10 augusti 1862. Därvid framställde hovmarskalken friherre N. A. von Höpken, såsom ägare av Bogesunds och Frösviks till Rydboholmsgodset förut hörande säterier, anspråk på att alternativt med Rydboholms ägare få utöva ifrågavarande rätt. Kungl. Maj:t meddelade den 5 december samma år nådigt utslag i ärendet. Och enär tvist dåmera uppkommit rörande patronatsrätten, fann Kungl. Maj:t de underdåniga besvären icke föranleda till annat yttrande, än att vederbörande ägde anhängiggöra denna tvist vid behörig domstol.

Rydboholms ägare instämde därpå friherre von Höpken och Östra Ryds församling till kungl. Svea hovrätt under yrkande, att jus patronatus i avseende å tillsättande av kyrkoherdebeställningen inom församlingen måtte förklaras tillkomma Rydboholms ägare och kärandena således tillerkännas rätt att vid dåvarande ledighet kalla kyrkoherde i församlingen.

Efter en vidlyftig skriftväxling mellan parterna meddelade kungl. hovrätten den 21 april 1864 dom i saken och anförde därvid följande. I Kungl. Maj:ts brev till ärkebiskopen i Uppsala den 14 oktober 1670, varigenom från ärkebiskopen infordrats förklaring med anledning därav, att han gjort svårighet vid introducerande av en utav riksrådet greve Nils Brahe till kyrkoherde kallad prästman, emedan denne icke vore född i Uppsala stift, hade även tillkännagivits, hurusom herrarna till Rydboholm alltifrån den tid, då Ryds kyrka byggdes, haft jus patronatus däröver. Av kärandena åberopade intyg utmärkte, dels att den av greve Nils Brahe år 1670 kallade prästman genom Kungl. Maj:ts samma år meddelade beslut förklarats böra komma till Östra Ryds pastorat, dels att år 1696 på greve Nils Brahes kallelse prästmannen från Strängnäs stift N. Palmberg blivit till samma lägenhet konfirmerad och dels att kyrkoherdebeställningen i Östra Ryds pastorat vid uppkomna ledigheter under tiden från och med år 1757 till och med år 1850 blivit tillsatt på grund av ingivna kallelser av ägare eller disponenter av Rydboholms gods med godkännande av dessas patronatsrätt. Ägarna av Rydboholm hade således innehaft ifrågavarande rättighet sedan så lång tid tillbaka, att det icke vore känt, huruledes de först kommit därtill. Jämväl sedan säterierna Bogesund och Frösvik, vilka förut liksom Rydboholm tillhört Braheska släkten, vid medlet av 1700-talet blivit från stamgodset avsöndrade, hade Rydboholms ägare alltjämt varit i utöv-

ning av samma rättighet utan att avbrott däri kunde anses hava uppkommit genom den protest mot förenämnde Palmbergs utnämning till kyrkoherde, som grevinnan Margareta Bielke, vilken innehade Bogesund och Frösvik, avgivit. Då ägarna av Rydboholm följaktligen till ifrågavarande rättighet ådagalagt urminnes hävd, prövade kungl. hovrätten rättvist förklara kärandena, såsom ägare till Rydboholm, berättigade att fortfarande utöva jus patronatus i Östra Ryds församling.

År 1832 ingav grevinnan Aurora Brahe, såsom innehavare av den med Rydboholms sätesgård förenade patronatsrätten till Östra Ryds församling, till Kungl. Maj:t för nådig fastställelse ett förslag till stadga för en blivande skola i församlingen. Till lokal för skolan och bostad för läraren skulle ägaren av Rydboholm upplåta övre våningen i ett nära kyrkan uppfört hus. Till skollärarens avlöning skulle församlingen bidraga enligt en ansökningen bilagd subskriptionslista, varjämte medel därtill skulle insamlas genom en årlig kollekt. Det skulle åligga skolläraren att, såsom präst och i denna egenskap ordinarie tjänsteman inom församlingen, utföra vissa prästerliga förrättningar. Så länge ägarna av Rydboholm underhölle skolhuset, skulle de äga fullkomlig och oinskränkt rätt att bland prästmän, av vad stift som helst, tillsätta skollärare i viss närmare angiven ordning. Kallelsebrev för den utsedde skulle insändas till domkapitlet, som ägde utfärda fullmakt å beställningen.

Genom nådig resolution den 2 juni 1832 fann Kungl. Maj:t gott i nåder gilla och fastställa såväl detta förslag som den av församlingsborna frivilligt ingångna överenskommelsen om sammanskott till skollärarens avlöning. Genom nådig resolution den 16 mars 1838 fastställdes på ansökan av grevinnan Brahe ett förslag till instruktion för läraren vid nämnda skola, därvid i § 1 av instruktionen förklarades, att skollärarens åligganden såsom präst i församlingen och pastors adjunkt skulle förbliva desamma, som bestämts genom nådiga resolutionen den 2 juni 1832.

I underdånig skrivelse den 2 januari 1861 hemställde domkapitlet, att den prästerliga skollärartjänsten i Östra Ryds församling måtte, med hänsyn till den rådande prästbristen inom ärkestiftet och då densamma icke vore av behovet påkallad, få indragas eller, om detta icke kunde medgivas, tills vidare uppehållas genom icke ordinerad vikarie, så framt ej Rydboholms ägare ville till befattningen utse en prästman utom stiftet. Genom nådigt brev till domkapitlet den 8 mars 1861 förklarade Kungl. Maj:t, att Kungl. Maj:t ej funnit skäl att till denna framställning i vidsträcktare mån lämna bifall än att, på sätt innehavaren av patronatsrätten hemställt, det skulle vara honom tillåtet att, utan hinder av de i den nådiga stadfästelseresolutionen meddelade föreskrifter, till befattningen kalla en icke prästvigd men behörigen examinerad folkskollärare.

Sedan denna tid har nämnda befattning icke innehafts av någon prästman. Rydboholms ägare utgör numera icke några

särskilda bidrag vare sig till underhåll av skollokalen eller till skolans verksamhet eller avlöning av skolläraren, vilken erhåller laglig folkskollärarlön av församlingen. Innehavare av befattningen, med vilken är förenad klockar- och organisttjänsten i församlingen, kallas emellertid allt fortfarande av Rydboholms ägare.

Patronatsrätten anses således medföra befogenhet att kalla såväl kyrkoherde som innehavare av de förenade skollärar-, klockar- och organistbefattningarna i församlingen. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förenade därmed.

Rydboholms säteri upptages i jordeboken såsom Rydboholm n:r 1 eller Gammelgård om 1 mantal frälse säteri. Under gården hör fortfarande ett flertal hemman inom socknen.

Vid visitation år 1893 förklarade församlingen, att den icke hade anledning att önska patronatsrättens upphörande.

Linköpings stift.

Ekeby och Rinna. [1])

(Göstrings härad.)

Patronatsrätt till Ekeby [2]) och Rinna församlingar synes redan på 1600-talet hava utövats av Ribbingska släkten för säterierna Boxholm i Ekeby och Mossebo i Rinna socken.

Å 1693 års pastoratsförteckningar upptogos emellertid församlingarna bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala.

Presidenten i kungl. bergskollegium friherre Conrad Ribbing anhöll därför å egna och sin broders, generallöjtnanten friherre Gabriel Ribbing, vägnar hos Kungl. Maj:t om bekräftelse å patronatsrätten till församlingarna. Ärendet överlämnades först till kungl. kammarkollegium och därefter till kungl. Göta hovrätt, som efter förhör och rannsakning i orten den 3 december 1729 meddelade resolution. Kungl. hovrätten antecknade därvid bland annat, att det befunnits, att Ekeby kyrka från början uppförts å en »Boxholmsherrskapet» tillhörig frälsejord; att kungl. rådet Peder Ribbing låtit år 1648 reparera kyrkan, som då varit förfallen, samt förse henne med ett ansenligt högkor av tegel; att friherrinnan Katarina Falkenberg [3]) den 20 september 1712 för underhåll av nämnda kor jämte den i koret inrättade familjegraven skänkt kyrkan årliga räntan av frälsehemmanet Skvathult samt att de Ribbingska släktmedlemmarna var efter annan förärat kyrkan klockor, altartavlor, predikstolar, mässkrudar m. m. Jämlikt stadgandena i kap. 19 § 12 av 1686 års kyrkolag fann kungl. hovrätten »de Ribbingske herrar arfvingar och familjen» hava sig »fullkomligen förvärfvat» jus patronatus till Ekeby och Rinna församlingar och prövade fördenskull rättvist, att de borde åtnjuta samma förmån för sina sätesgårdar i berörda församlingar.

Vid en i början av 1770-talet uppkommen ledighet vid kaplansbefattningen i Rinna församling förklarade konsistorium i Linköping, att dåvarande ägaren av Boxholms säteri hovmarskalken

[1]) Till detta pastorat hör jämväl Blåviks kapellförsamling, som genom nådigt beslut den 26 oktober 1866 bildats av vissa hemman och lägenheter i Ekeby och Torpa socknar. Kapellpredikanten i Blåvik tillsättes på sätt om tillsättning av prästerlig tjänst i allmänhet är föreskrivet.

[2]) Fordom Egby eller Egeby.

[3]) Änka efter landshövdingen Leonard Ribbing.

friherre Adolph Rudbeck icke vore berättigad att besätta befattningen, enär patronatsrätten, jämlikt § 9 i kungl. resolutionen på prästerskapets besvär den 9 december 1766, icke kunde eller borde sträcka sig längre än patronatsbrevet tydligen innehölle. Målet drogs inför Kungl. Maj:t och avgjordes genom utslag den 12 januari 1774. I utslaget åberopas kungl. Göta hovrätts ovan omförmälda, laga kraftvunna resolution den 3 december 1729, varav framginge, att patronatsrätten icke vore inskränkt till kyrkoherdelägenheten allena. Och som hovmarskalken Rudbeck, såsom ägare av det Ribbingska familjen den tiden tillhöriga Boxholms gods, även vore innehavare av ifrågavarande »samma egendom tillerkända rättighet», fann Kungl. Maj:t den av konsistorium åberopade § 9 av 1766 års resolution icke vara tillämplig på målet eller kunna hindra Boxholms säteris ägare att »vid utöfningen af dess till Ekeby och Rinna församlingar erhållna fullkomliga jus patronatus» jämväl kalla kaplan i församlingarna.

Sedan Boxholms och Mossebo säterier kommit i olika ägares händer, uppkommo på 1870-talet tvister om utövandet av ifrågavarande patronatsrätt.

Sålunda sökte Rinna församlingsbor göra gällande, att dåvarande ägaren av Boxholms säteri bruksägaren D. P. af Burén, vilken försålt Mossebo säteri, icke ägde rätt att kalla kaplan i Rinna. Genom kungl. Göta hovrätts den 18 oktober 1878 meddelade och av Kungl. Maj:t den 2 december 1879 fastställda dom förklarades emellertid bruksägaren af Buréns stärbhusdelägare, såsom ägare av Boxholms säteri, berättigade att fortfarande innehava och utöva den patronatsrätt inom Rinna församling, som av ålder tillhört innehavarna av säteriet.

Ägaren av Mossebo säteri Johan August Johansson yrkade därpå, att han måtte förklaras berättigad att alternativt med Boxholms säteriägare utöva patronatsrätten inom församlingarna. Genom dom den 22 oktober 1880 prövade kungl. Göta hovrätt rättvist på det sätt bifalla Johanssons talan, att han såsom ägare av Mossebo säteri förklarades berättigad att, på sätt i kap. 19 § 14 kyrkolagen stadgades, gemensamt med Boxholms säteriägare utöva den patronatsrätt inom Ekeby och Rinna församlingar, som av ålder tillkommit ägarna av dessa säterier.

Patronatsrätten är alltså förbunden med både Boxholms frälsesäteri, bestående av hemmanen Boxholm eller Flemminge n:r 1, 2, 3 och 4, vartdera om 1 mantal i Ekeby socken, och Mossebo frälsesäteri eller 1 $^1/_2$ mantal Mossebo n:r 1 i Rinna socken, samt skall utövas gemensamt av säteriernas ägare. Patronatsrätten avser såväl kyrkoherden i pastoratet som de två komministrarna i Ekeby och Rinna, varemot klockare, organister och den lägre kyrkobetjäningen, vilka samtliga förut utsetts av patronus, ävensom kyrkovärdar tillsättas på vanligt sätt. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förbundna med patronatsrätten.

Av den till underhåll av det Ribbingska gravkoret i Ekeby kyrka donerade räntan av hemmanet Skvathult har bildats en fond eller gravkassa, som vid 1910 års utgång ägde en behållning av 21,825 kronor 41 öre. Av kassans medel underhålles såväl koret som den därstädes inrättade Ribbingska graven; och torde församlingens underhållsskyldighet beträffande kyrkan i sin helhet härigenom vara avsevärt minskad. Gravkassan står under överinseende av en kurator, tillhörande den Ribbingska släkten. Kurator beviljar medel från kassan, som för närvarande förvaltas av Boxholms säteriägare. Kassans räkenskaper företes inför kyrkostämman och granskas av församlingens revisorer. Patronus synes i denna sin egenskap icke hava någon särskild befogenhet beträffande kassan. Räntan av hemmanet Skvathult uppgives icke numera utgå till kassan, enär kuratorerna avstått från anspråk på densamma.

Vid biskopsvisitation år 1896 förklarade församlingen enhälligt, att den ej önskade patronatsrättens upphörande.

Godegård.

(Finspånga läns härad.)

Godegård upptogs å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala. Av 1722 års pastoratskommission hänfördes Godegård till de pastorat, vilka på grund av regeringsformens 40 § skulle ställas under konsistorii disposition såsom de varit före år 1680.

Uti en i början av 1720-talet till Kungl. Maj:t ingiven ansökan förmälde Godegårds församling, att dess kyrka från första början varit mycket liten, mörk och trång, så att knappast hälften av församlingens dåvarande medlemmar kunde däri rymmas, men att församlingens och kyrkans fattigdom lade hinder i vägen för dess utvidgande. Detta förhållande hade församlingen andragit hos brukspatronen på Godegårds bruk Johan de Geer, vilken redan tillförene bevisat kyrkan stor välgärning. De Geer vore den ende säteriägaren inom församlingen och ägde för övrigt en stor del av densamma. Då han förklarat sig villig att på egen bekostnad uppbygga en ny kyrka, därest han kunde erhålla patronatsrätt, så anhölle församlingen, att en sådan rätt måtte tillerkännas honom.

Sedan landshövdingen och domkapitlet yttrat sig över ansökningen, förklarade Kungl. Maj:t genom öppet brev den 19 juni 1723, att alldenstund brukspatronen Johan de Geer icke allenast vore ensam av adeln boende i Godegårds församling och alltså efter privilegierna hade mesta rätt och fog att vid förefallande

vakanser kalla dugliga prästmän till kyrkoherdar därstädes, utan ock gjort sig till denna förmånen så förut som i synnerhet då genom stora på kyrkan nedlagda omkostnader berättigad till det åstundade jus patronatus, på vilket församlingens ledamöter till dess större säkerhet underdånigst begärt Kungl. Maj:ts öppna brev, vilket Kungl. Maj:t honom, Johan de Geer till Godegårds bruk, ville därmed nådigst meddela, tilläggandes honom och hans arvingar fullkomligen jus patronatus över Godegårds församling med alla de villkor, förmåner och rättigheter, som därtill hörde och andra av adeln ägde och nyttjade.

Sedan brukspatronen Jean Abraham Grill av de Geerska släkten förvärvat Godegårds säteri och bruk, anhöll Grill år 1777 hos Kungl. Maj:t att varda bibehållen vid det förra ägarna den 19 juni 1723 förlänta och av Grill sedermera uti köpebrevet på bruket och säteriet betingade jus patronatus.

Detta bestreds emellertid av bruksägaren Johan Otto de Geer, vilken anhöll, att Kungl. Maj:t måtte tilldela honom berörda patronatsrätt. Till stöd därför framhöll de Geer, att han vore ägare av 1 $^3/_4$ hemman i församlingen samt att, då patronatsrätten blivit förlänad hans avlidne farfader Johan de Geer och dennes arvingar, denna rätt borde tillhöra arvingarna, så länge någon av dem vore jordägare inom pastoratet.

Enligt riksrådsprotokollet i justitieärenden för den 30 september 1777 yttrade sig riksråden att, alldenstund av såväl de år 1617 som i nyare tider ridderskapet och adeln förunnade privilegier ej annan följd kunde dragas, än att utövandet av jus patronatus tillhörde frälsemän såsom en personell rättighet, kunde Grill, ehuru ägare av Godegårds bruk, varmed patronatsrättigheten i frälsemannahand vore förenad, såsom ofrälse eller den där icke undfått särskilt nådigt tillstånd att i slika fall utöva adliga rättigheter, ej anses böra tillgodonjuta samma förmån. Såsom ägare av endast 1 $^3/_4$ hemman i församlingen men ej i säteriet delägande kunde icke heller de Geer tilläggas utövandet av patronatsrättigheten därstädes. På grund därav tillstyrkte riksråden att, intill dess Godegårds säteri och bruk åter komme i frälsemannahand och ägo eller ägaren undfinge nådigt tillstånd att tillgodonjuta adliga förmåner, patronatsrättigheten måtte upphöra och vila, samt konsistorium under tiden vara tillåtet att tillsätta prästmän.

Ärendet förekom emellertid på nytt den 17 oktober samma år, därvid Kungl. Maj:t, som väl fann riksrådens underdåniga tillstyrkan vara på goda skäl grundad, i anseende till de av Grillska huset såväl i äldre som nyare tider gjorda nyttiga tjänster som flera talande omständigheter, täcktes i nåder tillägga brukspatronen Grill det ifrågavarande jus patronatus. Nådigt utslag i ärendet utfärdades även samma dag för Grill.

Vid en år 1879 uppkommen ledighet vid kyrkoherdebeställningen kallade dåvarande ägaren av Godegårds säteri och bruk överstelöjtnanten C. L. Grill till kyrkoherde viss prästman, vilken

även genom domkapitlets i Linköping utslag den 15 september 1880 utnämndes till kyrkoherde i pastoratet.

Över utnämningen klagade ett flertal församlingsbor hos Kungl. Maj:t, under förmenande att genom nådiga utslaget den 17 oktober 1777 patronatsrätt väl överflyttats till Jean Abraham Grill men icke till hans arvingar.

Församlingen, som bereddes tillfälle att yttra sig över besvären, instämde med klagandena samt anhöllo, att Kungl. Maj:t måtte upphäva domkapitlets utslag och låta församlingen återfå den konsistoriella natur, som den sannolikt ägt före år 1723.

Genom utslag den 23 december 1880 utlät sig Kungl. Maj:t, att som Godegårds församling bestritt den av överstelöjtnanten Grill påyrkade rättighet att i egenskap av patronus kalla kyrkoherde i församlingen och tvist sålunda vore rådande, huruvida patronatsrätt där ägde rum, funne Kungl. Maj:t skäligt, med undanröjande av domkapitlets utslag, förklara, att vederbörande ägde vid behörig domstol sin talan rörande den ifrågasatta patronatsrätten anhängiggöra och utföra efter befogenhet, ägande domkapitlet, därest icke församlingen inom sex månader därefter styrkte, att dylik talan blivit till domstol instämd, å kyrkoherdebeställningen utfärda fullmakt för den av Grill därtill kallade prästman.

Då församlingen icke inom föreskriven tid instämde sådan talan, utfärdade domkapitlet den 29 juni 1881 fullmakt för den av Grill kallade prästmannen.

Med patronatsrätten äro icke i övrigt förenade några särskilda rättigheter eller skyldigheter.

Godegårds säteri upptages i jordeboken såsom Torshyttan, kallad Godegård, n:r 1 om 1 mantal. Under säteriet och bruket höra ett flertal hemman och lägenheter.

Vid biskopsvisitation år 1899 uttalade sig församlingen för patronatsrättens upphörande.

Kimstad.

(Memmings härad.)

Å de pastoratsförteckningar, som utsändes till orterna med nådiga brevet till landshövdingarna den 16 augusti 1693, upptogs Kimstad bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava ansedda för regala.

Den grevliga ätten Lillie å Lövstad synes likväl förut hava utövat patronatsrätt till församlingen. Överstelöjtnanten greve Axel Johan Lillie framställde även anspråk på denna rätt, och efter Lillies inom kort inträffade död fullföljdes dessa anspråk av hans änka Agneta Wrede.

Vid den undersökning, som på grund därav föranstaltades i orten, utröntes, att framlidne fältmarskalken greve Axel Lillie icke allenast låtit utvidga och tillbygga Kimstads kyrka utan även försett henne med ny predikstol, altare, orgelverk, golv och stolar samt bekostat en klockstapel med två vackra klockor. Såväl fältmarskalken som hans son landshövdingen Axel Lillie hade dessutom förärat kyrkan åtskilliga andra kostbara skänker och prydnader. Landshövdingen Lillies änka Maria Elisabet Stenbock hade vidare år 1687 testamenterat kyrkan 12,000 daler koppermynt till fullbordande av ett påbörjat kor i kyrkan och den Lillieska där inrättade familjegraven. På grund därav prövade Kungl. Maj:t genom nådig resolution den 7 oktober 1699 den Lillieska familjen jämlikt kyrkolagens kap. 19 § 12 vara berättigad att »äga jus patronatus i Kimstads kyrka».

Vid en på 1840-talet inträffad ledighet vid komministersbefattningen i församlingen uppkom fråga, huruvida patronatsrätten avsåg jämväl denna befattning. Genom utslag den 1 juni 1844 förklarade domkapitlet i Linköping, att patronatsrätt lagligen ägde rum jämväl i avseende å komministersbefattningen.

Lövstad hade emellertid genom gifte övergått till släkterna de la Gardie och von Fersen samt slutligen till grevliga Piperska familjen. Patronatsrätten synes även oanmärkt hava utövats av medlemmar utav dessa släkter.

Vid en ledighet vid kyrkoherdebeställningen på 1860-talet ingav dåvarande ägaren av Lövstad kammarherren greve Charles Emil Piper till domkapitlet i Linköping kallelse för komministern i församlingen A. M. Lidén att vara kyrkoherde därstädes. Domkapitlet ansåg emellertid, att greve Piper icke var behörig att utöva patronatsrätten, samt utlät sig genom utslag den 8 maj 1867. Genom nådiga resolutionen den 7 oktober 1699 hade patronatsrätt i Kimstads församling visserligen blivit förunnad Lillieska familjen, utan att dock denna rättighet förenats med Lövstads säteri eller annan särskild nämnd egendom. Greve Piper, ehuru egendomsinnehavare inom församlingen, hade varken styrkt sig härstamma från Lillieska släkten och på grund därav vara i besittning av det samma släkt tillagda jus patronatus eller visat, att denna rätt åtföljde Lövstads egendom. Vid sådant förhållande och enär enligt kungl. resolutionen den 9 december 1766 patronatsbrevets tydliga lydelse icke finge överskridas, funne sig domkapitlet lagligen förhindrat att på de av greve Piper företedda handlingarna tillerkänna honom behörighet att utöva patronatsrätt vid tillsättning av kyrkoherdebeställningen i Kimstads församling, vadan den för komministern Lidén ingivna kallelsen icke kunde till vidare åtgärd föranleda.

Över utslaget besvärade sig greve Piper hos Kungl. Maj:t samt anförde, att patronatsrätt vid tillsättande av kyrkoherdebeställningen i församlingen år 1835 fått av hans avlidne fader överhovjägmästaren greve Carl Fredrik Piper såsom descen-

dent av Lillieska familjen och ägare av Lövstads säteri utan hinder utövas; att domkapitlet genom förenämnda utslag den 1 juni 1844 förklarat, att patronatsrätt lagligen ägde rum vid komministersbeställningen samt att Kungl. Maj:t genom nådigt beslut den 1 oktober 1845 beviljat överhovjägmästaren Piper sökt anstånd med kallande av komminister.

Kungl. Maj:t meddelade utslag i målet den 25 oktober 1867. Upplyst vore, att den genom nådiga resolutionen den 7 oktober 1699 Lillieska familjen förunnade patronatsrätt blivit av klagandens fader utövad icke allenast vid tillsättande av kyrkoherde i Kimstads församling utan även, sedan domkapitlets utslag den 1 juni 1844 och Kungl. Maj:ts ovanberörda beslut den 1 oktober 1845 meddelats, vid återbesättande av komministersbeställningen därstädes. Någon annan än klaganden hade icke framställt anspråk på åtnjutande av ifrågavarande patronatsrätt. Alltså och då församlingen å kyrkostämma den 21 juli 1867 enhälligt yttrat önskan, att klaganden måtte vid patronatsrätten varda bibehållen, funne Kungl. Maj:t skäligt att, med ändring av utslaget, förklara de av domkapitlet anförda omständigheter icke utgöra hinder för domkapitlet att, i anledning av klagandens kallelse, för komministern Lidén utfärda fullmakt å kyrkoherdebeställningen i Kimstads församling.

Patronatsrätten torde således avse såväl kyrkoherde- som komministersbefattningen i pastoratet. Med densamma äro icke i övrigt förenade några särskilda rättigheter eller skyldigheter.

Lövstads säteri upptages i jordeboken såsom Lövstad n:r 1 om 1 mantal frälse säteri i Kimstads socken. Under säteriet lyder ett flertal hemman i såväl denna som angränsande socknar.

Vid visitation år 1902 förklarade församlingen, att den av pietet för senast avlidne patronus och i tacksam hågkomst av det myckna goda, denne under mer än 50 år för församlingen uträttat inom många områden, ville såsom sin mening uttala, att patronatsrätten tills vidare måtte bibehållas.

Marbäck.

(Vedbo härad.)

Ryttmästaren Axel Pistol å Herrestad i Marbäcks socken anhöll år 1691 hos Kungl. Maj:t om patronatsrätt till Marbäcks församling. Denna ansökning remitterades till konsistorium i Linköping, som föranstaltade om undersökning i orten, vilken ägde rum den 14 juni 1691. [1])

[1]) Undersökningsinstumentet finnes i avskrift bland handlingarna till Kungl. Maj:ts dom den 5 december 1777 angående patronatsrätten till Marbäcks församling.

Tillförlitligheten av denna undersökning bestreds likväl i ingivna påminnelser av en del församlingsbor. Även konsistorium ansåg densamma icke vara »så alldeles riktig» samt fann den 16 september 1691 Pistols anspråk vara av noll och intet värde.

Ryttmästaren Pistol gjorde emellertid förnyade framställningar i ärendet hos såväl konsistorium som Kungl. Maj:t, dock utan åsyftat resultat. Efter Pistols frånfälle fullföljde hans dotterson ryttmästaren Adam Rotkirck ärendet hos Kungl. Maj:t, som den 27 februari 1756 hänvisade detsamma till Göta hovrätts avgörande. Efter en synnerligen vidlyftig procedur meddelade hovrätten den 16 juli 1774 utslag i målet.

I utslaget antecknades bland annat följande. Vid den efter domkapitlets förordnande den 14 juni 1691 med Marbäcks församlings invånare hållna undersökning hade icke bestritts, att Marbäcks kyrka vore belägen på Pistols i Marbäcks by ägande två frälsehemman samt att de två öster och väster om kyrkan belägna åkerlyckor om fem skeppors rymd, Klockarlyckorna kallade, vilka sedan längre tid tillbaka innehafts av kyrkan och nyttjats av klockaren mot avgäld, enligt Norra Vedbo härads tingsrätts den 19 september 1681 givna förlikningsdom blivit av ryttmästaren Pistol och kaptenen Göran Hildebrand för alltid avstådda till kyrkan. Av undersökningen framginge även, att ryttmästaren Pistol år 1673 bekostat uppförande av en klockstapel. Och handlingarna i övrigt utvisade, att han mellan åren 1697 och 1700 låtit för en kostnad av 248 daler 10 öre silvermynt med en tillbyggnad av trä utvidga den gamla kyrkan, som han jämväl låtit pryda med en för sin släkt avsedd grav. Vidare hade såväl ryttmästaren som andra medlemmar av den Pistolska släkten gjort åtskilliga föräringar till kyrkan samt med betydlig kostnad år 1723 bidragit till södra korskyrkans målning och förbättring. Riktigheten af denna undersökning hade väl å kyrkans och församlingens sida i senare tider bestritts men icke med lagliga skäl kunnat i den mån jävas, att något avseende vid undersökningen icke borde fästas. I avgivet underdånigt utlåtande den 17 april 1716 hade även kungl. kammarkollegium ansett ryttmästaren Pistol berättigad till patronatsrätt. Det vore icke heller bestritt, att kyrkogården och nämnda åkerlyckor före storskiftesdelningen legat ibland de skiften, vilka nämnda frälsehemman innehaft. Församlingen hade jämväl år 1769 fastmer förklarat, att frågan, huruvida kyrkan vore belägen på Marbäcks frälsehemmans grund, kunde bäst upplysas av den då nyligen över Marbäcks by hållna storskiftesdelning. Vid denna förrättning hade kyrkan med kyrkogården, n:r 41 på 1765 års skifteskarta, och lyckorna, n:r 19 på kartan, samt en humlegård om 200 stänger ansetts ligga på de två frälsehemmanens ägor. Det vore således fulltygat, att den jord, varå kyrkan med kyrkogården vore belägen, tillika med de två åkerlyckorna tillhört ryttmästaren Rotkircks två frälsehemman, ehuru det icke kunnat visas, på vad sätt kyrkan därav kommit i besittning. Vad åkerlyckorna vidkomme, vore det genom 1681 års förlikningsdom

fulleligen visat, att de av ryttmästaren Pistol och kaptenen Hildebrand blivit avstådda. Därav följde, att kyrkan på samma sätt genom gåva eller åtminstone tillstädjelse av frälsehemmanens ägare, vid den tid kyrkan först uppbyggdes, vilken icke kunnat utrönas, hade kommit i åtnjutande av den jord varå den stode. Därigenom hade det, som uti kap. 19 § 12 av 1686 års kyrkolag till vinnande av patronatsrätt fordrades, å ryttmästaren Rotkircks sida av dess förfäder uppfyllts. På dessa och i övrigt anförda grunder prövade kungl. hovrätten skäligt tillerkänna ryttmästaren Rotkirck jus patronatus uti Marbäcks församling.

Över utslaget besvärade sig konsistorium i Linköping, men fann Kungl. Maj:t genom dom den 5 december 1777 icke skäl vara anfört, som kunde föranleda ändring i hovrättens utslag, utan prövade rättvist att detsamma såsom välgrundat gilla och fastställa.

Ryttmästaren Rotkirck försålde kort därpå Herrestads säteri med underlydande till översten Fredrik Rosenberg. Efter uppkommen tvist mellan dessa om patronatsrättigheten förbjöd Konungens befallningshavande i Jönköpings län genom utslag den 12 juni 1783 ryttmästaren Rotkirck att taga någon befattning med patronatsrättens utövning. Däröver besvärade sig Rotkirck hos kungl. Göta hovrätt, men fann kungl. hovrätten genom utslag den 14 augusti 1783 icke skäl vara av klaganden anförda, som kunde verka ändring i överklagade utslaget, varför detsamma såsom lagligen grundat av kungl. hovrätten gillades och fastställdes.

Vid en år 1786 inträffad ledighet vid kyrkoherdebeställningen i församlingen ingåvo såväl Rotkirck som Rosenberg till konsistorium kallelse till befattningens återbesättande. Genom utslag den 23 november 1786 förklarade sig konsistorium icke kunna anse Rotkirck såsom behörig patronus i Marbäck, vadan hans kallelse förfölle.

Ryttmästaren Rotkirck besvärade sig hos Kungl. Maj:t, som genom resolution den 27 november 1788 utlät sig, att Kungl. Maj:t funnit patronatsrättigheten i Marbäck så mycket mindre kunna för klaganden eller hans familj vara personell, som enligt tydliga lydelsen av 1723 års adliga privilegier och kap. 19 § 16 uti 1686 års kyrkolag, en sådan rättighet åtföljde jorden. Alltså och då konsistorii åtgärd grundade sig på Kungl. Maj:ts och rikets Göta hovrätts laga kraftvunna utslag den 14 augusti 1783, vilket lika med Konungens befallningshavandes resolution den 12 juni samma år frånkänt ryttmästaren Rotkirck utövningen av ifrågavarande jus, kunde Kungl. Maj:t å hans underdåniga besvär icke göra något avseende utan prövade dem vara alldeles obefogade.

Patronatsrätten, med vilken icke i övrigt äro förenade några särskilda rättigheter eller skyldigheter, avser allenast kyrkoherdebeställningen.

Herrestads säteri upptages i jordeboken såsom Stora Herrstad n:r 1 om 3 mantal och Lilla Herrstad n:r 2 om 1 mantal frälse säteri. Säteriet, varunder lyder ett flertal hemman inom socknen, tillhör numera det s. k. Katrineholmsfideikommisset inom den grevliga ätten Bonde af Björnö.

Ovan omförmälda till kyrkan givna två åkerlyckor innehavas fortfarande av kyrkan.

Församlingen har vid visitation uttalat sig för patronatsrättens upphörande.

Misterhult.

(Tunaläns härad.)

Vid en på 1680-talet inträffad ledighet vid kyrkoherdebeställningen i Misterhult framställde fru Vendela Hammarskiöld, änka efter landshövdingen Mårten Reutercrantz, anspråk på jus patronatus till församlingen.

Med anledning därav hölls på föranstaltande av landshövdingen i Kalmar län undersökning i orten den 7 november 1688. Vid denna undersökning framgick, att kyrkan stod på det fru Hammarskiöld tillhöriga säteriet Misterhults ägor; att hennes fader landshövdingen Pehr Hammarskiöld åtskilliga gånger av egna medel bekostat reparationer å kyrkan samt att såväl hon själv som hennes förfäder till stor del bekostat kyrkans inredning och förärat kyrkan inventarier ävensom penningar, vin m. m.

Genom nådigt brev till konsistorium i Linköping den 19 november 1688 prövade även Kungl. Maj:t billigt och rättvist »henne vid sådant sitt välförvärfvade jus patronatus i Misterhults församling att skydda och erhålla».

Sedan kyrkoherdebeställningen i församlingen år 1749 blivit ledig, uppkom tvist om utövandet av patronatsrätten mellan Vendela Hammarskiölds son kammarherren Carl Reutercrantz och översten Åke Hammmarskiöld, vilken under kammarherre Reutercrantz sjukliga tillstånd disponerat Misterhults gård och under tiden en gång kallat präst i församlingen.

På underdånig ansökan av Reutercrantz att bibehållas vid det honom såsom ägare av Misterhults sätesgård och gods tillkommande jus patronatus utlät sig Kungl. Maj:t genom utslag den 13 november 1752 sålunda. Kammarherren Reutercrantz vore efter sin avlidna moder fru Vendela Hammarskiöld ende arvinge till Misterhults gård och gods, och jus patronatus i Misterhults församling vore förknippat med äganderätten till samma egendom, vilken kammarherren varken själv förverkat eller någon annan lagligen honom frånvunnit. Fördenskull och då det ej kunde verka

någon rätt för överste Hammarskiöld till berörda jus patronatus, att han en gång utan påtal övat detsamma, prövade Kungl. Maj:t rättvist, det kammarherren Reutercrantz såsom ägare av Misterhult icke borde vara betaget att nyttja det med samma egendom förvärvade jus patronatus.

Patronatsrättigheten avser allenast kyrkoherdebeställningen i församlingen; och med densamma äro i övrigt icke förenade några särskilda rättigheter eller skyldigheter.

Misterhults säteri upptages i jordeboken såsom Stora Misterhult n:r 1 och Lilla Misterhult n:r 1, vartdera om 1 mantal frälse säteri. Under säteriet lyda emellertid flera frälsehemman i socknen, så att hela sätesgården utgör 5 $^1/_3$ mantal.

Vid visitation den 1 och 2 juli 1899 företeddes en av åtskilliga församlingsmedlemmar underskriven handling, vari uttalades önskan om patronatsrättens avskaffande. Dåvarande patronus förklarade emellertid, likaledes skriftligen, att han icke inläte sig i några underhandlingar därom.

Mjölby.[1])

(Vifolka härad.)

Å 1693 års pastoratsförteckningar upptogs Mjölby med Sörby annex bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala.

Hovkansleren baron Johan Bergenhielm inkom emellertid påföljande år av Kungl. Maj:t med en ansökan, däri han såsom ägare av Hulterstads sätesgård i Mjölby socken erinrade, att hans framlidne svärfader presidenten Anders Gyldenklou och hans svåger överstelöjtnanten David Gyldenklou på grund av deras stora omkostnader på Mjölby kyrka haft mycket att betyda vid kyrkoherdeval i församlingen.

Ansökningen remitterades till kungl. kammarkollegium, som föranstaltade om undersökning i orten, vilken ägde rum den 8 augusti 1694. Därvid undersöktes först på vilken grund kyrkan var byggd. Det befanns, att kronohemmanet Munkegården gick med sina ägor intill kyrkogårdsmuren på norra och västra sidan. På östra sidan om muren låg det Gyldenklouska stärbhuset tillhöriga frälsehemmanet Bondegården och på den södra sidan stora landsvägen och några små kronotomter. »På så beblandad grund af krono och frälse synes denna kyrka i forna tider varit uppbyggd.» I socknen funnes inga flera sätesgårdar än Hulterstad

[1]) Till Mjölby pastorat hör Sörby f. d. annexförsamling, vilken numera helt och hållet uppgått i Mjölby.

och Slommarp, vilken senare jämväl tillhörde det Gyldenklouska stärbhuset. David Gyldenklou hade vidare till Mjölby kyrka testamenterat sitt eget fasta avlingegods $^1/_2$ mantal Stora Gravgården med en särskild skogsdel jämte en mjölkvarn, vilka lägenheter han köpt av Erik Ribbing till Boxholm. Gyldenklou hade även till kyrkan givit 600 daler kopparmynt, med vilka medel kyrkan blivit på den södra sidan »märkeligen» förbättrad och utvidgad. Slutligen hade såväl Anders som David Gyldenklou förärat kyrkan en del inventarier och prydnader samt låtit sig väl vårda om kyrkans angelägenheter.

Detta ärende synes emellertid icke hade blivit avgjort av kungl. kammarkollegium utan torde på grund av den för kungl. kollegium den 16 oktober 1723 utfärdade nya instruktionen hava, i likhet med ett flertal andra hos kungl. kollegium anhängiga frågor om patronatsrätt, överlämnats till kungl. Göta hovrätt. Det har likväl icke kunnat utrönas, om ärendet blivit av kungl. hovrätten avgjort.

Vid en på 1750-talet uppkommen ledighet vid kyrkoherdebeställningen i pastoratet ingav generalmajoren Claes Philip von Schwerins änka friherrinnan Mariana Burensköld, som då ägde Hulterstads säteri, till Kungl. Maj:t en underdånig ansökan om erhållande av patronatsrätt till Mjölby och Sörby församlingar. Ansökningen bestreds emellertid av åtskilliga församlingsbor i såväl Mjölby som Sörby.

På grund därav hänvisade Kungl. Maj:t ärendet till Göta hovrätt, som efter vidlyftiga utredningar från båda parterna den 19 december 1758 meddelade utslag, vari antecknades bland annat följande. Lantmätaren Petter Träskman hade i attest den 29 november 1755 förmält, att tomten till Mjölby kyrka, kyrkogård och kyrkovall vore helt belägen på frälsehemmanet Bondegårdens ägor i Mjölby kyrkby. Enligt de äldsta jordeböckerna — av åren 1540 och 1541 — vore det ostridigt, att Mjölby och Hulterstads hemman varit kloster- och prebendegods, som »sålunda» till »själagift» blivit givna. Det kunde ej heller förnekas, att enligt kyrkolagen jord till Mjölby kyrka och prästbord måtte hava givits, innan kyrkan fått lov att byggas. En över Mjölby prästgård ingiven kartbeskrivning utvisade, att prästgårdens största och bästa äng, Krämarängen, vore given av Hulterstads säteri till prästgården mot två tegar och två »spjäll» i Hulterstads storäng. Därav följde ej allenast att de i vederlag givna ägorna kommit från Hulterstad utan även att Krämarängen givits från Hulterstad, sedan det blev säteri, vilket ej skett förrän kungl. sekreteraren, sedermera presidenten Anders Gyldenklou blev ägare av Hulterstad. Bemälde Gyldenklou och hans son överstelöjtnanten David Gyldenklou hade givit ansenliga gåvor till kyrkan samt 600 daler till korskyrkans utvidgande och predikstolens byggande, varjämte den senare skänkt och testamenterat till kyrkan sitt till $^1/_4$ mantal förmedlade frälsehemman Gravgården i Mjölby med frälsekvarn och skog, som han år 1670

tillhandlat sig av Erik Ribbing på Boxholm för 700 riksdaler specie Vid överstelöjtnantens år 1682 timade frånfälle fanns emellertid intet annat bevis på donationen än att kyrkan innehade salubrevet. Donationen bekräftades likväl av arvingarna den 2 oktober 1687, varefter den vid en år 1691 av biskopen Haqvin Spegel förrättad visitation antecknades i kyrkohandlingarna. Sedan friherrinnan Burenskölds morbror översten Anders Appelgren med konsistorii och församlingens föreståndares vetskap och bifall erhållit dispositionen till det donerade hemmanet Gravgården[1]), erhölles för detsamma årligen 17 tunnor spannmål och 22 daler kopparmynt, så att kyrkans därav influtna årliga inkomst utgjorde ett så tillräckligt kapital, att kyrkan i evärdliga tider utan någon församlingens kostnad och utgift kunde underhållas; och bestege sig kapitalet till över några och 30,000 daler kopparmynt. De flesta jordägarna och invånarna i församlingarna hade även erkänt den sökta rättigheten, så att av Mjölby socken, som bestode av 61 $^5/_8$ mantal, varav friherrinnan Burensköld själv ägde 23, ej flera än innehavarna av 9 $^1/_4$ mantal bestrede patronatsrättigheten.

Fördenskull och i anseende till flera uti handlingarna befintliga skäl och omständigheter samt i förmågo av kap. 19 kyrkolagen och 7 § uti 1723 års adliga privilegier prövade kungl. hovrätten rättvist tillerkänna friherrinnan Burensköld att uti Mjölby församling äga och njuta för sig och efterkommande ett odelat jus patronatus med alla ty åtföljande rättigher. Men vidkommande Sörby annex, bestående av 16 $^1/_4$ oförmedlade hemman, därutav 4 hemman vore friherrinnan Burenskölds eget frälse, så ehuru icke flera än innehavarna av 3 $^3/_4$ mantal bestritt det sökta jus patronatus, men det icke visats, att hon eller hennes förfäder givit någon jord eller föräring till Sörby kyrka, kunde kungl. hovrätten icke annorlunda tilldela henne jus patronatus för Sörby annex än att, när friherrinnan Burensköld eller Hulterstads possessorer kallat själasörjare 4 gånger, val — på sätt kyrkolagens kap. 19 § 13 föreskreve — femte gången skulle ske på vanligt sätt.

Över utslaget anförde en del Mjölby och Sörby församlingsbor underdåniga besvär, men sedan dessa besvär återkallats och församlingarna enhälligt förklarat, att de voro nöjda med att låta bero vid kungl. hovrättens utslag, därvid dock rättegångskostnaderna å ömse sidor skulle försvinna, prövade Kungl. Maj:t genom utslag den 28 november 1760 i nåder skäligt gilla parternas på berörda sätt träffade förening, så att, vad jus patronatus till Mjölby och Sörby församlingar anginge, därefter komme att bero och förbliva vid hovrättens utslag den 19 december 1758.

Vid en år 1774 inträffad ledighet vid kaplansbefattningen i Sörby sökte konsistorium i Linköping med stöd av nådiga reso-

---

[1]) Översten Appelgren torde vid denna tid hava förvaltat Hulterstads säteri, med vilket hemmanet synes hava förenats.

lutionen på prästerskapets besvär den 9 december 1766 göra gällande, att patronatsrätten ej omfattade denna befattning. Däröver klagade dåvarande ägaren av Hulterstad riksrådet friherre Carl Gustaf Ehrenkrona hos Kungl. Maj:t, som genom utslag den 14 juni 1774 [1]) på anförda skäl prövade rättvist till alla delar upphäva konsistorii i ärendet meddelade utslag samt förklara Hulterstads possessorer berättigade att utan någon obefogad förtydning bibehålla patronatsrätten till Mjölby församling med annexan Sörby.

Den 28 februari 1890 förordnade Kungl. Maj:t, att Mjölby med Sörby kyrksocken och kommun skulle därefter benämnas allenast Mjölby. Redan förut voro Mjölby och Sörby förenade i såväl kommunalt som kyrkligt hänseende med gemensam kyrka i Mjölby. I pastoratet äro nu anställda kyrkoherde och komminister.

Patronatsrätten omfattar behörighet att kalla kyrkoherde samt komminister, dock att den senare, på sätt i kungl. Göta hovrätts utslag den 19 december 1758 stadgas, vid var femte ledighet utses av församlingen på vanligt sätt. Med patronatsrätten äro icke i övrigt förenade några särskilda rättigheter eller skyldigheter.

Hulterstads säteri, som enligt anteckning i 1825 års jordebok bestod av $6^5/_8$ mantal, upptages i senast fastställda jordebok såsom Hulterstad n:r 1—4 och Spånga n:r 1 om tillhopa $4^3/_4$ mantal skatte säteri och Hulterstad n:r 5 och 6 med flera hemman om tillhopa $1^7/_8$ mantal frälse säteri.

Genom ett den 7 augusti 1704 upprättat kontrakt med Mjölby kyrkas föreståndare erhöllo ägarna av Hulterstad »en fri och fullkomlig disposition» av det till kyrkan testamenterade hemmanet Mjölby n:r 13 Gravgården med kvarn mot erläggande till kyrkan av vanlig ränta. Gravgården blev emellertid sedermera frånsåld säteriet, men utgöres från hemmanet allt fortfarande ränta, som nu utgår med 28,03 hektoliter spannmål, hälften råg och hälften korn, och 8,502 kilogram fläsk, att lösas efter tioårigt medelmarkegångspris, samt 1 krona i penningar. Av dessa räntemedel har bildats en fond, som senast använts för en år 1908 avslutad restaurering av kyrkan. Räntan fonderas nu ånyo, och uppgick kyrkofondens behållning vid 1910 års utgång till 254 kronor 85 öre.

Den jämte Gravgården donerade skogen upptages i 1878 års jordebok bland frälselägenheter såsom Mjölby n:r 29, en skog, med anteckning: »Donerad Mjölby kyrka af herr öfverstelöjtnanten D. Gyllenklou enligt brev den 8 oktober 1687.» Skogen har enligt uppgift från pastorsämbetet sedan urminnes tider brukats under kyrkoherdebostället.

Ovan omförmälda Krämarängen, som skulle vara given till kyrkoherdebostället från Hulterstad, upptages i jordeboken under

---

[1]) Utslaget är expedierat den 21 juni 1774.

kronotitel såsom Mjölby n:r 1 Krämarängen, en utjord, med anteckning: »Boställe för kyrkoherden i Mjölby och Sörby församlingar.»

Vid biskopsvisitation år 1893 förklarade församlingen, att den önskade patronatsrättens upphörande. Den 29 december 1896 utsågs även en kommitté för underhandling därom, men som dåvarande patroner förklarade sig icke vara villiga att avstå från dem tillkommande rättigheter, ansåg sig församlingen icke kunna företaga några vidare åtgärder i detta syfte.

Norra Vi.

(Ydre härad.)

Vid en på 1680-talet inträffad ledighet vid kyrkoherdebeställningen i Norra Vi och Tirserums församlingars pastorat framställde överstelöjtnanten Axel von Schaar å Ribbingshov i Norra Vi socken anspråk på patronatsrätt till församlingarna.

Med anledning därav hölls på föranstaltande av landshövdingen i länet rannsakning i orten den 7 juni 1689[1]). Överstelöjtnanten von Schaar framhöll därvid, att Norra Vi kyrka vore uppbyggd på sätesgården Ribbingshovs grund; att Ingeborg Magnusdotter år 1374 skänkt till prästbordet en tredjedel av ett torp, Skuru, varav övriga två tredjedelar ägdes under säteriet, samt att såväl von Schaar som hans hustrus släkt[2]) skänkt kyrkan en del inventarier och kontanta medel. Vid rannsakningen befanns, att kyrkan på alla sidor omgavs av sätesgårdens ägor, och bestyrktes von Schaars uppgift om de kyrkan givna inventarierna m. m. I rannsakningsinstrumentet intogs jämväl — som det vill synas från kyrkboken — ett på latin avfattat donationsbrev å en tredjedel i torpet Skuru.

Under rannsakningen inlämnade en son till avlidne kyrkoherden Petrus Reftelius ett memorial, vari han framhöll, att det icke vore visat, att von Schaar eller hans släkt donerat den plats, varå kyrkan uppförts. Kyrkan hade för övrigt funnits från urminnes tider, medan säteriet grundats först för några och femtio år tillbaka. Ej heller hade det visats, vare sig att torpet Skuru utgjort någon del av hemmanet Vi, varav säteriet bildats, eller

---

[1]) Rannsakningsinstrumentet finnes bland handlingarna till nådiga resolutionen den 18 juni 1689 ang. patronatsrätt till församlingarna.

[2]) Överstelöjtnanten von Schaar var gift med Brita Horn af Åminne, en dotter till presidenten friherre Svante Horn och Märta Ribbing.

att von Schaar stode i något släktskapsförhållande till Ingeborg Magnusdotter. Omkostnaderna på kyrkan bestode allenast i inventarier och prydnader men icke i någon reparation. Däremot vore av Kungl. Maj:t till prästgården donerat ett hemman Kärremålen, varjämte Tirserums kyrka vore belägen på kronans grund.

Med underdånig skrivelse den 12 juni 1689 överlämnade konsistorium i Linköping ärendet till Kungl. Maj:t samt anförde därvid, att överstelöjtnanten von Schaar icke enligt kyrkoordningens föreskrifter syntes äga något jus patronatus till Norra Vi.

Utav den i orten hållna rannsakningen fann emellertid Kungl. Maj:t, att ägarna av Ribbingshov icke allenast begåvat och sirat Norra Vi kyrka med vackra skänker och skrud utan även för långliga tider tillbaka givit kyrkan fast grund; och erkände alltså Kungl. Maj:t genom nådig resolution den 18 juni 1689 överstelöjtnanten von Schaar enligt kyrkoordningens kap. 19 § 12 vara berättigad till jus patronatus av Norra Vi kyrka.

Vid en på 1730-talet uppkommen ledighet vid kyrkoherdebefattningen framställde Tirserums annexförsamling anspråk på att kalla kyrkoherde. Sedan vederbörande patronus lämnats tillfälle att yttra sig över framställningen, förklarade Kungl. Maj:t i brev till konsistorium i Linköping den 11 oktober 1740 att, enär kungl. resolutionen den 18 juni 1689 allenast tillade possessoren av Ribbingshov jus patronatus till Norra Vi kyrka, annexförsamlingen Tirserum ej därigenom kunde betagas dess tillständiga rättighet att vid prästers kallande till pastoratet alternera med patroni av Norra Vi i så måtto att, när patronus den ena gången sitt jus vid pastorers tillsättande utövat, vid den därnäst yppade ledighet annexförsamlingen samfällt med Norra Vi församling ägde välja kyrkoherde bland dem, som fått missiv, på samma sätt som i andra konsistoriella gäll skedde, så att den, som efter erhållet missiv av konsistorium finge de flesta rösterna i församlingarna, bleve med kollationsbrev försedd.

I berörda föreskrift gjordes genom nådigt brev till konsistorium den 28 januari 1743 sådan ändring, att Tirserums församling, som bestode av nästan lika många invånare och hemman som Norra Vi, skulle varannan gång, ej samfällt med Norra Vi, utan ensam välja kyrkoherde, vilket ej skäligen kunde sägas lända moderkyrkan till förfång, efter som dess invånare voro från kyrkoherdevalet alldeles skilda, sedan en patronus blivit innehavare av deras rätt.

Uti en hos Kungl. Maj:t år 1776 gjord underdånig ansökan anhöll dåvarande ägaren av Ribbingshov överstelöjtnanten Fredrik Ridderborg om ett ovillkorligt eller odelat jus patronatus till Norra Vi och Tirserums församlingar. Överstelöjtnanten åberopade därvid nådiga resolutionen den 18 juni 1689 ävensom att han själv nedlagt mycken kostnad på kyrkans ombyggnad och underhåll samt skänkt jord till kyrkogårdens utvidgande.

Genom utslag den 29 december 1779 förklarade emellertid Kungl. Maj:t att, alldenstund Kungl. Maj:t genom brev till konsistorium i Linköping den 11 oktober 1740 och den 28 januari 1743 i nåder förklarat, det annexförsamlingen Tirserum ej kunde betagas att vid prästers kallande till Norra Vi pastorat alternera med patronus till moderkyrkan, komme annexförsamlingen vid denna dess tillständiga rätt att bibehållas, men vad sättet till detta alternerande vidkomme, prövade Kungl. Maj:t skäligt ändra den därom år 1773 gjorda författning och förordna, att därefter borde enligt förenämnda kungl. brev den 11 oktober 1740 i så måtto förhållas att, när ägaren av Ribbingshov såsom patronus till Norra Vi den ena gången sitt jus vid pastorers tillsättande likmätigt kyrkolagen utövat, Tirserums annexförsamling skulle vid den därnäst yppade ledighet samfällt och tillika med Norra Vi församling välja kyrkoherde av dem, som finge missiv på samma sätt som i andra konsistoriella gäll skedde, så att den, som efter erhållet missiv av konsistorium undfinge de flesta rösterna, bleve försedd med kollationsbrev.

Patronatsrätten, med vilken icke i övrigt äro förenade några särskilda rättigheter eller skyldigheter, avser endast kyrkoherden. Komministern i Tirserum utses på vanligt sätt. Denna församling torde således ej böra anses såsom patronell.

Ribbingshovs säteri upptages i jordeboken såsom Ribbingshov n:r 1 om 2 mantal frälse säteri samt utgör jämte flera fastigheter inom socknen fideikommiss inom den Ridderborgska ätten.

Vid biskopsvisitation år 1897 uttalade sig församlingarna för patronatsrättens upphörande.

Trehörna.

(Lysings härad.)

Genom nådigt brev den 20 december 1643 och drottning Kristinas konfirmation därå den 31 juli 1652 erhöllo åtskilliga hemmansägare i Åby, Linderås och Säby socknar tillstånd att bilda en egen församling. Samtidigt uppläts kronohemmanet $^1/_4$ mantal Pukeryd i Åby till boställe åt kyrkoherden i den nya församlingen.

Vid ordnandet av församlingens angelägenheter upplät dåvarande ägaren av Trehörna säteri översten Arvid Ribbing plats för kyrka och mark för kyrkogård å den säteriet tillhöriga Vaboängen, varjämte han på egen bekostnad uppförde kyrkan med klockstapel samt lät inreda och förse kyrkan med inventarier.

Sockenborna hade därvid efter förmåga bidragit med körslor och dagsverken. Överste Ribbing skänkte även till boställe åt församlingens klockare två åkrar och en äng samt lät där uppföra nödiga byggnader.

Då det av kronan anvisade kyrkoherdebostället Pukeryd icke ansågs nog närbeläget, skänkte Ribbing genom gåvobrev den 10 december 1667[1]) till prästbol ett torp Kolhult, som låg inom sätesgårdens enskilda ägor, men föreskrev tillika, att aldrig någon präst eller kyrkan skulle hava makt att tillägna sig något utom torpets »hank och stafver» eller vidare rätt än vedbrand och mulbete till den boskap, som kunde födas med gårdens hö och halm.

På grund av dessa uppoffringar för församligen synas Ribbing och efter honom hans änka Anna Margareta Sperling hava utövat patronatsrätt till församlingen. Enligt vad konsistorii i Linköping protokoll för den 28 september 1692 utvisar, ansåg även konsistorium att de genom sin givmildhet mot kyrkan förvärvat sig en dylik rätt. Å 1693 års patronatsförteckningar upptogs även Trehörna bland de pastorat, som Kungl. Maj:t icke ville anse för regala.

Ägarna av Trehörna säteri hava sedermera alltjämt utövat patronatsrätt i församlingen. Genom utslag den 17 januari 1849 vägrade emellertid domkapitlet i Linköping att utfärda kollationsbrev för en av stärbhusdelägarna efter avlidne ägaren av säteriet Nils Olofsson till kyrkoherde kallad prästman och förelade dem att inom viss tid inkomma med patronatsbrev eller annan handling till stöd för den påstådda patronatsrätten. Däröver anförde stärbhusdelägarna besvär hos Kungl. Maj:t, som den 16 augusti 1850 förklarade sig icke kunna upptaga målet till prövning i dess dåvarande skick.

Efter förnyad framställning av stärbhusdelägarna om kollationsbrev för den av dem kallade utlät sig domkapitlet genom utslag den 12 februari 1851, att då sökandena icke företett något patronatsbrev, varpå deras anspråk på rättighet att kalla kyrkoherde i Trehörna församling skulle grunda sig, samt kungl. resolutionen den 29 december 1766 tydligen föranledde därtill, att patronatsrätt icke finge utövas eller medgivas annorlunda än i kraft av meddelade bestämda patronatsbrev, funne domkapitlet rättvist att, med ogillande av sökandenas i allt obestyrkta anspråk på jus patronatus till Trehörna pastorat, lämna utan avseende den av dem ingivna kallelsen till återbesättande av den lediga kyrkoherdebeställningen.

Däröver anförde stärbhusdelägarna besvär hos Kungl. Maj:t, som meddelade utslag i ärendet den 24 april 1852. Då upplyst vore, att vid Trehörna församlings bildande år 1652 dåvarande ägaren till Trehörna säteri medelst upplåtande av plats för kyrka och kyrkogård, kyrkans uppbyggande samt flera kyrkan och prästerskapet beredda förmåner uppfyllt vad i kap. 19 § 12 kyrko-

[1]) Avskrift av detta brev finnes i kyrkoarkivet i Trehörna.

lagen omförmäles såsom grund för förvärvande av patronatsrättighet samt denna rättighet, vilken i så beskaffade fall som detta genom flera av Kungl. Maj:t meddelade beslut förklarats åtfölja besittningsrätten till jorden, allt ifrån pastoratets bildande långt före den i 7 § av ridderskapets och adelns privilegier den 16 oktober 1723 bestämda preskriptionstiden 1680 och sedermera oavbrutet fått av ägarna till säteriet utövas, prövade Kungl. Maj:t, med upphävande av konsistorii överklagade utslag, skäligt förklara ägarna av säteriet berättigade att kalla kyrkoherde i församlingen, oberoende därav att patronatsbrev till bestyrkande av denna rättighet icke kunnat företes.

Patronatsrätten avser allenast rätt att kalla kyrkoherde, och med densamma följa icke i övrigt några särskilda rättigheter eller skyldigheter. Säteriägarna anhöllo visserligen på 1850-talet, att patronatsrätt måtte få utövas vid tillsättande av klockare och folkskollärare ävensom av organist, ifall en sådan befattning komme att framdeles med klockartjänsten förenas, men denna framställning blev av Kungl. Maj:t den 22 juni 1860 avslagen.

Trehörna säteri upptages i jordeboken såsom Trehörna n:r 1 om 1 mantal frälse säteri. Det av överste Ribbing till prästbol skänkta torpet återfinnes i jordeboken under kronotitel såsom Kolhult n:r 1, ett torp, med anteckning: »Lyder under kyrkoherdebostället Pukeryd n:r 1». Rätten till vedbrand och mulbete, som omförmäles i donationsbrevet, synes icke på länge hava varit begagnad.[1])

Klockaren i församlingen innehar fortfarande den av överste Ribbing till klockarboställe skänkta lägenheten,[2]) vilken emellertid icke är i jordeboken särskilt upptagen.

Genom ett av änkefru Gustafva Charlotta Behm den 16 februari 1905 upprättat testamente har Trehörna säteri jämte annan egendom tillfallit Trehörna församling. Av denna donation skulle bildas en fond, vars avkastning skulle användas »till fattiges och fattiga skolbarns underhåll och sjukvård inom församlingen». Patronatsrätten torde således numera tillkomma Trehörna församling.

Vid biskopsvisitation år 1906 förklarade församlingen, att den för det dåvarande icke önskade patronatsrättens upphörande.

---

[1]) I handlingarna till nådiga resolutionen den 24 november 1865 ang. lönereglering för prästerskapet i Trehörna församling uppgives, att ifrågavarande rätt då icke begagnats på de senaste 50 åren.

[2]) Uppgives innehålla 7 à 8 tunnland.

Tryserum och Hannäs.

(Norra Tjusts härad.)

Patronatsrätt till Tryserum synes tidigt hava utövats av ägarna av Fogelviks sätesgård i Tryserums socken.

Å 1693 års pastoratsförteckningar upptogos emellertid Tryserum och Hannäs bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala.

Med anledning därav framställde Fogelviks dåvarande ägare generalguvernören friherre Nils Gyllenstierna anspråk på patronatsrätt till Tryserums församling.

Framställningen remitterades till kungl. kammarkollegium, som lät föranstalta om undersökning i ärendet inför Tjusts häradsrätt. Vid denna undersökning, som ägde rum den 14 februari 1695, företeddes ett av framlidne rikskansleren Nils Gyllenstierna den 1 augusti 1588 underskrivet donationsbrev, varigenom han till Tryserums kyrka och dess understöd förärat ett torp Holverboda, vilket vid tiden för rannsakningen nyttjades av kyrkoherden i församlingen mot avgift till kyrkan. Vidare företeddes en förteckning över föräringar, som Gyllenstiernska huset givit till kyrkan, vilken förteckning överensstämde med kyrkböckerna. Därjämte uppvisades ett donationsbrev, varigenom jungfru Ebba Gyllenstiernas arvingar enligt hennes förordnande och testamente till de fattiga i Tryserums socken givit ett och ett halft frälsehemman Ytterhult i Gladhammars socken och Aveslätt i Törnsfalls socken. Detta sistnämnda hemman hade väl hemfallit till Kungl. Maj:t och kronan, men skulle anstalt göras för att få det ersatt. Slutligen företeddes ett gammalt pergamentsbrev, skrivet år 1344 av »Ulfo Ambiörn» med en så ovanlig stil, att det icke kunde läsas, men ville Gyllenstiernas ombud därmed visa, att prästgårdens ägor av ålder icke varit krono utan till prästgård köpta eller tillbytta. Nämnden berättade även, att Fogelviks herrskap hade uppbyggt och inrett ett kapell vid Fogelvik, varest gudstjänst förrättades varannan söndag.

På anmodan av kungl. kammarkollegium hölls den 29 maj 1702 ännu en rannsakning i ärendet inför häradsrätten. Därvid bekräftades de vid 1695 års rannsakning lämnade uppgifter, varjämte kyrkans sexmän intygade, att de varken själva visste eller av sina förfäder förnummit annat, än att det förnäma Gyllenstiernska herrskapet och stamhuset på Fogelvik vid förefallande ledigheter föreslagit präster till församlingen.

Kungl. kammarkollegium meddelade den 29 oktober 1702 resolution i ärendet och anförde därvid följande. Av de från orten inkomna rannsakningarna inhämtades, hurusom generalguvernören Gyllenstiernas förfäder av åldriga tider utövat jus patronatus i Tryserums församling. De hade även skänkt kyrkans prydnader samt givit till kyrkan ett torp Holverboda och till kyrkans fattiga

ett och ett halft hemman. De hade jämväl uppbyggt och inrättat ett kapell, vilket ännu underhölles av generalguvernören. Alla kyrkans prydnader och all dess egendom hade även kommit från det Gyllenstiernska huset. I anseende till allt detta prövade kungl. kollegium generalguvernören och hans familj på grund av kyrkolagens kap. 19 § 12 vara berättigade till jus patronatus av Tryserums kyrka.

Fogelviks ägare synas med stöd av denna resolution hava ansett sig berättigade att kalla såväl kyrkoherde som kaplan i både Tryserum och Hannäs.

Vid en år 1766 inträffad ledighet vid kaplansbefattningen i Hannäs sökte församlingen göra gällande, att ägarna av Fogelvik icke voro behöriga att kalla kaplan till denna församling. Efter en vidlyftig skriftväxling mellan församlingen och Fogelviks dåvarande ägare riksrådet greve Adam Horn överlämnade konsistorium i Linköping ärendet till Kungl. Maj:t, som den 21 februari 1770 anbefallde Göta hovrätt att upptaga saken till avgörande.

Kungl. hovrätten meddelade först den 7 juni 1779 utslag i målet och anförde därvid bland annat följande. Hannäs sockens invånare hade sökt bestrida Fogelviks ägare rätt att kalla kaplan till Hannäs förnämligast av det skäl, att patronatsrätten till Tryserums moderkyrka icke kunde medföra rätt att kalla kaplan till Hannäs annexförsamling, varå något patronatsbrev ej kunde företes. Socknemännen hade vidare framhållit, att riksrådet greve Horn ej vore ägare av något hemman och än mindre någon säteseller frälseegendom i Hannäs socken; att han ej bidragit till kyrkans eller socken- och fattigstugors uppbyggande samt att, ehuru den år 1737 i Hannäs utnämnde kaplanen Friedelius blivit med Fogelviks ägares tillstånd och bifall tillsatt av konsistorium, hans företrädare icke kallats av patronus. Däremot förekomme, att i den förteckning, som Kungl. Maj:t med skrivelse den 6 juli 1722 överlämnat till Konungens befallningshavande i Kalmar län rörande de pastorat, som efter undersökning av en därtill förordnad kommission varit regala, det för Tryserums och Hannäs församlingar funnes tydligt antecknat, att greve Nils Gyllenstiernas arvingar, såsom ägare av Fogelviks egendom, till församlingarna ägde jus patronatus.[1] Ägarna av Fogelvik hade även under en längre tid utövat rätt att kalla kaplan till Hannäs, varemot socknemännen ej kunnat uppgiva någon kaplan, som genom deras val erhållit sysslan. Kungl. hovrätten prövade fördenskull skäligt förklara ägarna av Fogelviks egendom berättigade till jus patronatus såväl till annexan Hannäs som redan förut till moderkyrkan Tryserum.

Patronatsrätten medför således befogenhet att kalla såväl kyrkoherden som de två komministrarna i pastoratet. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förenade därmed.

---

[1] Av kommissionens i riksarkivet befintliga handlingar framgår, att ifrågavarande anteckning avser allenast Tryserums församling.

Fogelviks säteri upptages i jordeboken såsom Fogelvik n:r 1 om 1 mantal frälse säteri i Tryserums socken.

Det vid undersökningen inför Tjusts häradsrätt företedda, av riddaren Ulf Abjörnsson den 24 augusti 1344 utfärdade pergamentsbrevet torde numera icke finnas i behåll. Avskrifter av brevet förvaras emellertid i kungl. biblioteket i Stockholm och rigsarkivet i Köpenhamn.[1]) I brevet, som är skrivet på latin, bekräftar Abjörnsson, att kyrkoherden Sune i Tryserum genom köp och byte förvärvat vissa ägor åt sig och kyrkan. Dessa ägor torde utgöra en del av det nuvarande kyrkoherdebostället i Tryserum, vilket i jordeboken upptages såsom Tryserums Prästegård n:r 1 om $^1/_2$ mantal krono. Torpet Holverboda, nu benämnt Holverbo, tillhör fortfarande Tryserums kyrka, men är ej i jordeboken särskilt upptaget, ehuru detsamma torde vara en särskild lägenhet även i kameralt hänseende.[2])

Ovan omförmälda donation av hemmanen Ytterhult och Aveslätt synes hava avsett allenast frälseräntorna av hemmanen. Dessa räntor utgå allt fortfarande för donationsändamålet, medan själva hemmanen befinna sig i enskild ägo. Hemmanet Aveslätt blev redan år 1694 indraget till kronan men uppläts kort därpå av Kungl. Maj:t för ifrågavarande ändamål. Donationen av frälseräntan från detta hemman torde således få anses vara av krono natur.[3])

Församlingarna hava vid biskopsvisitation år 1894 uttalat sig för patronatsrättens upphörande.

Tuna.

(Tuna läns härad.)

Tuna församling upptogs å 1693 års pastoratsförteckningar bland de pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala.

---

[1]) En avskrift av brevet är intagen i Svenskt diplomatarium.

[2]) Se härom beskrivningen till en i generallantmäterikontoret befintlig, år 1791 upprättad karta över ägorna till hemmanet Kärnhult i Tryserums socken.

[3]) Det har uppgivits, att även komministersboställena Torp och Fängemåla skulle vara givna av herrskapet på Fogelvik. Så torde emellertid icke vara förhållandet. Dessa hemman voro väl fordom av frälse natur och åtminstone Fängemåla lydde under Fogelvik. Mot slutet av 1600-talet tillföllo emellertid hemmanen kronan, Torp i vederlag för köpta räntor och Fängemåla genom byte. Sedermera blevo hemmanen av kronan upplåtna till boställen. Genom nådigt brev den 28 september 1833 har därpå Fängemåla utbytts mot nuvarande komministersbostället Ingelsbo.

Fru Vendela Hammarskiöld å Tuna gjorde emellertid anspråk på patronatsrätt till församlingen och inlämnade i sådant syfte en del handlingar till kungl. kammarkollegium [1]).

I underdånig skrivelse den 14 juni 1699 anförde kungl. kollegium, att av de i orten därom hållna rannsakningar Tomedag 1688 och den 21 september 1694 befunnits, att kyrkan vore byggd på Tuna sätesgårds ägor; att fru Hammarskiöld för några år sedan på kyrkans reparation och prydande nedlagt stora kostnader, i det hon låtit utslå östra gaveln och där uppbyggt ett nytt kor 31 alnar i omkrets med tak och torn samt försett kyrkan med nya valv, ny läktare och nya bänkar m. m., ehuruväl varje hel gård i socknen till reparationen bidragit med fyra dagsverken och tio lass sten; att hon till kyrkan skänkt en ny altartavla och en ny mässhake med flere ornamenter enligt ingiven verificerad specifikation samt att det Hammarskiöldska huset givit kyrkan åtskilliga penninggåvor och testamenten. Det hade väl erinrats, att Tuna säteri fordom varit prästgård och hört under Kungl. Maj:t och kronan och att alltså grunden till kyrkan hörde kronan till, ävensom att kyrkans utvidgande och reparation skett för Tuna possessorers egen nytta. Däremot anförde kungl. kollegium, att Tuna säteri väl fordom varit krono- och prästgård men genom byte kommit från kronan samt att nämnda reparation, enligt vad ett landshövdingens brev den 9 april 1695 utvisade, skett av den orsak, att kyrkan varit mycket trång och liten. Kungl. kollegium kunde för sin del icke finna annat, än att på fru Hammarskiölds sida vore andragna tillräckliga skäl för det pretenderade jus patronatus.

Genom nådig resolution den 22 juli 1699 prövade även Kungl. Maj:t fru Vendela Hammarskiöld och hennes arvingar till följe av kyrkolagens kap. 19 § 12 vara berättigade att äga jus patronatus till Tuna kyrka i Kalmar län.

Patronatsrätten, med vilken icke i övrigt äro förenade några särskilda rättigheter eller skyldigheter, avser allenast kyrkoherdebefattningen.

Tuna säteri är i jordeboken upptaget såsom Tuna n:r 1 om 2 mantal frälse säteri.

Vid visitation år 1902 uttalade församlingen, att den med hänsyn till det sätt, varpå patronatsrätten i allmänhet utövats, icke för det dåvarande ville framställa något yrkande på densammas upphävande.

---

[1]) Dessa handlingar hava ej återfunnits.

Vist.

(Hanekinds härad.)

Å 1693 års pastoratsförteckningar upptogs Vists pastorat bland dem, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala. Pastoratet, som icke förut varit regalt, upptogs emellertid av 1722 års kommission bland de pastorat, som skulle ställas under konsistorii disposition såsom de varit före år 1680.

Uti underdånig skrivelse den 23 januari 1740 anmälde konsistorium i Linköping, att menige allmogen i Vists församling funnit sig oförmögen att utbygga och underhålla sin alldeles för trånga och fallfärdiga sockenkyrka samt att allmogen därför på sockenstämmor den 5 november 1733 och den 1 februari 1734 på »församlingens herrskaper» överlämnat sin rätt att kalla »ordentliga lärare», under villkor att herrskapena åtoge sig kyrkans reparation och förbyggande. Herrskapena hade även åtagit sig detta mot ett beständigt jus vocandi ävensom sedermera förenat sig om att på gemensam bekostnad företaga byggandet efter av dem gillad ritning. Konsistorium hemställde slutligen, att Kungl. Maj:t ville lämna bifall till patronatsrättens förvärvande på berörda sätt.

Genom nådigt brev den 14 mars 1740 fann även Kungl. Maj:t gott bifalla, att »merbemälta herrskaper i Vists församling» finge genom den ifrågasatta kyrkobyggnaden förvärva jus patronatus vid deras kyrka.

Av domkapitlets skrivelse framgår, att med »församlingens herrskaper» menades ägarna av socknens säterier Sturefors (Piper), Säby med Bjärka och Cedersberg (Cederhielm) samt Stavsäter (Spens). I jordeboken upptagas nu Sturefors säteri såsom Sturefors n:r 1 om 1 mantal frälse säteri, Säby, nu kallat Bjärka-Säby, såsom Säby n:r 1 om 1 mantal, Bjärka n:r 1 om 1 mantal och Cedersberg n:r 1 om $^7/_8$ mantal frälse säteri samt Stavsäter såsom Stavsäter n:r 1—4 om tillhopa $2^3/_4$ mantal skatte säteri. Sturefors säteri och ett flertal därunder lydande hemman utgöra numera fideikommiss inom den grevliga ätten Bielke.

Patronatsrättigheten har alltjämt ansetts innefatta rätt att kalla såväl kyrkoherde som komminister. Med densamma äro icke i övrigt förenade några särskilda rättigheter eller skyldigheter.

Någon överenskommelse mellan patroni om sättet för patronatsrättens utövande lärer icke vara träffad. Från och med år 1824 har emellertid rätten utövats sålunda, att ägarna av Sturefors kallat två gånger, ägarna av Bjärka-Säby därefter likaledes två gånger samt ägarna av Stavsäter var femte gång, och har denna ordning iakttagits oberoende av, huruvida kyrkoherde eller komminister kallats. Anledningen därtill torde vara, att herrskapen på Sturefors och Bjärka-Säby deltagit i kostnaderna för ovan-

nämnda kyrkoreparation dubbelt mot herrskapet på Stavsäter[1]). Kostnaderna för kyrkans underhåll bestridas numera av församlingen i sin helhet.

På visitationsstämma år 1895 förklarade församlingen med 1,065 röster mot 534, att den ej önskade patronatsrättens upphörande. I omröstningen deltogo varken församlingens prästerskap eller innehavarna av patrongodsen.

Västra Ed.

(Norra Tjusts härad.)

Eds pastorat med Eds kapell[2]) upptogs å 1693 års pastoratsförteckningar bland de pastorat, som Kungl. Maj:t icke ville anse för regala. Av 1722 års pastoratskommission hänfördes pastoratet till dem, som förr stått under biskopens och konsistorii försorg. Vid pastoratet antecknades emellertid: »grevar Leijonhuvuder pretendera här jus patronatus».

Den grevliga Lewenhauptska släkten synes såsom ägare av Vinäs sätesgård i Eds socken redan på 1600-talet hava utövat ett slags patronatsrätt till Eds församling, i det att huspredikanterna hos ägarna av Vinäs kallats till kyrkoherdar i församlingen.

Sedan fråga uppkommit om behörigheten därav, anhöll år 1760 dåvarande ägaren av Eds och Vinäs säterier överadjutanten greve Charles Emil Lewenhaupt hos Kungl. Maj:t om jus patronatus till Eds församling. Till stöd därför åberopade sökanden, att Eds kyrka blivit uppbyggd på Vinäs frälsegrund; att prästgården 1 mantal Fårestad jämte en frälseutjord i Vråkeängen blivit från Vinäs skänkt till kyrkoherdeboställe; att det dåvarande komministersbostället vid Ed blivit till kyrkan av hans förfäder donerat samt att dessa tid efter annan skänkt och påkostat kyrkan inventarier m. m. till ett värde av 10 till 12 tusen daler kopparmynt. Om sökanden erhölle patronatsrätten, förbunde han sig vidare att betala kostnaderna för kyrkans behövliga utvidgning ävensom att »av stiftets barn» förse församlingen med präster, vilka i lära och leverne vore kända för goda och skickliga, varjämte han förklarade sig vilja avstå från patronatsrättens utövande vid komministersval. Till bestyrkande av sin uppgift, att hemmanet Fårestad vore skänkt från Vinäs, åberopade sökanden ett sockenprotokoll med Eds församling den 1 augusti 1641, vari

[1]) Detta framgår av en i Vists kyrkoarkiv förvarad skrivelse av år 1739 från domprosten Anders Olof Rhyzelius. I denna skrivelse bestämmes även en viss ordning för utövning av kallelserätten, vilken emellertid icke följts.

[2]) Benämnes numera Västra och Östra Ed med Västra Ed såsom moderförsamling.

uppgavs, att riksrådet och östgötalagmannen Nils Bosson på Vinäs givit Fårestad till Eds kyrka.

Över denna ansökning hördes såväl domkapitlet i Linköping som kungl. kammarkollegium. Domkapitlet bestred därvid i huvudsak vad Lewenhaupt anfört till stöd för ansökningen. Kungl. kammarkollegium infordrade yttrande från lantmäterikontoret, som meddelade, att Fårestad inneslötes av ägor hörande till Eds säteri med underlydande hemman samt att Eds kyrka enligt en år 1711 upprättad geografisk karta över Kalmar län stode på Eds kyrkbys ägor, vilken by hörde under Eds säteri. Kungl. kollegium ansåge det vara visat, att hemmanet Fårestad blivit skänkt av sökandens förfäder, samt tillstyrkte ansökningen, dock att patronatsrättigheten ej måtte sträcka sig till komministersval i församlingen.

Genom resolution den 27 juli 1762 fann Kungl. Maj:t rättvist, att greve Lewenhaupt finge i stöd av kap. 19 § 12 kyrkolagen såsom ägare av Eds och Vinäs säterier tillgodonjuta jus patronatus vid kyrkoherdelägenhetens besättande i Eds församling, dock att med kaplanssysslans besättande vid Eds kapell efter förra vanligheten komme att förhållas.

Eds församlingsbor gjorde inom kort framställning om, att patronatsrätten måtte utsträckas till komministersbefattningen i annexförsamlingen. Denna ansökan blev dock den 3 september 1799 av Kungl. Maj:t lämnad utan bifall. Även ägaren av Vinäs säteri kammarherren greve Charles Emil Lewenhaupt gjorde sedermera hos Kungl. Maj:t en liknande framställning, i syfte att en sådan utsträckt patronatsrätt skulle tillerkännas honom och efterkommande ägare av Vinäs säteri. Jämväl denna framställning lämnades av Kungl. Maj:t utan avseende genom nådigt beslut den 15 januari 1806.

Eds säteri hade redan år 1764 försålts av överadjutanten Lewenhaupt, varemot Vinäs, som torde hava ansetts såsom stamgodset, förblivit i släktens ägo.

Vid denna försäljning synes patronatsrätten uttryckligen blivit undantagen och medgiven att framgent innehavas och utövas av Vinäs säteriägare. Denna rätt torde även opåtalt hava utövats av Vinäs ägare till fram på 1840-talet.

Vid en då inträffad kyrkoherdeledighet kallade innehavaren av Vinäs säteri kammarherren friherre Casimir Sparre [1]) viss prästman till kyrkoherde. Sparres rätt därtill bestreds emellertid av ägaren av Eds säteri dåvarande statssekreteraren, sedermera justitiestatsministern friherre Johan Nordenfalk, vilken yrkade att, då överadjutanten Lewenhaupt i egenskap av ägare till båda säterierna erhållit patronatsrätten, men Eds säteri, som utgjorde största delen av patrongodset, år 1764 frånsålts, Eds säteriägare måtte, evad förbehåll därom i köpeavhandlingen vore gjort, då och fram-

[1]) Kammarherre Sparre var gift med överadjutanten Lewenhaupts sonsons dotter Carolina Lewenhaupt.

deles åtminstone alternera med Vinäs ägare vid tillsättningen av kyrkoherde i pastoratet. Av Eds socknemän yrkades tillika, att den av Sparre meddelade kallelsen måtte vid angivna förhållande förklaras ogill och församlingen tillerkännas rätt att själv utse kyrkoherde.

Genom utslag den 3 augusti 1842 utlät sig domkapitlet att, enär den tvist, som emellan ägarna av Eds och Vinäs säterier uppstått, icke kunde upptagas till prövning, förr än avgjort vore, att patronrätt till pastoratet verkligen existerade, funne domkapitlet sig böra i första rummet till prövning upptaga denna fråga; och förklarade domkapitlet på anförda skäl[1]) det av Kungl. Maj:t genom nådiga resolutionen den 27 juli 1762 åt ägaren av Eds och Vinäs säterier greve Charles Emil Lewenhaupt beviljade jus patronatus i Eds pastorat dåmera hava upphört, vadan kyrkoherdebefattningen i pastoratet, vilket således återgått till dess forna egenskap av konsistoriellt, borde efter av domkapitlet upprättat förslag och i församlingen hållet val i laga ordning tillsättas. I följd därav ansåge domkapitlet jämväl den emellan Sparre och Nordenfalk väckta tvistefrågan rörande bättre rätt till det ifrågsatta jus patronatus, såsom av själva huvudsakens utgång förfallen, icke kunna överlämnas till domstols handläggning.

Över utslaget besvärade sig såväl Sparre som Nordenfalk, vilken sistnämnde i en till Kungl. Maj:t sedermera ingiven särskild skrift anmälde, att han dåmera av Sparre förvärvat Vinäs säteri.

Kungl. Maj:t meddelade utslag i målet den 21 april 1845. Den för överadjutanten greve Lewenhaupt den 27 juli 1762 utfärdade nådiga resolutionen att tillgodonjuta jus patronatus vid kyrkoherdelägenhetens besättande uti Eds församling utvisade, att omförmälta jus patronatus blivit meddelat greve Lewenhaupt såsom ägare av Eds och Vinäs säterier. Vid sådant förhållande måste antagas, att patronrättigheten icke blivit förunnad greve Lewenhaupt eller hans arvingar personligen utan tillagd vederbörande ägare av Eds och Vinäs säterier. Kungl. Maj:t prövade fördenskull skäligt, att konsistorii yttrande i denna del, så vitt det kunde hava inflytande på Eds säteris ägares rätt, ogilla samt till all kraft och verkan undanröja. Frågan, huruvida den omständigheten att Eds säteri blivit försålt till person, som icke tillika vore ägare av Vinäs, kunde hava till påföljd, att patronrättigheten upphört, hade, efter det konsistoriet i ämnet sig yttrat, kommit i det förändrade läge, att ägaren av Eds säteri jämväl förvärvat äganderätt till Vinäs, så att bägge säterierna då åter voro förenade i en ägares hand. Kungl. Maj:t funne fördenskull konsistorii beslut, i vad därigenom blivit stadgat, att jus patronatus i Eds pastorat upphört, jämväl böra undanröjas, i följd varav Kungl. Maj:t prövade skäligt förklara att, därest ägaren av

[1]) Domkapitlet ansåg bland annat att patronatsrätten blivit tillägnad överadjutanten Lewenhaupt personligen såsom ägare av Ed och Vinäs.

Eds och Vinäs säterier till konsistorium ingåve kallelse till pastor i Eds pastorat, konsistorium ägde att frågan ånyo företaga och därmed förfara utan hinder av konsistorii förra beslut.

Friherre Nordenfalk ingav därpå till konsistorium kallelse å viss prästman samt anförde därvid att, ehuru han ansåge sig berättigad att till kyrkoherde kalla prästman utom Linköpings stift, han likväl, till undvikande av tvist därom, kallat en prästman, som tillhörde stiftet.

Med anledning därav meddelade konsistorium den 12 november 1845 två särskilda beslut, *dels* att, enär friherre Nordenfalk behörigen styrkt sig hava dåmera förvärvat äganderätten även till Vinäs säteri, varigenom hela det ursprungliga patrongodset återgått i en och samma persons ägo, konsistorium funne sig böra förklara friherre Nordenfalk såsom rätt innehavare av det jus patronatus i Eds och Eds kapells pastorat, som blivit överadjutanten Lewenhaupt såsom ägare av Eds och Vinäs säterier tillagt och vilket konsistorium ansåge fortfarande äga rum, så länge dessa säterier ostyckade förbleve i samma ägares hand, vadan den ingivna kallelsen komme att till behörig prövning upptagas, *dels* att, då greve Lewenhaupt utfäst sig att icke kalla någon annan än en av stiftets prästerskap samt Kungl. Maj:t svårligen kunnat äga anledning att tilldela honom vidsträcktare rätt, än han själv sig utbett, konsistorium funne innehavaren av patronatsrätten pliktig att vid utövningen av denna rätt hålla sig endast till sådana prästmän, som ägde befordringsrätt inom Linköpings stift.

Däröver besvärade sig friherre Nordenfalk hos Kungl. Maj:t, som genom utslag den 27 januari 1846 utlät sig sålunda. Konsistorium i Linköping, som erkänt hans excellens herr justitiestatsministern friherre Nordenfalk såsom rätter patronus till pastoratet och jämväl ansett den av honom till kyrkoherde kallade prästman vara till ifrågavarande ämbete behörig, hade vid sådant förhållande saknat anledning att därutöver ingå i någon tolkning av Kungl. Maj:ts nådiga resolution den 27 juli 1762 vare sig i avseende på villkoren för patronatsrättighetens framtida utövande eller beträffande de personers egenskaper, vilka framdeles kunde bliva kallade till kyrkoherdar i pastoratet. Kungl. Maj:t prövade fördenskull skäligt till all kraft och verkan undanröja konsistorii uti berörda hänseende meddelade beslut.

Med patronatsrätten, som avser allenast kyrkoherdebeställningen i Västra och Östra Eds församlingars pastorat, äro icke i övrigt förenade några särskilda rättigheter eller skyldigheter. Då komministern i Östra Ed utses på vanligt sätt, lärer allenast moderförsamlingen, Västra Ed, få anses patronell.

Eds och Vinäs säterier upptagas i jordeboken såsom Ed n:r 1 om 2 mantal skatte säteri och Vinäs n:r 1 om 1 mantal frälse säteri.

Överadjutanten Lewenhaupts påstående, att prästgården Fårestad blivit given till boställe från Vinäs, bestyrkes i viss mån av ett flertal äldre jordeböcker, i vilka antecknats, att Fårestad skulle

vara kommet från Vinäs, men utan uppgift, huruvida det vore bytt eller givet till prästgård. I början av 1800-talet blevo Fårestad och kaplansbostället Fästad i Lofta socken utbytta mot $1^2/_3$ mantal av frälsehemmanen Helleberg n:r 1 och 2, vilka tillhörde Eds säteri [1]). Sistnämnda hemman äro numera boställen för såväl kyrkoherden som komministern i Eds församling.

Vid biskopsvisitation år 1897 uttalade sig församlingen för patronatsrättens upphörande.

Åsbo.

(Göstrings härad.)

Åsbo upptogs å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t icke ville anse för regala. 1722 års pastoratskommission hänförde Åsbo till pastorat, som tillförene stått under biskopens och konsistorii försorg. Vid pastoratet antecknades dock, att herrar Stråhlar vid Näs ägde jus patronatus.

Överstelöjtnanten Magnus Stråhle å Näs eller Strålsnäs synes redan på 1690-talet hava framställt anspråk på patronatsrätt till församlingen. Efter Stråhles frånfälle fullföljdes dessa anspråk av generalmajoren friherre Gustaf Fredrik von Rosen, vilken genom köp blivit ägare av Strålsnäs.

Ärendet, som först handlagts av kungl. kammarkollegium, blev sedermera överlämnat till kungl. Göta hovrätt, som däri meddelade resolution den 1 april 1734 [2]).

I resolutionen antecknades bland annat följande. Enligt en handling av år 1181 [3]) vore Åsbo kyrka tillika med kyrkogården belägen i Tryllehaga och klockstapeln på Trylleberg, varest klockaren bodde i en täppa. Till kyrkan hade dels Ravald Tykesson i Herrmannekulla, som fordom var det rätta herresätet, genom donationsbrev den 6 december 1262 [3]) givit två små hemman eller torp Tryllekulla och Staffanstorp, dels Nils Ravaldsson i Herrmannekulla genom gåvobrev den 8 januari 1291 [3]) skänkt en äng och en utjord. Dessa fastigheter hade väl förlänats kyrkan för själamässors hållande men tillhörde ännu kyrkan. Det vore enahanda sak, om framlidne överstelöjtnanten Stråhle såsom arvinge eller köpare blivit ägare av Herrmannekullas eller

---

[1]) Se kungl. brev den 19 februari 1805.

[2]) Handlingarna till denna resolution hava icke återfunnits.

[3]) Styrkt avskrift av denna handling finnes hos kungl. kammarkollegium, konvolut n:r 231, »Jus patronatus.»

Näs förre ägares rättigheter. Av undersökningar, som hållits åren 1694 och 1732, ävensom landshövdingeämbetets påminnelser framginge, att allt vad till kyrkan samt präst- och klockargården brukades fordom givits av Strålsnäs possessorer, utom vad öfverstelöjtnanten Strålhles fader samt generalmajoren von Rosen själv bekostat till kyrkans prydnad. På grund härav och då hela församlingen enhälligt önskade, att generalmajoren för kyrkans och församlingens bästa måtte förklaras för patronus, prövade kungl. hovrätten rättvist och med kyrkoordningens kap. 19 § 12 överensstämmande att tillerkänna generalmajoren von Rosen jus patronatus till Åsbo kyrka och församling.

Patronatsrättigheten har ansetts omfatta rätt att kalla såväl kyrkoherde som komminister. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förbundna med patronatsrätten.

Strålsnäs säteri, med vilket patronatsrätten är förenad, upptages i jordeboken såsom Strålsnäs eller Näs med Notgärde, Huru och Västerbo n:r 1 om 4 mantal frälse säteri.

Enligt nu gällande lönereglering för prästerskapet i pastoratet innehar kyrkoherden pastorsbostället 1 mantal Åsbo prästgård jämte stomhemmanet $^1/_2$ mantal Baltrarp. Enligt anteckning i 1686 års reduktionsjordebok för Vadstena län består prästgården av torpen Tryllekulla och Staffanstorp, som den 6 december 1262 givits till kyrkan. Även stomhemmanet Baltrarp uppgives i jordeböckerna hava i äldre tider givits till kyrkan av gammal herresläkt; och torde således detta hemman vara identiskt med den jord, som år 1291 skänktes till kyrkan. Såväl prästgården som stomhemmanet upptages i jordeböckerna under frälse titel. Även klockaren i församlingen innehar boställe, som torde vara identiskt med jord, som därtill fordom givits av ägarna till Herrmannekulla eller Strålsnäs.

Vid visitation år 1905 förklarade sig församlingen ej önska patronatsrättens upphörande.

Åtvid.

(Bankekinds härad.)

Åtvid upptogs å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala. Även 1722 års pastoratskommission hänförde Åtvid till pastorat, som förut varit hållna för regala.

År 1779 inkom friherre Johan Adelswärd till Kungl. Maj:t med en underdånig ansökning om patronatsrätt till församlingen

för sig och efterkommande ägare av Åtvidabergs kopparverk och Adelsnäs säteri. Till stöd för ansökningen åberopade sökanden ett av kyrkoherden Nic. Kiellborg den 20 september 1778 utfärdat intyg, att Åtvids kyrka vore belägen på Åtvidabergs ägor; att friherre Adelswärd hade pluraliteten i församlingen; att han till kyrkan skänkt vackra prydnader och låtit bebygga det tillbytta kyrkoherdebostället samt att församlingens klockarjord vore belägen på hans hemman Västantorp.

Genom nådig resolution den 3 februari 1779 förklarade Kungl. Maj:t att, alldenstund de omständigheter förekomme, som kyrkolagen fordrade vid dylika ansökningar, ville Kungl. Maj:t lämna sitt samtycke och bifall till friherre Adelswärds ansökning.

Med bebyggandet av det tillbytta kyrkoherdebostället förhåller sig sålunda. Vid 1765—66 års riksdag gjorde intressenterna i Åtvidabergs kopparverk framställning om återställande av verkets forna rättigheter samt anhöllo även att få tillbyta sig Åtvids församlings gamla prästgård Fårenäs mot Bjättorps rusthållshemman. Med anledning därav föranstaltades om undersökning i orten, varvid utröntes, att kopparverkets byggnader och strömfall vore belägna på prästgårdens grund. Ständerna funno på grund därav gott tillstyrka det begärda bytet under villkor, bland andra, att kopparverkets intressenter ersatte kyrkoherden flyttningskostnader m. m. enligt träffad överenskommelse. Genom nådigt brev den 14 november 1766 anbefalldes kammar- och bergskollegierna att bringa till verkställighet, vad rikets ständer tillstyrkt angående kopparverkets upphjälpande. Bytet kom därpå till stånd, och åbyggnaderna å den nya prästgården, som benämndes Åtvidsnäs, uppfördes enligt berörda överenskommelse av intressenterna.

Patronatsrätten har ansetts medföra befogenhet att kalla såväl kyrkoherde som komminister. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förbundna därmed.

Åtvidabergs kopparverk och Adelsnäs säteri tillhöra sedan slutet av 1700-talet det s. k. baroniet Adelswärd, som utgör en fideikommisstiftelse för den friherrliga ätten Adelswärd. Säteriet upptages i jordeboken såsom Adelsnäs n:r 1 och 2, vartdera om 1 mantal frälse säteri.

Vid biskopsvisitation år 1899 förklarade församlingen att, då flertalet röster ägdes av patronus, församlingen icke ville göra något uttalande rörande patronatsrättens upphörande.

Örtomta.

(Bankekinds härad.)

Patronatsrätt till Örtomta synes redan i början av 1600-talet hava utövats av ägarna av Ekenäs säteri.

Örtomta upptogs emellertid å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala.

Med anledning därav inkom dåvarande ägaren av Ekenäs generallöjtnanten friherre Mauritz Vellingk till Kungl. Maj:t med underdånig ansökning om bekräftelse på patronatsrätten.

Denna ansökning remitterades den 17 december 1693 till kungl. kammarkollegium, som lät föranstalta om rannsakning i orten, vilken ägde rum den 2 augusti 1694 [1]).

Kungl. kammarkollegium meddelade därpå den 2 november 1700 resolution i ärendet. Av den från orten inkomna rannsakningen hade kungl. kollegium inhämtat, att possessorerna av Ekenäs icke allenast i åtskilliga avseenden reparerat kyrkan utan även, sedan densamma år 1652 genom vådeld nedbrunnit, på egen bekostnad låtit uppbygga den. Prästgården vore även given av Svenneby säteris ägor, vilken gård generallöjtnanten Vellingk då ägt. Enär kyrkan vore alltför trång, hade församlingen hos Vellingk anhållit, att han såsom ägare av Ekenäs och efterträdare till dem, som fordom upprätthållit kyrkan, ville låta utvidga densamma. Detta hade även Vellingk lovat att på egen bekostnad göra, om han såsom ägare av Ekenäs och Svenneby sätesgårdar erhölle jus patronatus till församlingen. Vid så beskaffade omständigheter prövade kungl. kollegium skäligt förklara, att generallöjtnanten Mauritz Vellingk eller possessorerna av Ekenäs sätesgård på grund av kyrkolagen vore berättigade till jus patronatus till Örtomta kyrka.

Sedan berörda utvidgning av kyrkan blivit fullbordad, anhöll Vellingks måg generallöjtnanten friherre Johan Banér hos kungl. kammarkollegium om bekräftelse på patronatsrätten. Banér framhöll därvid, att hans svärfader jämväl skänkt ett halft hemman Ring till kaplansboställe i församlingen.

Genom resolution den 31 mars 1732 fann kungl. kollegium Banér såsom possessor av Ekenäs och Svenneby vara berättigad till detta jus patronatus, som ingen honom bestrede, men skulle kungl. kollegii resolution underställas Kungl. Maj:ts stadfästelse. Kungl. Maj:t fann även, att Banér såsom possessor av Ekenäs vore i anseende till de omkostnader, han använt på Örtomta kyrka, berättigad till berörda jus patronatus samt prövade förty genom nådig resolution den 23 maj 1732 skäligt konfirmera kollegii resolution.

---

[1]) Rannsakningsinstrumentet finnes i original bland Sandbergska samlingarna i kammararkivet. (Band S. fol. 1749—50.)

Patronatsrätten omfattar behörighet att kalla såväl kyrkoherde som komminister. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förenade därmed. Patronus äger dock att tillsammans med kyrkoherden i församlingen förvalta och utdela understöd från den s. k. Banérska fonden, vars behållning uppgivits till 300 kronor.

Ekenäs säteri upptages i jordeboken såsom Ekenäs n:r 1 om 5 mantal frälse säteri [1]).

I början av 1700-talet blev den gamla prästgården Ängetorp, som härovan uppgivits vara skänkt från sätesgården Svenneby, utbytt mot två friherre Vellingk tillhöriga frälsehemman Skravestad om tillhopa 1 3/4 mantal, vilka numera utgöra boställe för kyrkoherden. Även vid detta byte uppgavs, att den gamla prästgården i forna tider givits från Svenneby säteri, varunder den efter bytet lades [2]).

Uppgiften att kaplansbostället Ring donerats av Vellingk bekräftas av anteckningar i ett flertal jordeböcker. I nu gällande jordebok upptages bostället såsom Ring Lillgården n:r 2 om 1/2 mantal frälse med anteckning, att det år 1702 skänkts till komministersboställe av riksrådet och generalguvernören Mauritz Vellingk.

Vid visitation år 1900 förklarade församlingen, att den ej önskade patronatsrättens upphörande.

Östra Ryd.

(Skärkinds härad.)

Östra Ryd upptogs å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala.

Uti en till landshövdingen i länet år 1694 ingiven skrift framställde emellertid presidenten Clas Rålamb såsom ägare av Björkviks säteri anspråk på patronatsrätt till församlingen. Till stöd därför anförde Rålamb bland annat, att sådan rätt sedan urminnes tider ansetts tillhöra ägarna av Björkviks säteri, helst största delen av nedre kyrkan bestode av gravar för forna ägare av säteriet [3]), vilka förärat kyrkan ansenliga gåvor. Själva prästgården skulle även vara given från Björkvik. Alla kyrkans medel jämte kyrkboken och alla andra gamla dokument hade dock blivit

---

[1]) Svenneby säteri har numera annan ägare än Ekenäs.
[2]) Se Mauritz Vellingks bytesakt i kammararkivet.
[3]) Förnämligast av släkten Gere.

stulna år 1633, vadan några handlingar till styrkande av dessa uppgifter icke kunde företes.

Denna framställning överlämnades av landshövdingen till Kungl. Maj:t, som den 8 mars 1694 remitterade ärendet till kammarkollegium. Efter presidenten Rålambs död fullföljdes ärendet av hans arvingar.

Kungl. kammarkollegium lät föranstalta om undersökningar i orten, vilka höllos den 8 december 1709 och den 26 januari 1712. Därvid intygades, att prästgården Berg vore skänkt från säteriet och att kyrkan låge på ägorna till prästgården och Hållstads by, vilken fordom lytt under säteriet men blivit reducerad. När kyrkan blivit byggd, kunde icke utrönas, men av själva byggnadssättet framginge, att herrskapet på Björkvik därvid haft sin hand och bekostnad. En stor del av kyrkan utgjordes även av herrskapets gravar. Av en anteckning i 1663 års kyrkbok inhämtades, att från det säteriet underlydande frälsehemmanet Källösa skänkts några »humpar» och ett stycke äng med tillhörande skogsägor. Sedan de av herrskapet skänkta prydnader och inventarier blivit stulna, hade nya sådana förärats kyrkan. I övrigt vitsordades, att Björkviks ägare alltid utan den övriga församlingens tillfrågande kallat kyrkoherdar.

Ärendet överlämnades därpå till Kungl. Maj:t, som genom nådigt brev till kungl. kammarkollegium den 1 augusti 1712 förklarade att, ehuru de Rålambska arvingarna, såsom dåvarande ägare av Björkviks gård, icke av kyrkans handlingar kunde fullkomligen bevisa sina anspråk på jus patronatus, enär dessa handlingar blivit stulna, men i 1663 års kyrkbok förmäldes, att Björkviks ägare ifrån dess frälsegård Källösa givit till prästgården några humpar och ängstycken med tillhörande skog, samt av handlingarna i ärendet framginge, att vid detta jus patronatus funnes alla de egenskaper, som i kyrkolagens kap. 19 § 12 erfordrades, ville Kungl. Maj:t låta bemälte Björkviks possessorer detsamma åtnjuta och behålla, så vida de efter kyrkoordningen allt framgent läte sig vårda om kyrkan och dess vidmakthållande.

Efter mottagandet av Kungl. Maj:ts brev meddelade kungl. kammarkollegium den 4 november 1712 en resolution, varigenom kollegium fullkomligen tillade Björkviks possessorer jus patronatus till Östra Ryds församling, ägande de i kraft av Kungl. Maj:ts nådiga brev samma rättighet okvalda och utan någons intrång åtnjuta, så länge de efter Kungl. Maj:ts kyrkoordning läte sig allt framgent vårda om kyrkan och dess vidmakthållande.

Berörda villkor för patronatsrättens fortsatta åtnjutande anses icke numera för patronus medföra några särskilda skyldigheter beträffande kyrkans byggande och underhåll.

Patronatsrätten, med vilken i övrigt icke äro förenade några särskilda rättigheter eller skyldigheter, avser allenast kyrkoherdebeställningen.

Björkviks säteri upptages i jordeboken såsom Björkvik n:r 1 om 2 mantal frälse säteri.

Den här ovan omförmälda av presidenten Rålamb år 1694 meddelade uppgiften, att själva prästgården Berga skulle vara given från Björkvik, har icke bekräftats av tillgängliga handlingar. Nuvarande kyrkoherden i församlingen har däremot uppgivit, att till prästgården hör ett mindre jordområde, som skulle vara givet från hemmanen Källösa och Lilla Torrsjö.

Vid biskopsvisitation år 1903 förklarade sig församlingen önska patronatsrättens upphörande.

Skara stift.

Dala och Högstena.

(Gudhems härad.)

Ägarna av det gamla godset Stora Dala i Dala socken synas sedan äldre tider hava utövat patronatsrätt till Dala Borgunda och Högstena församlingars pastorat.

Vid en år 1720 uppkommen kyrkoherdeledighet sökte emellertid konsistorium i Skara betaga dåvarande ägaren av godset friherrinnan Gustaviana Fleming rätt att kalla kyrkoherde. Däröver klagade friherrinnan Fleming hos Kungl. Maj:t, som den 5 januari 1722 hänvisade frågan till kammarkollegii avgörande.

Efter vederbörandes hörande meddelade kungl. kollegium den 10 april 1722 resolution i målet och anförde därvid huvudsakligen följande. [1]) Av friherrinnan Flemings förklaring och landshövdingens i orten berättelse befunnes, att hela Dala by av uråldriga tider varit ett adligt säteri samt att kyrkan sannolikt vore byggd på sätesgårdens grund. Kyrkan hade även genom en av framlidne ägaren av Dala landshövdingen Bengt Ribbing uppförd större grav blivit utvidgad och gjord rymligare. Dala herrskap hade alltid utövat rätten att kalla präster till församlingen, vilket icke utan någon viss orsak måste från början hava skett, oaktat några särskilda bevis därför icke dåmera kunde företes. Pastoratet vore ej heller ett regalt gäll, så att herrskapet kunde icke åläggas förete något särskilt bevis, alldenstund Kungl. Maj:t allenast beträffande regala pastorat genom nådigt brev den 4 december 1693 förordnat, att vederbörande skulle bevisa sin rätt till jus patronatus, varpå anspråk gjordes. En dylik rätt, som nyttjats från uråldriga tider och aldrig blivit bestridd, kunde icke utan vidare ogillas. Dessutom lände det icke kyrkan och församlingen till någon skada utan fast hellre till gagn och nytta, att Dala herrskap behölle denna uråldriga rätt. Fördenskull funne kungl. kollegium, att friherrinnan Fleming, såsom ägare av Stora Dala gods, icke kunde avhändas jus patronatus till Dala kyrka och pastorat, helst den gjorda invändningen, att hon icke blivit ägare av godset förr än hon löst detsamma från banken, icke

[1]) Handlingarna till kungl. kollegii resolution hava icke återfunnits.

vore av den vikt, att det kunde betaga henne samma rättighet, enär denna alltid följde godset åt.

Patronatsrätten omfattade till en början befogenhet att kalla såväl kyrkoherde som komminister.

Vid en år 1825 inträffad ledighet vid komministersbefattningen inkom ett flertal Dala församlingsbor till konsistorium i Skara med en framställning, vari de bestredo ägarens av säteriet rätt att kalla komminister. Sedan säteriägaren blivit hörd, meddelade konsistorium den 19 oktober 1825 utslag i ärendet. Kungl. kammarkollegii resolution den 10 april 1722, som vore det enda patronbrev, som blivit för konsistorium uppvisat, tilläte icke ägaren av Dala säteri att utöva patronatsrätt vid komministerssysslans besättande. Kungl. resolutionen på prästerskapets besvär den 9 december 1766, § 9, stadgade uttryckligen att, som jus patronatus bestode i frihet att välja kyrkoherde, borde den icke medföra någon rättighet att välja kaplan, med mindre sådant vore i patronbrevet tydligen utstakat. Konsistorium ansåge fördenskull, att den ifrågasatta rättigheten att kalla och nämna komminister icke tillkomme ägaren av Dala säteri utan att med komministers tillsättande borde, på sätt i övriga församlingar förfores, efter lag tillgå.

Dala säteriägare anförde besvär hos Kungl. Maj:t, som genom utslag den 21 juli 1826 förklarade, att Kungl. Maj:t icke funnit några skäl av klaganden anförda, som kunde verka ändring i överklagade utslaget, vadan Kungl. Maj:t prövade rättvist att samma utslag i nåder gilla och fastställa.

Vid en år 1831 inträffad kyrkoherdeledighet förklarade konsistorium sig icke vilja utfärda fullmakt å befattningen för den av Dala säteris ägare kallade prästmannen och yttrade i beslut den 27 april samma år bland annat följande. Kungl. kammarkollegii åberopade resolution den 10 april 1722 upplyste icke, huruvida Borgunda och Högstena församlingar, av vilka den förra till hemmantalet vore större än Dala församling, förlorat sin rätt att kalla kyrkoherde. Resolutionen hade icke heller blivit hos Kungl. Maj:t anmäld till erhållande av bekräftelse. Konsistorium kunde därför så mycket mindre utfärda den begärda fullmakten, som Kungl. Maj:t den 21 juli 1826 förklarat sig gilla konsistorii beslut att vägra säteriägaren rätt att tillsätta komminister i pastoratet.

Däröver anförde säteriets ägare besvär hos Kungl. Maj:t, som den 17 mars 1832 meddelade utslag i målet. Nådiga brevet den 5 januari 1722, varigenom kammarkollegium erhållit uppdrag att avgöra den uppkomna tvisten om patronatsrätten, innehölle icke någon föreskrift, att kollegii beslut skulle underställas Kungl. Maj:ts prövning. Kammarkollegii resolution den 10 april 1722 fordrade därför icke mer än varje annat domslut någon särskild stadfästelse. Då tvisten om patronatsrätten således redan blivit avgjord till säteriägarens förmån samt det icke kunnat visas, att pastoratet någonsin bortgivits i den ordning, som för regala och

konsistoriella lägenheter vore stadgad, funne Kungl. Maj:t konsistorium hava saknat anledning att ifrågasätta ägarens av Dala säteri patronatsrätt. Kungl. Maj:t prövade därför, med ogillande av konsistorii överklagade beslut, rättvist förklara, att ägaren av Dala säteri borde bibehållas vid oförkränkt utövning av sin lagakraftvunna patronatsrätt att tillsätta kyrkoherde i Dala pastorat och konsistorium således utfärda fullmakt å kyrkoherdebeställningen för e. o. hovpredikanten C. E. Mannerfeldt, vilken därtill i laga ordning kallats och mot vilkens behörighet ingen anmärkning framställts.

Större delen av det gamla Dalagodset hade emellertid redan på 1820-talet blivit skild från säteriet genom en den 18 mars 1822 träffad arvsfördelning efter överintendenten Per Tham. Vid en år 1845 uppkommen ledighet vid kyrkoherdebefattningen framställde ägarna av en del hemman, som förut tillhört godset, anspråk på att jämte ägarna av säteriet deltaga i tillsättandet av kyrkoherde. Detta avböjdes emellertid, varpå hemmansägarna och ägarna av säteriet kallade var sin prästman. Konsistorium utnämnde den av säteriägarna kallade. Däröver klagade hemmansägarna hos Kungl. Maj:t, som genom utslag den 19 mars 1846 hänvisade dem att å ort och ställe, som vederborde, anhängiggöra denna sak.

Hemmansägarna instämde därpå säteriets ägare till kungl. Göta hovrätt med yrkande att förklaras berättigade att med dessa deltaga i tillsättandet av kyrkoherde i överensstämmelse med de för sådant val i kap. 19 § 14 kyrkolagen stadgade grunder. Genom dom den 30 april 1847 prövade på anförda skäl kungl. hovrätten rättvist bifalla detta yrkande.

Säteriägarna klagade hos Kungl. Maj:t, som den 5 juni 1848 meddelade dom i saken och yttrade därvid bland annat följande. Vad i kammarkollegii resolution den 10 april 1722 förekomme därom, att det friherrinnan Fleming tillagda jus patronatus följde godset åt, kunde desto mindre antagas innebära, att varje hemman skulle åtnjuta sin andel i samma rätt, som — utom det att benämningarna Dala säteri och Dala gods vore i resolutionen ömsom begagnade — dels uttrycket endast avsett, att till friherrinnan Fleming övergått i och med äganderätten även den av förra ägarna innehavda patronatsrätten, dels hemmanen icke ens blivit i resolutionen till namnen utförda, vilket otvivelaktigt skulle hava skett, därest åsyftats, att patronatsrätten utsträckts till dem var för sig. På grund därav kunde icke på ägarna av berörda hemman anses hava överflyttats någon behörighet att med ägaren av Dala säteri och därtill hörande återstoden av godset deltaga i utövningen av jus patronatus till Dala församling. Kungl. Maj:t prövade fördenskull rättvist att med upphävande av hovrättens dom ogilla hemmansägarnas talan.

Patronatsrätten omfattar numera allenast behörighet att utse kyrkoherde. Då komministersbefattningen i Borgunda nu tillsättes på vanligt sätt, kan denna församling ej vidare anses såsom patro-

nell. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förbundna med patronatsrätten.

Dala säteri upptages i jordeboken såsom Dala n:r 18 Flogården och n:r 19 Bossgården, vardera om 1 mantal frälse säteri. Under säteriet höra flera rå- och rörshemman i Dala by.

Församlingarna hava vid biskopsvisitation år 1903 uttalat sig för patronatsrättens upphörande.

Främmestad och Bäreberg.

(Viste härad.)

Främmestads och Bärebergs församlingar hava i äldre tider tillhört Tengeneds pastorat samt utbrötos till eget gäll år 1646.

Ägarna av Främmestads säteri i Främmestads socken synas redan under senare hälften av 1600-talet hava gjort anspråk på patronatsrätt till församlingarna. Vid en år 1677 inträffad kyrkoherdeledighet hade konsistorium i Skara föreslagit, att församlingarna skulle återförenas med Tengeneds pastorat. Däremot protesterade såväl dåvarande ägaren av Främmestad kammarherren Axel Leijonsköld som församlingarna, vilka enhälligt förenat sig om att till kyrkoherde kalla en son till förre innehavaren av befattningen. Därvid framhölls, att genom den av konsistorium föreslagna sammanslagningen skulle ej allenast kammarherren Leijonsköld betagas »sitt kompeterade jus patronatus» utan även församlingarna sitt fria val.

Genom nådigt brev till konsistorium den 24 juni 1679 förklarade Kungl. Maj:t, att domkapitlet, därest icke något annat hindrade församlingarnas begäran, ägde företaga sådan disposition, som bäst kunde lända till församlingarnas enighet och uppbyggelse. Konsistorium synes på grund därav hava omedelbart utnämnt den kallade prästmannen.

Främmestad och Bäreberg upptogos å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala. Någon protest däremot synes icke hava inkommit från ägaren av Främmestads säteri.

Av 1722 års pastoratskommission upptogos församlingarna bland pastorat, som på grund av regeringsformens 40 § komme att ställas under konsistorii disposition såsom de varit före år 1680. Med anledning därav framställde generalmajoren Hiertas änka friherrinnan Maria Kristina Bonde, vilken vid berörda tid ägde Främmestads säteri, anspråk på patronatsrätt till församlingarna. Friherrinnan Bonde åberopade till stöd därför, att

Främmestads kyrka vore uppbyggd på säteriets jord och grund; att förra ägarna av godset låtit till största delen på egen bekostnad uppbygga kyrkan; att såväl hennes svärfader generalmajoren Per Hierta som hennes man och hon själv förbättrat kyrkan och förärat densamma dess innanrede och prydnader samt att således alla de skyldigheter, som kyrkolagen fordrade för patronatsrätt, vore uppfyllda.

Denna till landshövdingen i länet ingivna framställning överlämnades till 1723 års riksdag och remitterades till riksdagens justitiedeputation men synes icke hava blivit föremål för någon vidare åtgärd av vare sig deputationen eller riksdagen.

Vid en år 1735 inträffad kyrkoherdeledighet framställde friherrinnan Bonde hos konsistorium anspråk på att kalla en prästman till befattningen. Då friherrinnan ej kunde förete någon handling, som bekräftade hennes rätt därtill, hänsköt konsistorium frågan till Kungl. Maj:t, som genom nådigt brev den 26 november 1736 anbefallde Göta hovrätt att företaga och avgöra detta mål.

Sedan landshövdingen och konsistorium avgivit yttranden samt undersökning ägt rum inför domaren i orten, utlät sig kungl. hovrätten genom utslag den 23 oktober 1738. Vid undersökningen hade befunnits, att Främmestads kyrka vore uppbyggd på Främmestads säteris grund samt att kyrkan tid efter annan utvidgats och förbättrats på bekostnad av säteriets ägare, vilka dessutom enligt företett utdrag ur kyrkboken givit till kyrkan åtskilliga ansenliga föräringar. Församlingarnas invånare hade även förklarat, att kyrkan icke kunnat eller kunde vidmakthållas utan säteriägarnas bistånd. Dessa hade även alltid ägt jus patronatus, vilket löjtnanten Karl Hierta [1]) medelst förenämnda nådiga brev till konsistorium den 24 juni 1679 sökt ytterligare styrka. I anseende till dessa skäl och då varken landshövdingen, konsistorium eller advokatfiskalen hos kungl. hovrätten haft något att påminna, prövade kungl. hovrätten skäligt att i anledning av kyrkolagens kap. 19 § 12 tillerkänna löjtnanten Hierta att nyttja och äga jus patronatus i Främmestads församling.

År 1819 anhöllo några Främmestads församlingsbor hos konsistorium att, då ägaren av Främmestads säteri enligt deras förmenande icke lagligen ägde ensam tillsätta kyrkoherde, församlingen måtte tillerkännas rätt att genom ordentligt val utse efterträdare till den då avlidne kyrkoherden. Konsistorium utlät sig genom utslag den 9 juni 1819. Av handlingarna i ärendet samt äldre protokoll och akter hade konsistorium inhämtat att, sedan församlingen erhållit egna pastorer, säteriets ägare utövat jus patronatus vid ledigheterna 1680 och 1711. Patronatsrätten hade väl, då handlingarna, på vilka den grundades, genom en vådeld gått för-

---

[1]) Löjtnanten Hierta var son till friherrinnan Bonde, som under målets handläggning avlidit.

lorade [1]), år 1736 blivit bestridd av flera församlingsbor, men sedan Kungl. Maj:t den 26 november samma år anbefallt Göta hovrätt att lagligen avdöma den väckta frågan om jus patronatus, hade kungl. hovrätten genom utslag den 23 oktober 1738 tillerkänt säteriets ägare berörda rättighet. Konsistorium prövade fördenskull rättvist avslå sökandenas begäran att själva få genom val utse kyrkoherde.

En annan uppfattning gjorde sig emellertid gällande hos konsistorium vid en år 1858 inträffad kyrkoherdeledighet. Dåvarande ägaren av Främmestads säteri friherre F. P. Hierta hade utfärdat kallelse för teologie doktorn P. Fjellstedt att vara kyrkoherde i pastoratet. Konsistorium vägrade emellertid att utfärda fullmakt för honom samt yttrade i utslag den 17 september 1858 huvudsakligen följande. Friherre Hierta hade till stöd för sin rättighet att utnämna kyrkoherde endast företett ett utslag av kungl. Göta hovrätt den 23 oktober 1738, varigenom jus patronatus på anförda skäl tillerkänts löjtnanten Karl Hierta. Detta utslag tillade allenast denne bestämt namngivne person jus patronatus till pastoratet men överlät icke rättigheten på någon annan ägare av Främmestads säteri. På grund därav och då § 9 i nådiga resolutionen på prästerskapets besvär den 9 december 1766 uttryckligen förklarade, att jus patronatus icke kunde eller borde sträcka sig längre än patronbrevet tydligen innebure, kunde konsistorium icke godkänna friherre Hiertas rätt, sådan densamma blivit styrkt, att utnämna kyrkoherde i Främmestads pastorat och kunde således icke heller bifalla hans gjorda anhållan om fullmakt för doktor Fjellstedt att vara kyrkoherde i pastoratet.

Hierta besvärade sig emellertid hos Kungl. Maj:t och erinrade därvid om de förhållanden, för vilka här ovan redogjorts, samt framhöll tillika, att han genom köpekontrakt den 31 januari 1845 av förutvarande ägaren konung Oscar I förvärvat säteriet Främmestad med åtföljande rättigheter, däribland patronatsrätten särskilt omnämnts, samt att denna rätt utövats såväl före år 1680, vilket vore av särskild betydelse för pastoratets natur, som därefter upprepade gånger.

På grund av de uti de underdåniga besvären anförda skäl ansåg Kungl. Maj:t friherre Hierta vara behörig att vid dåvarande ledighet kalla kyrkoherde till Främmestads pastorat samt prövade genom utslag den 19 november 1858 skäligt att, med upphävande av överklagade utslaget, förståndiga konsistorium att med den av Hierta ingivna kallelsen författningsenligt förfara.

Patronatsrätten avser allenast befogenhet att tillsätta kyrkoherde. Med densamma äro icke i övrigt förenade några särskilda rättigheter eller skyldigheter.

---

[1]) Denna uppgift förefaller mindre sannolik. Något s. k. patronbrev eller liknande handling torde ej hava funnits.

Främmestads säteri upptages i jordeboken såsom Främmestad n:r 1 om 1 mantal frälse säteri.

Församlingarna hava vid visitation år 1897 uttalat sig för patronatsrättens upphörande.

Hassle med Enåsa samt Berga och Färed.

(Vadsbo härad.)

Patronatsrätt till Hassle och Berga synes redan på 1600-talet hava utövats av ägarna till Börstorps säteri i Hassle socken och Säby säteri i Berga socken.

Församlingarna upptogos emellertid å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala.

Med anledning härav synas ägarna av Börstorp och Säby hos kungl. kammarkollegium framställt anspråk att bibehållas vid ifrågavarande patronatsrätt. Dessa framställningar torde även hava remitterats till orten samt undersökning ägt rum inför vederbörande häradsrätt. Frågan om patronatsrätten synes dock icke i detta sammanhang hava blivit föremål för något slutligt beslut.

Vid en år 1715 inträffad kyrkoherdeledighet förelade konsistorium i Skara landshövdingen friherre Nils Posse, som då ägde Säby säteri, att inom sex veckor inkomma med bevis om den pretenderade patronatsrätten, vid äventyr att konsistorium eljest skulle förse pastoratet med kyrkoherde. Häröver klagade Posse hos kungl. kammarkollegium och anhöll, att den förelagda tiden måtte förlängas, till dess kungl. kollegii resolution kunde utfalla.

Sedan landshövdingen Henrik Falkenbergs änka Kristina Cruse, som då innehade Börstorps säteri, samt övriga vederbörande blivit hörda, meddelade kungl. kollegium den 17 april 1716 resolution i ärendet[1]).

Kungl. kollegium anförde därvid huvudsakligen följande. Av den inkomna häradsattesten hade befunnits, att kungl. rådet Konrad Falkenberg låtit för egna medel uppbygga ett nytt kor med torn i Hassle kyrka samt på egen bekostnad och egen grund låtit uppföra Enåsa annexkyrka, vilken han jämväl försett med hela dess inredning; att landshövdingen Henrik Falkenberg låtit år 1684 på egen bekostnad tillöka Hassle kyrka, förärat den en vacker altartavla och till anskaffande av predikstol givit 395 daler

---

[1]) Handlingarna till kungl. kollegii resolution hava icke återfunnits.

kopparmynt samt att hans änka friherrinnan Cruse åren 1692 och 1693 givit 2,000 tegel till kyrkans reparation. Beträffande Berga kyrka vitsordades i attesten, att densamma under många år legat förfallen, till dess Nils Posse låtit iståndsätta kyrkan och förse den med ny inredning, samt att landshövdingen Mauritz Posse och hans fru år 1669 givit ansenliga penningar och åtskilliga prydnader till kyrkan och låtit år 1690 uppföra en ny sakristia och ett kor. I attesten bekräftades vidare, att Falkenbergska och Posseska herrskapena vid uppkomna ledigheter skiftesvis kallat kyrkoherdar till församlingen. På grund av dessa och i övrigt anförda omständigheter prövade kungl. kollegium med stöd av kyrkolagens kap. 19 § 12 samt Kungl. Maj:ts föreskrifter den 4 december 1693 och den 19 mars 1694 skäligt tillägga de Falkenbergska och Posseska herrskapena jus patronatus till pastoratet Hassle och dess annexer.

Patronatsrätten ansågs till en början omfatta behörighet att utse såväl kyrkoherde och komminister som klockare. Rätten att utse klockare blev emellertid frånkänd säteriägarna genom ett Vadsbo häradsrätts utslag den 20 maj 1801[1]).

Sistnämnda år inkommo kaptenen greve Karl G. Spens å Börstorp och friherre Gabriel Posse å Säby till Kungl. Maj:t med en underdånig ansökning att framdeles liksom dittills få oinskränkt utöva den patronatsrätt till Hassle pastorat med annexer, som på grund av kungl. kammarkollegii förberörda resolution tillkomme dem.

Efter vederbörandes hörande meddelade Kungl. Maj:t den 10 mars 1803 resolution i ärendet. Av handlingarna hade Kungl. Maj:t inhämtat, att forna ägare av säterierna genom byggnader, ansenliga gåvor och frikostighet till församlingarnas kyrkor gjort sig förtjänta till den patronatsrätt, som allenast på ett sådant sätt kunde enligt författningarna förvärvas. Denna rätt hade de i äldre tider i hela dess vidd klanderlöst utövat intill år 1715, då fråga därom blivit hos kungl. kammarkollegium anhängiggjord och avdömd på sätt dess resolution den 17 april 1716 innehölle. Det kunde icke, såsom församlingsborna förmenat, anses, att sökandena förlorat rättigheten till jus patronatus därigenom, att Börstorps och Säby forna ägare icke utverkat någon sådan Kungl. Maj:ts stadfästelse, vartill kungl. brevet den 16 augusti 1693 gåve anledning, alldenstund dessa iakttagit den tid samt de mått och steg, som däruti föreskrivits, och på grund därav erhållit kollegii resolution. På dessa och i övrigt anförda omständigheter prövade Kungl. Maj:t skäligt bifalla Börstorps och Säby säteriers ägares ansökning att i Hassle församling tillsätta pastorer, vilken rättighet komme att åtfölja berörda säterier. Men vad säteriägarnas dittills även utövade rättighet att tillsätta kaplaner anginge, så ville Kungl. Maj:t icke därtill lämna nådigt bifall, så-

[1]) Mot detta utslag vädjade säteriägarna till Skaraborgs läns lagmansrätt men avstodo från vadet. Se härom lagmansrättens dom den 2 juli 1801.

som stridande mot nådiga resolutionen på prästerskapets besvär den 9 december 1766, § 9, och icke heller till klockares och den mindre kyrkobetjäningens antagande, enär en sådan rättighet vid därom uppkommen tvist genom lagmansrättens laga kraftvunna dom den 2 juli 1801 blivit säteriägarna frånkänd.

Patronatsrätten omfattar således numera allenast befogenhet att tillsätta kyrkoherde. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förbundna därmed. Den i pastoratet anställde komministern är bosatt i Hassle moderförsamling. Såväl denna som Berga och Färeds annexförsamlingar synas böra anses såsom patronella.

Patrongodsen upptagas i jordeboken såsom Börstorp n:r 1 och 2, vartdera om 1 mantal frälse säteri i Hassle socken, och Säby n:r 1—6, vartdera om 1 mantal frälse säteri i Berga socken.

Församlingarna synas icke hava uttalat sig, huruvida de önska patronatsrättens upphörande.

Tådene, Tranum, Lava och Norra Kedum.

(Kållands härad.)

Ägarna av Storeberg i Tådene socken synas redan tidigt hava utövat patronatsrätt till Tådene pastorat.

År 1688 inkom dåvarande innehavaren af Storeberg överstelöjtnanten Gabriel Lilliehöök till Kungl. Maj:t med ansökan om bekräftelse på denna rätt. Lilliehöök förklarade, att han med giltiga skäl och originalbrev kunde visa, att en av hans hustrus förfäder Algot Krumme icke allenast år 1339 skänkt till Tådene kyrka några av säteriets vid kyrkan belägna åkrar, Västan Gullhöga kallade, utan ock givit till prästbordet Dotterhagen och Loberg, varav den förra ännu brukades under prästbordet, medan Loberg under tidernas lopp kommit under en annan by. Det vore för övrigt allmänt känt, att kyrkan vore uppförd på säteriets ägor. I anseende till dessa omständigheter hade hans hustrus förfäder och han själv å hennes vägnar alltid ägt jus patronatus till församlingen. Sökanden anmälde även, att de till kyrkan donerade åkrarna vore lagda till prästbordet, och anhöll, att Kungl. Maj:t ville beordra konsistorium att rannsaka därom, så att kyrkan måtte få njuta de ägor till godo, som henne tillkomme enligt berörda testamente[1]).

---

[1]) Överstelöjtnanten Lilliehöök var gift med Brita Kristina Bonde till Storeberg och Tunarp. Ansökningen har ej återfunnits, men en avskrift därav finnes bland handlingarna till nådiga brevet den 10 juni 1761 angående patronatsrätten till Tådene pastorat.

Genom nådig resolution den 19 juni 1688 anbefallde Kungl. Maj:t landshövdingen och konsistorium att verkställa undersökning rörande den begärda konfirmationen samt inkomma med berättelse därom, och skulle vederbörande rannsaka om de ägor, som uppgåves vara givna till kyrkan men sedermera lagda under prästgården. Det är icke bekant, huruvida några åtgärder vidtagits med anledning av berörda resolution.

Församlingarna upptogos emellertid å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala.

På grund därav anmälde överstelöjtnanten Lilliehöök hos kungl. kammarkollegium, att han gjorde anspråk på patronatsrätt till församlingarna. Rannsakning ägde därpå rum inför häradsrätten i orten, varefter kungl. kollegium med skrivelse den 26 augusti 1699 överlämnade ärendet till Kungl. Maj:ts prövning[1].

Kungl. kollegium anförde därvid huvudsakligen följande. Vid nämnda rannsakning hade uppvisats ett av Algot Krumme år 1336 utfärdat brev, varigenom Krumme, som då ägde Storeberg, för sin själs salighet till Tådene kyrka testamenterat en äng vid namn »Dottern» och en skogsbacke »Lobierg» ävensom tre åkrar vid Gullhöga. Nämnda äng brukades vid tiden för rannsakningen fortfarande under prästgården och bestode av trettio sommarlass hö. Skogsbacken hörde även till bostället, och de tre åkrarna syntes vara desamma, som då brukades under prästgården ibland herrgårdens åkrar vid Gullhöga, samt bestode av 3 $^1/_2$ tunnland[2]. Storebergs ägor omgåve kyrkan på tre sidor, och kunde därav slutas, att kyrkan stode på sätesgårdens grund. Överstelöjtnanten Lilliehöök hade även till kyrkans utvidgande givit 60 daler silvermynt, och hans förfäder sirat kyrkan med prydnader. Då således Storebergs ägare givit en del jord till prästgården, varigenom dess ägor blivit märkligen förbättrade, och det syntes, som om kyrkan stode på herrgårdens ägor, samt Storebergs possessorer alltid innehaft patronatsrätt, kunde kungl. kollegium för sin del ej finna annat än att Lilliehöök vore berättigad till det sökta jus patronatus till Tådene, vilket dock underställdes Kungl. Maj:ts gottfinnande.

Kungl. Maj:t meddelade den 12 september 1699 resolution i ärendet. Av kammarkollegii underdåniga berättelse hade Kungl.

---

[1]) Överstelöjtnanten Lilliehööks inlaga jämte övriga handlingar i ärendet åtföljde ej kungl. kollegii underdåniga skrivelse och hava ej återfunnits.

[2]) Bland handlingarna till nådiga brevet den 11 augusti 1777 rörande utbyte av Tådene gamla prästbord mot säteriet Gröneberg m. m. finnes en obestyrkt avskrift av en den 8 maj 1603 verkställd översättning av ett utav Algot Krumme den 22 april 1339 upprättat, på latin avfattat testamente, vari en förut gjord donation till kyrkan av »Doctorn och Lobierg» bekräftas. I instrumentet över den för berörda byte verkställda lantmäteriundersökningen upptages bland prästbordets ägor en äng »Docktorn» om 46 tunnland 28 kappland, vilken angives vara donerad från Storeberg.

Maj:t förnummit, att Lilliehööks förfäder, possessorerna av Storebergs herrgård, skänkt och givit en del jord till prästgården, varigenom dess ägor märkligen förbättrats. Av förekomna skäl och omständigheter ville det även synas, som om kyrkan stode på herrgårdens jord samt att dess ägare alltid varit i besittning av ifrågavarande rätt. Kungl. Maj:t prövade fördenskull överstelöjtnanten Gabriel Lilliehöök och hans arvingar till följd av kyrkolagens kap. 19 § 12 vara berättigade att äga jus patronatus till Tådene sockenkyrka.

Den sålunda bekräftade patronatsrätten synes emellertid icke hava respekterats av konsistorium i Skara. Vid en kyrkoherdeledighet år 1712 sökte konsistorium påtruga församlingen en av konsistorium utsedd prästman och synes även hava utverkat Kungl. Maj:ts fullmakt å beställningen för denne.

Däröver klagade överstinnan Brita Kristina Bonde, som då innehade Storeberg. Genom skrivelse till konsistorium den 13 oktober 1713 förklarade kungl. regeringen, att det vore skäligt och billigt, att överstinnan Bonde lämnades obehindrad i sin patronatsrätt samt att den av henne och församlingen åstundade prästmannen bleve pastor i Tådene. Konsistorium borde därför strax installera honom och fordra tillbaka den av Kungl. Maj:t redan utfärdade fullmakten för den av konsistorium utsedde. Den av överstinnan kallade prästmannen blev därefter år 1714 insatt i ämbetet.

Vid en år 1720 uppkommen ledighet vid komministersbefattningen sökte konsistorium jämväl underkänna överstinnan Bondes patronatsrätt samt utnämnde en prästman, vilken synes hava kallats eller åtminstone förordats av några andra församlingsbor. Efter klagomål av överstinnan Bonde yttrade Kungl. Maj:t i brev till konsistorium den 5 januari 1722 huvudsakligen följande. Konsistorii förklaring, att komministersbefattningens tillsättande utan överstinnans kallelse så mycket mindre kunde strida mot den henne tillkommande patronatsrätten, som denna rätt mera anginge kyrkoherdars än komministrars utseende, strede mot kyrkolagens kap. 19 §§ 12 och 13, varigenom patronus tillades rätt att kalla prästmän till församlingen utan åtskillnad på kyrkoherde eller kaplan. Den, som hade rätt att kalla kyrkoherde, kunde ej heller betagas den mindre rätten att kalla kaplan. Ty fastän dessa ämbeten vore åtskilda till heder och inkomst, vore de likväl av enahanda egenskap, nytta och angelägenhet för församlingen. Det vore betänkligt, att konsistorium åberopade församlingens kallelse, vilken några bönder skulle hava underskrivit, men alldeles förbiginge adeln och den som verkligen haft jus patronatus. Konsistorium borde en gång besinna vikten av, att allt ginge ordentligt och lagligt till uti församlingarna vid yppade ledigheter, så att därvid intet förekomme, som strede mot kyrkolagen och privilegierna. Kungl. Maj:t funne fördenskull ej allenast skäligt upphäva konsistorii ensidiga förrättning med komministersbefattningens tillsättande utan hörande av överst-

innan Bonde, som ägde jus patronatus, utan ville tillika anbefalla konsistorium att lämna henne och församlingens ledamöter i förmågo av kyrkolagens tydliga innehåll uti kap. 19 §§ 9, 12 och 13 ett fritt val att kalla och utnämna en skicklig och värdig prästman, som därefter borde förses med konsistorii inställelsebrev.

Vid en kyrkoherdeledighet år 1760 gjorde några församlingsbor hos Kungl. Maj:t framställning om, att patronatsrätten måtte upphävas och pastoratet förklaras konsistoriellt. Sedan vederbörande blivit hörda i ärendet, förklarade Kungl. Maj:t genom nådigt brev till konsistorium den 10 juli 1761 att, sedan större delen av Tådene församlings invånare förklarat sig nöjda med den av Storebergs ägare utsedde prästmannen samt denne blivit av konsistorium insatt i ämbetet, ifrågavarande framställning hade av sig själv förfallit.

Patronatsrätten omfattar såväl kyrkoherde- som komministersbefattningen i pastoratet. Med densamma äro icke i övrigt förenade några särskilda rättigheter eller skyldigheter.

Storebergs säteri upptages i jordeboken såsom Storeberg n:r 2 om 1 mantal frälse säteri. På ansökan av Storebergs ägare medgav Kungl. Maj:t genom nådigt brev den 11 augusti 1777, att den gamla prästgården 1 mantal Tådened Prästebolet n:r 1 finge utbytas mot frälsesäteriet 1 mantal Gröneberg n:r 1 och $^1/_4$ mantal frälse Dryte n:r 1 i Norra Kedums socken samt $^1/_2$ mantal frälse Tranum n:r 10 Brogården i Tranums socken. I ansökningen uppgavs, att om ej alla så åtminstone en stor del av prästgårdens ägor blivit av Algot Krumme tagna från Storeberg och lagda till prästgården samt att därigenom uppkommit en ägoblandning, som vore till stor olägenhet för såväl prästgården som säteriet.

Vid biskopsvisitation år 1897 uttalade sig församlingen för patronatsrättens upphörande.

Strängnäs stift.

Askersund (landsförsamlingen [1]).

(Sundbo härad.)

Patronatsrätt till Askersunds landsförsamling torde åtminstone sedan mitten av 1600-talet hava utövats av ägarna till Stjärnsunds säteri, ehuru något särskilt patronatsbrev icke meddelats.

Riksrådet greve Johan Gabrielsson Oxenstierna och hans hustru Christina Soop uppgivas hava såsom ägare av Stjärnsunds säteri förärat församlingens kyrka åtskilliga prydnader samt år 1646 låtit på egen bekostnad tillöka densamma.

Sedan kyrkan i början på 1660-talet brunnit, förklarade sig grevinnan Soop villig att understödja byggande av ny kyrka samt anhöll hos Kungl. Maj:t att, enär för begravningsplats och sockenstuga erfordrades större område än den avbrända planen, få mot ett henne tillhörigt frälsehemman tillbyta sig kronohemmanet Askersund Klockargården, varå den gamla kyrkan varit uppförd. Detta medgavs även genom nådigt brev den 12 juni 1665[2]), varefter kyrkan därstädes uppfördes under hennes och hennes senare mans, riksrådet baron Gustaf Soop, »bedrivande». Den nya kyrkan försågs även genom herrskapet med prydnader och inventarier. Själva hemmanet Klockargården eller, som det nu benämnes, Klockarbacken blev enligt anteckning i jordeböckerna genom bytet inlagt under kyrkan med alla räntor.

Säteriägarens rätt att kalla kyrkoherde bekräftades genom ett nådigt brev till konsistorium i Strängnäs den 4 augusti 1724, varemot en av grevinnan Dohna-Soop för Stjärnsund — och för Fiholm i Jäders socken — gjord underdånig framställning om rätt att kalla även kyrkobetjäning avslogs genom Kungl. Maj:ts utslag den 26 januari 1769, alldenstund det icke visats, att »det jus patronatus, vilket blivit förlänt de förra innehavarna av Fiholms och Stjärnsunds säterier», sträckte sig även till klockares och andra kyrkobetjäntes förordnande.

---

[1]) Askersunds stadsförsamling, som varit annex till landsförsamlingen, blev eget pastorat redan år 1643.

[2]) Detta brev återfinnes ej i riksregistraturet, men har en avskrift därav företetts i rättegång mellan godsägaren Knut Cassel å Stjärnsund och Askersunds landsförsamling på 1870-talet.

År 1782 anhöll dåvarande innehavaren av Stjärnsund överstelöjtnanten greve A. A. Dohna, att Kungl. Maj:t täcktes i nåder stadfästa honom vid den av hans förfäder såsom ägare av säteriet i långliga tider utövade förmånen att i Askersunds församling tillsätta kyrkoherde, kaplan och klockare ävensom, enär det till frälse utbytta hemmanet Klockarbacken samt en äng Hundåsa av församlingen påståtts vara donerade till kyrkan, stadfästa honom vid hans äganderätt till dessa fastigheter. Till stöd för ansökningen åberopade Dohna i huvudsak vad här ovan anförts beträffande patronatsrätten samt uppgav tillika, att patronbrevet förkommit vid en vådeld år 1763 ävensom att Klockarbacken och Hundåsa alltid varit under Stjärnsunds ägares disposition.

Över ansökningen hördes konsistorium i Strängnäs, som betvivlade, att sökanden eller hans förfäder ägt något av Kungl. Maj:t utfärdat brev på rättigheten att tillsätta pastor i Askersunds församling.

Kungl. Maj:t meddelade resolution i ärendet den 8 augusti 1785. Emedan Askersunds kyrka funnes vara belägen på frälse grund och greve Dohnas förfäder jämväl därå tid efter annan gjort ansenliga bekostningar och såsom patroni uti mera än hundra års tid okvalt utövat jus att tillsätta pastorer, ville Kungl. Maj:t i nåder stadfästa greve Dohna vid den sökta rättigheten att förordna kyrkoherdar samt att, då i pastoratet endast funnes en kyrka, tillsätta kaplan, och det så mycket hellre, som — därest dessa skäl icke kunnat av greve Dohna företes — Kungl. Maj:t ändock varit benägen att medelst bifall till hans i denna del gjorda underdåniga ansökan av kunglig makt och myndighet lämna honom ett vedermäle av dess nåd. Vad åter klockares och andra kyrkobetjäntes tillsättande anginge, så kunde det såsom stridande mot nådiga resolutionen den 26 januari 1769 icke beviljas. Beträffande slutligen greve Dohnas underdåniga andragande om disposition av Klockarbacken och Hundåsa äng fann Kungl. Maj:t detta vara en fråga, som med patronirättigheten icke hade någon gemenskap eller kunde av Kungl. Maj:t omedelbarligen upptagas, utan hade sökanden att därmed vända sig till ort och ställe som vederborde.

Vid en år 1874 inträffad ledighet vid kyrkoherdebefattningen i pastoratet ingav dåvarande ägaren av Stjärnsunds säteri godsägaren Knut Cassel till domkapitlet i Strängnäs kallelse å viss prästman.

Genom resolution den 11 juni 1874 förklarade sig domkapitlet förhindrat att fästa avseende vid den ingivna kallelsen och tillkännagav därjämte, att kyrkoherdebeställningen komme att genom anslag kungöras ledig till ansökning i konsistoriell väg. Domkapitlet synes hava förmenat, att 1785 års resolution avsåge greve Dohna personligen.

Cassel besvärade sig hos Kungl. Maj:t, som genom utslag den 6 november 1874, med undanröjande av domkapitlets resolution och de i anledning av densamma för kyrkoherdebeställningens återbesättande tilläventyrs vidtagna ytterligare åtgärder, förkla-

rade, att vederbörande ägde vid behörig domstol utföra sin talan rörande ifrågavarande patronatsrätt.

Församlingen instämdes därpå av Cassel till kungl. Svea hovrätt, som utlät sig genom dom den 6 juli 1876. Av handlingarna i saken framginge att, sedan kyrka i Askersunds landsförsamling blivit uppförd å ett hemman, vilket greve Johan Oxenstiernas änka Christina Soop till Stjärnsund för sådant ändamål sig tillbytt av Kungl. Maj:t och kronan och därefter till kyrkan donerat, kyrkoherde i nämnda församling åtskilliga gånger blivit tillsatt efter kallelse av bemälta grevinnas ättlingar av släkterna Soop och Dohna, vilka varit ägare av Stjärnsund, till dess Kungl. Maj:t genom 1785 års resolution på överstelöjtnanten greve Dohnas ansökning stadfäst denne vid rättigheten att i församlingen förordna kyrkoherde. Alltså och då jämväl efter greve Dohnas död ifrågavarande kyrkoherdebeställning tid efter annan blivit på kallelse från ägare av Stjärnsund tillsatt samt, så vitt handlingarna utmärkte, församlingsborna icke någonsin utsett kyrkoherde i församlingen, prövade kungl. hovrätten rättvist förklara Cassel såsom ägare av Stjärnsund berättigad att utse kyrkoherde i Askersunds landsförsamling.

Däröver besvärade sig församlingen hos Kungl. Maj:t, som den 8 augusti 1877 prövade rättvist gilla hovrättens dom.

Patronatsrätten omfattar, såsom ovan angivits, såväl kyrkoherde- som komministersbefattningen. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förbundna med densamma.

Stjärnsunds säteri upptages i jordeboken såsom Stäckebråtet n:r 1 eller Stjärnsund om 1 mantal och Ölme n:r 1—4 eller Stjärnsund om 4 mantal frälse säteri.

Mellan patronus och församlingen uppkom på 1780-talet tvist angående hemmanet Klockarbacken, som församlingen påstod vara donerat till kyrkan, medan patronus, som alltjämt disponerat hemmanet, för detsamma allenast erlagt en ränta av 30 daler kopparmynt till underhåll av det Oxenstiernska-Soopska gravkoret i kyrkan. Tvisten gällde även ängen, Hundåsa, varpå kyrkan jämväl gjorde anspråk. Genom förberörda nådiga resolution den 8 augusti 1785 hänvisades patronus att upptaga denna sak inför vederbörligt forum, vilket emellertid icke synes hava skett. Enligt uppgift av pastorsämbetet utgår icke till kyrkan sedan många år tillbaka någon ränta av Klockarbacken, som numera lär hava frånsålts Stjärnsund.

Vid visitation år 1897 uttalade sig församlingen för patronatsrättens upphörande.

Blacksta och Vadsbro.

(Oppunda härad.)

I början av 1690-talet förevar inför kungl. Svea hovrätt en rättegång mellan presidenten greve Axel Stålarm med flera arvingar efter amiralen Erik Ryning och hans hustru Maria Elisabet Kursel, å ena, och landshövdingen Henrik Falkenbergs änka och arvingar, å andra sidan, rörande bland annat jus patronatus till Vadsbro församling.

Under rättegången upplystes, att fru Kursel, som efter sin mans frånfälle innehaft det Ryningska godset Lagmansö i Vadsbro församling, skulle hava förvärvat sig patronatsrätt till denna församling genom kyrkobyggnad och ansenliga föräringar till kyrkan samt donation av ett hemman Berga till kaplansbol. Landshövdingen Falkenberg hade efter fru Kursels frånfälle kommit i besittning av Lagmansö, men presidenten Stålarm och hans medparter sökte göra gällande, att patronatsrätten till Vadsbro församling icke följde med godset utan borde tillhöra arvingarna. Genom dom den 28 april 1692 förklarade sig kungl. hovrätten icke kunna finna, att arvingarna vore befogade att åtnjuta ifrågavarande jus patronatus utan borde detta åtfölja sätesgården Lagmansö. Och ej heller kunde Falkenbergs stärbhus åläggas utlösa den omkostnad och donation, som vore gjord på och till kyrkan, emedan sådant en gång vore till kyrkan skänkt och icke mer kunde återtagas eller andra på ett eller annat sätt tillägnas. Besvär synes hava anförts över denna kungl. hovrättens dom, men blev densamma fastställd genom Kungl. Maj:ts »sentens» den 26 september samma år[1]).

I syfte att förekomma framtida tvister om patronatsrätten träffades år 1740 mellan konsistorium i Strängnäs och dåvarande ägaren av Lagmansö landshövdingen friherre Gabriel Falkenberg överenskommelse, att Lagmansö ägare, vilka ägde uteslutande rätt att kalla och förordna kaplan i Vadsbro annexförsamling, skulle varannan gång med konsistorium förse pastoratet med kyrkoherde, därvid landshövdingen ägde att göra början vid dåvarande kyrkoherdeledighet[2]).

Då konsistorium och en del Blacksta församlingsbor det oaktat sökte hindra Falkenberg vid kallande av kyrkoherde, hänsköt han ärendet till Kungl. Maj:t, som den 23 oktober 1742 dels förklarade, att Falkenberg då ägde kalla kyrkoherde till det lediga pastoratet, dels anbefallde Svea hovrätt att lagligen upptaga och

---

[1]) Denna »sentens» har ej återfunnits i riksregistraturet.

[2]) Överenskommelsen bekräftades av konsistorium i skrivelse till landshövdingen Falkenberg den 8 augusti 1740 samt underskrevs av landshövdingen den 16 oktober samma år.

avgöra det av Falkenberg jämväl gjorda påstående om plenum jus patronatus till båda församlingarna, för vilket ändamål handlingarna överlämnades till hovrätten.

Då detta mål ännu år 1762 icke blivit av kungl. hovrätten avgjort, anhöll landshövdingen friherre Gabriel Falkenberg den yngre hos Kungl. Maj:t att få ensam utöva patronatsrätt i Blacksta och Vadsbro, till dess frågan om patronatsrätten bleve slutligen avgjord, och förmenade sig Falkenberg icke vara bunden av förberörda mellan hans fader och konsistorium i Strängnäs den 16 oktober 1740 slutna överenskommelse.

Genom utslag den 1 juni 1763 fann Kungl. Maj:t ej skäl bifalla denna ansökning utan förklarade, att vid ovannämnda förening borde bero, till dess den om jus patronatus i församlingarna till Svea hovrätt förvista sak bleve slutligen avgjord.

Enligt vad kungl. hovrättens diarium över civila mål utvisar, synes emellertid ifrågavarande mål icke hava blivit därstädes avgjort[1]). Berörda överenskommelse lärer därför allt fortfarande få anses vara gällande.

Patronatsrättigheten torde således innefatta rätt att kalla komminister i Vadsbro församling samt vid varannan ledighet kyrkoherde i pastoratet. I övrigt äro icke några särskilda rättigheter eller skyldigheter förbundna med patronatsrätten.

Lagmansö säteri upptages i jordeboken såsom Lagmansö med Österö n:r 1 om 2 mantal frälse säteri. Uppgiften om donationen av hemmanet Berga bekräftas av anteckningar i ett flertal kronans jordeböcker. Hemmanet är i nya jordeboken upptaget såsom Berga n:r 1 om 1 mantal frälse med anteckning, att fru Maria Kursel år 1665 donerat detsamma till boställe åt komministern i Blacksta och Vadsbro församlingars pastorat. Hemmanet utgör fortfarande jämte $^1/_2$ mantal Hagetorp boställe åt komministern i Vadsbro församling.

Vid visitation år 1899 meddelades församlingarna att, därest de önskade patronatsrättens upphörande, underdånig framställning borde därom göras. Någon sådan framställning synes emellertid icke hava gjorts.

---

[1]) Landshövdingen Falkenberg uppgav i sin ansökning till Kungl. Maj:t år 1762 att det i hovrätten svarats honom, att handlingarna i målet förkommit. Handlingarna hava ej heller nu återfunnits.

Bälinge och Tystberga.

(Röne härad.)

Bälinge och Tystberga upptogos å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala.

Med anledning därav framställde såväl grevinnan Eva Lewenhaupt för Nynäs säteri i Bälinge socken som grevinnan Maria Elisabet Oxenstierna för Helgö säteri i Tystberga socken hos kungl. kammarkollegium anspråk på patronatsrätt till församlingarna.

Kungl. kollegium lät föranstalta om undersökning i ärendet inför Röne häradsrätt, vilken undersökning ägde rum den 9 oktober 1694. Häradsnämnden samt kyrkoherden i pastoratet Olof Huss och flera socknemän intygade därvid bland annat, att Bälinge kyrka vore belägen på ägorna till det under Nynäs säteri såsom ladugård lydande hemmanet Oppeby; att grevinnan Lewenhaupt av detta hemmans gärde, som ginge runt omkring kyrkan, upplåtit två torp till kyrkoherden; att koret i kyrkan blivit av grevinnan Lewenhaupts svärfader riksrådet Eric Gyllenstierna ånyo uppbyggt och försett med ett torn; att Nynäs possessorer till kyrkan givit åtskilliga silverkärl om 480 lods vikt jämte kostbara mässhakar och altarkläden; att det vore i orten känt, att prästgården Sundbo med inventarier i »dött och kvickt» blivit i gamla tider till kyrkan skänkt av Helgö säteriägare, samt att kyrkoherden Huss hade sett en vidimerad kopia av donationsbrevet, som i original skulle förvaras i Strängnäs domkapitel.

Sedan instrumentet rörande denna undersökning inkommit till kungl. kollegium, anmodades landshövdingen i länet att låta vidare undersöka saken och införskaffa handlingar rörande donationen av prästgården m. m.

I skrivelse till kungl. kollegium den 2 december 1708 förklarade landshövdingen, att några originalhandlingar icke kunnat återfinnas vare sig i Bälinge kyrka eller hos herrskapen, men att i kyrkboken funnes intagen en kopia av ett donationsbrev av Magnus Ingvaldsson i Sundboholm och hans hustru Ingrid Erngislesdotter av år 1359, varigenom de under prästbordet givit 6 ½ öresland i Sundby (nu Sundbo) jämte några »tillägor». Landshövdingen uppgav även, att det icke vore bekant, vem denne Ingvaldsson varit, men ville det synas, som hade han ägt såväl Nynäs som Helgö, till vilken sistnämnda gård det gamla Sundboholm blivit flyttat.

Grevinnan Lewenhaupt och Maria Elisabet Oxenstiernas dotter Ebba Margareta Banér inkommo därpå till kungl. kollegium med en skrift, vari de anhöllo att gemensamt bekomma patronatsrätt till Bälinge och Tystberga samt uppgåvo, att Magnus Ingvaldsson

varit av släkten Grip å Nynäs, från vilken den Gyllenstiernska familjen härstammade på mödernet.[1])

Sedan konsistorium i Strängnäs meddelat, att förenämnda donationsbrev icke kunnat återfinnas i domkyrkans arkiv[2]), överlämnades ärendet till Kungl. Maj:t, som genom nådigt brev till kungl. kollegium den 1 augusti 1712 förklarade, att kollegium icke kunde döma annorlunda, än att Nynäs och Helgö possessorer vore berättigade till jus patronatus i Bälinge församling, vilken rätt de borde okvalda äga och njuta, såvida de efter lag och kyrkoordning allt framgent läte sig vårda om kyrkan och dess underhåll.

Under åberopande av detta nådiga brev tillade kungl. kollegium genom resolution den 4 november 1712 Nynäs och Helgö possessorer jus patronatus till Bälinge och Tystberga församlingar, vilken rätt de på grund av Kungl. Maj:ts nådiga brev ägde okvalda och utan intrång åtnjuta, så länge de efter kyrkoordningen läte sig vårda om kyrkan och dess vidmakthållande.

Emellan grevinnan Lewenhaupt och riksrådet greve Ernst Johan Creutz, vilken genom gifte med Ebba Margareta Banér blivit innehavare av Helgö, uppkom emellertid redan vid första kyrkoherdeledighet tvist om patronatsrätten. Med stöd av 1359 års donationsbrev sökte grevinnan Lewenhaupt och hennes måg generalmajoren friherre Axel Mack Dougall, gift med grevinnans dotter Beata Gyllenstierna, göra gällande, att den uti 1694 års tingsrannsakan förekommande uppgift, att prästgården donerats från Helgö herrskap, vore oriktig, samt anhöllo hos Kungl. Maj:t, att patronatsrätten till Bälinge måtte helt tillerkännas friherrinnan Gyllenstierna såsom arvinge till Nynäs. Detta bestreds av Creutz, som påstod, att hälften av denna rättighet borde jämlikt förberörda kungl. brev och kammarkollegii resolution tillhöra Helgö säteri.

Genom nådigt brev den 27 juni 1722 anbefalldes lagmannen i Södermanland Thomas Fehman att med halv nämnd anställa undersökning rörande dessa stridigheter. Därvid framställde även generallöjtnanten och landshövdingen, sedermera riksrådet greve Nils Gyllenstierna, såsom dåmera ägare av Helgö säteri, anspråk på patronatsrätt för säteriet.

Sedan Kungl. Maj:t på därom framställd förfrågan den 19 juni 1723 förklarat, att Fehman hade att upptaga denna tvist, utan att de förut förelupna akta angående denna rättighet skulle ligga i vägen, meddelade lagmansrätten den 5 september 1724 dom i målet. På anförda skäl förklarades därvid riksrådet Creutz

---

[1]) Grevinnan Lewenhaupt hade varit gift med en Gyllenstierna och innehade Nynäs såsom morgongåva.

[2]) En avskrift av donationsbrevet, som utfärdats år 1359 »die septima nativitatis Christi» (31/12), återfanns sedermera i konsistorii i Strängnäs arkiv. En av konsistorienotarien den 6 mars 1721 vidimerad kopia av denna avskrift finnes bland handlingarna till kungl. Svea hofrätts dom den 9 juni 1742 angående patronatsrätten till församlingarna. Bland dessa handlingar finnes även en vidimerad avskrift av Rönö häradsrätts år 1364 »första lördagen näst efter helga kors dag» (21/9) för kyrkoherde Ysak Jonisson i Bälinge meddelade fastebrev å den donerade jorden.

förlustig patronatsrätten till Bälinge; och kunde lagmansrätten ej heller tillägga riksrådet Gyllenstierna, vilken år 1715 genom byte med Creutz blivit ägare av Helgö, någon rättighet till detta jus patronatus.

Över lagmansrättens dom besvärade sig Creutz hos kungl. Svea hovrätt och anförde därvid, att utav en kungl. antikvitetsarkivets attest den 4 mars 1725 framginge, att hans fru grevinnan Banér vore i lika grad som generalmajoren Dougalls fru, friherrinnan Gyllenstierna, skyld med Magnus Ingvaldsson, vilken skänkt prästgården och varit boende å Sundboholm, som sedermera införlivats med Creutz gård Måstena.

För riksrådet Nils Gyllenstiernas omyndiga barn anförde hans änka grevinnan Ulrika Juliana Brahe, att hon å barnens vägnar av Creutz år 1733 köpt Måstena gård samt att det av såväl den utav Dougall den 2 november 1724 ingivna ättetavlan som en av kanslirådet Peringssköld författad genealogi över Braheska och Gyllenstiernska släkterna framginge, att Nils Gyllenstiernas barn och friherrinnan Beata Gyllenstierna vore i lika led skylda med Magnus Ingvaldsson och således borde i anseende till förfädernas förtjänster om kyrkan njuta lika rätt med henne till ifrågavarande jus patronatus.

Kungl. hovrätten utlät sig genom dom den 9 juni 1742. På anförda skäl fann kungl. hovrätten riksrådet Creutz och hans grevinna ej vara berättigade till delaktighet med friherrinnan Gyllenstierna i jus patronatus till Bälinge pastorat. Beträffande det av riksrådet greve Nils Gyllenstierna och efter hans död för hans barn framställda anspråk på delaktighet i berörda patronatsrätt yttrade kungl. hovrätten följande: Riksrådets barn vore icke för Helgö och Måstena gårdar berättigade till patronatsrätten. Det vore emellertid med tillförlitliga genealogier styrkt, att riksrådets barn och generalmajoren Dougalls fru friherrinnan Gyllenstierna härstammade på fädernet i lika led från Nils Bosson Grip och således vore lika närskylda med Magnus Ingvaldsson, vilken år 1359 under prästbordet i Bälinge skänkt 6 $^1/_2$ öresland jord i Sundby (Sundbo) i Bälinge socken jämte flera ägor, som varit belägna vid Nynäs. Då 1686 års kyrkolag stadgade, att de, vilkas förfäder givit jord och grund till kyrka eller prästgård, skulle få njuta jus patronatus, funne kungl. hovrätten, att riksrådet Nils Gyllenstiernas barn borde i en sådan rättighet till Bälinge pastorat vara delaktige med friherrinnan Beata Gyllenstierna. Emedan den sistnämnda hade den särskilda förtjänst, att Bälinge kyrka vore belägen på hennes frälsehemman Oppebys grund samt hennes farfader riksrådet Erik Gyllenstierna gjort ansenlig byggnad å kyrkan och hennes förfäder givit till kyrkan över 480 lod silver samt kostbara mäss- och altarkläden och andra saker, vore friherrinnan Gyllenstierna berättigad att nyttja jus patronatus till större del än riksrådet Nils Gyllenstiernas barn, och detta i så måtto, att friherrinnan Gyllenstierna och därefter hennes arvingar, såvida de besutte Nynäs gård och gods, ägde vid före-

fallande prästledighet rätt att först två gånger utse och kalla präst och tredje gången riksrådet Gyllenstiernas barn eller deras arvingar efter dem, så länge de besutte gods och egendom i Bälinge pastorat, och så vidare allt framgent. Såväl den ena som den andra skulle det åligga att, efter den del som var och en ägde uti patronatsrättigheten, låta sig vårda om kyrkan och församlingen efter lag och kyrkoordning.

Vid en i början av 1770-talet uppkommen ledighet vid komministersbeställningen i Tystberga församling vägrade konsistorium i Strängnäs att utnämna den prästman, som patronus kallat, och åberopade därvid, att Kungl. Maj:t jämlikt § 9 i nådiga resolutionen på prästerskapets besvär den 9 december 1766 förklarat, att patronatsrätt icke borde sträcka sig längre än patronbrevet tydligen innehölle.

Däröver besvärade sig Nynäs ägare ryttmästaren David Hildebrand hos Kungl. Maj:t under yrkande att antingen få oinskränkt njuta det till Nynäs hörande uråldriga jus patronatus eller ock att mot patronatsrättens indragande få återkalla allt vad från säteriet blivit till kyrkan och kyrkobetjäningen givet.

Genom utslag den 25 maj 1773 utlät sig Kungl. Maj:t att, alldenstund kammarkollegii på Kungl. Maj:ts nådiga befallning utfärdade resolution den 4 november 1712 med tydliga ord tillade Nynäs och Helgö säteriers ägare ett fullkomligt jus patronatus till Bälinge och Tystberga församlingar att okvalt och utan någons intrång verkligen åtnjuta, och patronatsrätten således icke vore inskränkt till kyrkoherdebeställningen allena, funne Kungl. Maj:t den av konsistorium åberopade § 9 av 1766 års resolution icke kunna hindra Nynäs och Helgö säteriers ägare att vid utövningen av detta till Bälinge och Tystberga erhållna fullkomliga jus patronatus jämväl kalla kaplan.

Patronatsrätten omfattar således både kyrkoherde- och komministersbefattningen i pastoratet samt utövas sålunda, att ägarna av Nynäs kalla två gånger å rad och därefter ägarna av Helgö en gång. Denna ordning synes iakttagas, oavsett huruvida kyrkoherde- eller komministersbefattning skall tillsättas. Med patronatsrätten äro icke i övrigt förenade några särskilda rättigheter eller skyldigheter. Den i kungl. kammarkollegii resolution den 4 november 1712 meddelade bestämmelsen, att Nynäs och Helgö possessorer ägde åtnjuta patronatsrätten, så länge de efter lag och kyrkoordning läte sig vårda om kyrkan och dess vidmakthållande, har icke ansetts medföra några särskilda skyldigheter beträffande kyrkans underhåll. Ägarna av Helgö, som numera lyder under Björksunds herrgård i Tystberga socken, underhålla dock det grevliga Gyllenstiernska gravkoret eller Björksundskoret och ägarna av Nynäs det friherrliga Gyllenstiernska gravkoret eller Nynäskoret.

Patronatsrätten har av domkapitlet i Strängnäs uppgivits vara inskränkt till två grenar av Gyllenstiernska ätten. Därmed torde avses personer, som på fäderne eller möderne härstamma från de

i kungl. Svea hovrätts laga kraftvunna dom den 9 juni 1742 omförmälda riksråden Erik och Nils Gyllenstierna. Då kungl. kammarkollegii resolution den 4 november 1712 tillägger Nynäs och Helgö possessorer jus patronatus till församlingarna samt denna resolution, som åberopas i Kungl. Maj:ts utslag den 25 maj 1773 icke kan anses hava upphävts genom Svea hovrätts dom, synes riktigheten av domkapitlets berörda uppfattning kunna med fog ifrågasättas. Nuvarande ägarna av Nynäs och Helgö, tillhörande grevliga ätten Mörner till Morlanda och friherrliga ätten Gripenstedt, uppgivas emellertid härstamma från riksråden Gyllenstierna.

Patrongodsen upptagas i jordeboken såsom Nynäs n:r 1 om 1 mantal frälse säteri i Bälinge socken och Helgö n:r 1 om 1 $^1/_4$ mantal frälse säteri i Tystberga socken. Kyrkoherden i pastoratet innehar fortfarande såsom boställe den av Magnus Ingvaldsson och hans hustru år 1359 donerade fastigheten, vilken i jordeboken upptages såsom Sundbo n:r 1 om 1 mantal krono i Bälinge socken.

Vid visitation år 1895 tillfrågades församlingarna, huruvida de önskade patronatsrättens upphörande, men lämnades frågan obesvarad.

Floda.

(Oppunda härad.)

Floda upptogs å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala, och hänfördes även av 1722 års pastoratskommission till pastorat, som förut varit hållna för regala.

Generallöjtnanten friherre Gabriel Ribbing framställde emellertid anspråk på patronatsrätt till församlingen för sin sätesgård Fjällskäfte och anförde därvid i särskilda skrifter bland annat, att hans förfäder i långliga tider och före år 1680 utövat patronatsrätt i Floda; att halva kyrkan därstädes blivit uppbyggd på bekostnad av fältherren greve Lars Kagg såsom ägare till Fjällskäfte; att Kaggs änka Agneta Ribbing vid kyrkan byggt ett dyrbart gravkor, som av församlingen brukades till bänkställe, samt att grevinnan Ribbing till kyrkans underhåll donerat ett sitt frälsehemman Göttersta.

Till stöd för dessa påståenden företeddes bland annat följande handlingar:

dels styrkt avskrift av grevinnan Ribbings donationsbrev den 30 december 1676 [1]), varigenom hon till Floda församling för underhåll av Kaggska gravkoret skänkt hemmanet Lillgården i Göttersta med all därav fallande ränta, dock att dessa medel skulle användas allenast till gravkorets underhåll och stå under hennes samt kommande ägares till Fjällskäfte disposition,

dels en den 28 november 1722 av åtskilliga Floda socknemän underskriven attest av innehåll bland annat, att grevinnan Ribbing uppbyggt koret i socknens kyrka av huggen och utvald gottlandssten och försett kyrkan med koppartak m. m. till en uppskattad kostnad av minst 10 à 12,000 riksdaler samt att en stor del av kyrkans silver skänkts av Fjällskäfte ägare, vilka alltid fordom kallat präster till församlingen,

dels ett den 14 april 1728 av vissa äldre socknemän undertecknat intyg av innehåll, att fältherren greve Lars Kagg för 90 år sedan bekostat en större utvidgning av kyrkan mot söder, därvid sockenborna allenast hjälpt till med dagsverken.

I däröver avgivet yttrande anförde domkapitlet i Strängnäs, att Fjällskäfte herrskap väl utvidgat och sirat kyrkan och till henne givit ett hemman, men erinrade tillika, att en år 1671 av herrskapen kallad prästman icke erhållit kollationsbrev, innan församlingen enhälligt samtyckt till kallelsen.

Ärendet, som underställts Kungl. Maj:ts prövning, överlämnades därpå till kungl. kammarkollegium och sedermera genom nådigt brev den 7 oktober 1728 till Svea hovrätt för handläggning och prövning i vanlig ordning.

Efter kungl. hovrättens förordnande hölls den 17 och 18 april 1729 undersökning inför Oppunda häradsrätt rörande förenämnda två intyg av socknemännen, därvid dessa emellertid förklarade sig icke kunna vid närmare besinnande till fyllest vitsorda innehållet av intygen.

Genom en synnerligen vidlyftigt motiverad dom den 13 december 1729 fann kungl. hovrätten generallöjtnanten Ribbing icke vara berättigad att för sitt säteri Fjällskäfte åtnjuta jus patronatus till Floda församling. Kungl. hovrätten ansåg, att Ribbing varken kunnat bevisa, att hans förfäder eller ägarna av säteriet ägt och utövat patronatsrätt i församlingen eller att den av fältherren Kagg gjorda nybyggnaden å kyrkan skett uteslutande på dennes bekostnad. Det av grevinnan Ribbing uppförda koret vore i egenskap av gravkor för familjen till dess enskilda nytta, och hade grevinnan icke därför betingat sig patronatsrätt. Donationen av hemmanet Göttersta avsåge förnämligast vidmakthållandet av gravkoret och kunde därför icke hänföras till vad kyrkolagen stadgade om rätt till jus patronatus genom upplåtelse av jord och grund till kyrka och prästgård.

---

[1]) Intaget i protokollet vid lagmanstinget med Oppunda härad den 20 november 1718.

Över domen besvärade sig Ribbing hos Kungl. Maj:t, som den 14 december 1733 meddelade dom i målet. Det befunnes, att framlidne riksrådet och fältherren greve Kagg förnämligast påkostat kyrkans utvidgande till hälften samt att kyrkan blivit av änkegrevinnan Agneta Ribbing med stor kostnad tillbyggd, så att den hade icke allenast rum för altare och vigsels förrättande utan även flera bänkar till församlingens bekvämlighet, under det att Fjällskäfte possessorer allenast nyttjade graven under korets golv. De hade dessutom till kyrkans gagn skänkt halva hemmanet Göttersta med ränta av 30 daler silvermynt samt således fullgjort vad kyrkoordningen till patronirättighets förvärvande fordrade. Fördenskull och i anseende till den brist, som flera kyrkor kunde lida, om slika byggnader och donationer till patronirättighets erhållande icke vore gällande, funne Kungl. Maj:t rättvist förklara generallöjtnanten Gabriel Ribbing berättigad njuta jus patronatus till Floda församling.

Patronatsrätten avser kyrkoherdebefattningen. Beträffande komministersbeställningen i pastoratet synes däremot en viss osäkerhet vara rådande. Sålunda har vid ledigheter på 1860-, 1870- och 1880-talen konsistorium ej ansett sig böra utfärda fullmakt för de av innehavaren av Fjällskäfte säteri kallade prästmän, med vilka även församlingen förklarat sig nöjd, innan Kungl. Maj:t för varje särskild gång förklarat, att fullmakt finge av konsistorium utfärdas för den kallade.[1]) Vid senaste ledighet (1892) har komministersbefattningen tillsatts på konsistoriell väg. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förbundna med patronatsrätten.

Fjällskäfte säteri upptages i jordeboken såsom Fjällskäfte n:r 1 om 2 mantal frälse säteri. Säteriet med underlydande utgör numera fideikommiss inom den Celsingska släkten.

Det av grevinnan Ribbing till kyrkan skänkta hemmanet, som upptages i jordeboken såsom Göttersta n:r 2 om $^3/_4$ mantal frälse, är för närvarande utarrenderat genom Fjällskäfte fideikommissinnehavare. Arrendemedlen ingå till en av fideikommissarien förvaltad fond för underhåll av Kaggska gravkoret. Över fonden föres särskilda räkenskaper. Utdrag av dessa hava under de senare åren för granskning ingivits till Konungens befallningshavande och domkapitlet, och har då även församlingen beretts tillfälle att taga del av räkenskapsutdragen.

Vid visitation år 1895 tillfrågades församlingen, huruvida den önskade patronatsrättens upphörande, men synes denna fråga hava lämnats obesvarad.

---

[1]) Se härom nådigt utslag den $^{10}/_8$ 1866 samt kungl. brev den $^{10}/_{10}$ 1873, den $^{26}/_{11}$ 1875, den $^7/_4$ 1881 och den $^{20}/_3$ 1885.

Fogdö och Helgarö.

(Åkers härad.)

I brev från riksrådet till konsistorium i Strängnäs den 1 oktober 1677 erinrades om, att »herrskapen uti Fogdö socken» ägde jus patronatus därstädes. Då konsistorium det oaktat icke synes hava till kyrkoherde velat utnämna den av herrskapena därtill kallade, gjorde riksamiralen greve Gustav Otto Stenbock, fru Chatarina Kurck och fru Anna Berendt därom anmälan hos Kungl. Maj:t, som genom nådigt brev den 21 november 1677 anbefallde konsistorium att utan vidare dröjsmål utnämna präst efter deras begäran, »som jus patronatus äga». Greve Stenbock ägde vid denna tid Hesselbyholm och fru Kurck Bergshammar i Fogdö socken samt fru Berendt Edeby i Helgarö socken.

Kort därpå anhöll fru Kurck, att Kungl. Maj:t i anseende till de föräringar och byggnader, som hon och hennes förfäder gjort och använt på Fogdö kyrka, varigenom hon och de förvärvat sig patronatsrätt, ville förunna och konfirmera henne denna rätt. Genom nådigt brev den 22 mars 1681 försäkrade Kungl. Maj:t, att den rätt, hon i Fogdö församling ägde, i ingen måtto skulle betagas henne, utan ägde hon vid kyrkoherdeval eller eljest åtnjuta den rättighet, som jus patronatus medförde, såvida hon ägde en sådan rätt.

Fogdö och Helgarö upptogos emellertid å 1693 års pastoratsförteckningar bland de pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala. Däröver klagade fru Kurck hos Kungl. Maj:t, och hennes förnyade framställning om patronatsrätt hänvisades den 22 mars 1694 till kungl. kammarkollegium. Vilken utgång ärendet där fick, är emellertid icke känt.

År 1773 inkom kanslirådet baron Johan Gabriel Sack å Bergshammar till Kungl. Maj:t med ansökan att bliva bibehållen vid det jus patronatus till Fogdö församling, varå hans förfäder genom nådiga brevet den 22 mars 1681 fått bekräftelse, men vid vars utövande konsistorium gjorde honom någon svårighet.

Sedan konsistorium yttrat sig häröver, hänvisades ärendet till Svea hovrätt, som den 5 juni 1742 däri meddelade dom. På anförda skäl förklarade kungl. hovrätten, att 1681 års nådiga brev icke kunde vara att anse såsom en oinskränkt stadfästelse på jus patronatus i Fogdö pastorat för Bergshammars gård och gods. Kungl. Maj:ts och riksrådens förberörda brev av år 1677, vilka voro utfärdade på grund av innehållet i § 33 av 1617 års adliga privilegier, tillade icke Bergshammars egendom enskilt jus patronatus uti Fogdö. Sack hade icke heller visat, att hans förfäder på Bergshammar förvärvat sig patronatsrätt genom sådana för-

måner för kyrkan, som gjorde tillfyllest efter kyrkolagen. Varken de övriga av ridderskapet och adeln, som ägde ansenliga sätesgårdar i gället, eller församlingens andra invånare eller kronan för sina där ägda gods hade funnit sig föranlåtna att erkänna Bergshammars possessor för ägare av patronatsrätten. På grund av dessa och i övrigt anförda skäl kunde kungl. hovrätten icke tillägga Sack den rättighet i Fogdö gäll, som han påstått sig äga.

Sedan denna dom vunnit laga kraft, inkom Sack till Kungl. Maj:t med en ansökan om nådig förklaring över 1677 års brev och hemställde därvid, huruvida han icke på grund av dessa nådiga brev vore berättigad till en tredjedel av jus patronatus till Fogdö och Helgarö och borde utöva detsamma gemensamt med Edeby och Hesselbyholms ägare eller huru därmed eljest borde förhållas.

Kungl. Maj:t yttrade sig i ärendet genom utslag den 1 maj 1745. I avgivna påminnelser hade erinrats, att Sack låtit hovrättens dom den 5 juni 1742 vinna laga kraft. Då Sack icke sökt någon ändring i hovrättens dom, varigenom av honom yrkad rättighet att ensam få åtnjuta detta jus patronatus blivit avslagen, utan endast förklaring över kungl. breven den 1 oktober och den 21 november 1677 samt huruvida han vore berättigad till en tredjedel av denna rätt eller borde den utöva gemensamt med Edeby och Hesselbyholms ägare, prövade Kungl. Maj:t rättvist, att berörda påminnelser icke borde hindra den i målet sökta förklaring. Beträffande själva huvudsaken anfördes bland annat följande. Kungl. regeringens brev till konsistorium i Strängnäs den 1 oktober 1677 utvisade, att herrskapen i Fogdö socken då ägt patronatsrätt i församlingen. Genom nådiga brevet den 21 november samma år hade Kungl. Maj:t på ansökan av riksamiralen greve Stenbock samt fruarna Kurck och Berendt, vilka vid denna tid ägde, Stenbock Hesselbyholm, Kurck Bergshammar och Berendt Edeby, anbefallt konsistorium att till kyrkoherde i pastoratet förordna en av dem kallad prästman. Kanslirådet Sacks förfäder, såsom ägare av Bergshammar, samt Hesselbyholms och Edeby sätesgårdars innehavare, vilka nu gjort gemensam sak med kanslirådet och förklarat sig nöjda att gemensamt med honom få utöva patronatsrätten, hade således visat, att de före år 1680 ägt jus patronatus uti Fogdö församling och kunde därför icke tillförbindas att vidare intyga, på vad sätt de förvärvat sig samma rätt. På dessa och i övrigt anförda skäl funne Kungl. Maj:t gott i nåder förklara ägarna av Bergshammars, Hesselbyholms och Edeby sätesgårdar berättigade att det dem i 1677 års kungl. brev tillerkända jus patronatus uti Fogdö och Helgarö församlingar efter deras skedda överenskommelse därefter och framgent utan något hinder nyttja och utöva vid förefallande ledigheter.

Grevinnan Christina Piper, som ägde Hesselbyholm, inkom sedermera till Kungl. Maj:t med underdånig ansökan, att innehavarna av patronatsrätten i Fogdö och Helgarö måtte tillåtas kalla och förordna jämväl klockare och organist i församlingarna.

Kungl. Maj:t utlät sig i ärendet genom utslag den 30 januari 1747. Alldenstund ridderskapet och adeln i de gäll, varest de ägde jus patronatus, enligt kap. 19 § 12 kyrkolagen förunnats att välja och kalla kyrkoherde, som vore en långt större förmån än att förordna kyrkobetjänte, så vore ock skäligt, att det som vore mindre, nämligen att tillsätta klockare och organister, även tillhörde patronus. Kungl. Maj:t funne fördenskull gott i nåder förklara ägarna av sätesgårdarna Bergshammar, Hesselbyholm och Edeby berättigade att under det dem genom Kungl. Maj:ts utslag den 1 maj 1745 tillerkända jus patronatus i Fogdö och Helgarö jämväl vid förefallande ledigheter utse och förordna klockare och organister i nämnda församlingar, dock att enligt kyrkoordningen sådana klockare antoges och förordnades, som kunde gå ungdomen tillhanda med nödig undervisning.

Vid sedermera uppkommen ledighet vid kaplansbeställningen i församlingarna vägrade konsistorium den 23 december 1765 att utnämna av herrskapena kallad prästman.

Däröver besvärade sig kanslirådet Sacks änka grevinnan Eva Bielke och lagmannen J. C. Hasenkampf å Edeby. Genom utslag den 19 november 1766 utlät sig Kungl. Maj:t över besvären. Genom utslag den 1 maj 1745 hade Kungl. Maj:t förklarat ägarna av Bergshammars, Hesselbyholms och Edeby säterier, vilka genom kungl. breven den 1 oktober och 21 november 1677 bevist sig hava före år 1680 ägt jus patronatus, vara berättigade att det dem genom berörda brev tillerkända jus uti Fogdö och Helgarö församlingar därefter och framgent vid förefallande ledigheter utan något hinder nyttja och utöva. I anledning därav och med stöd av kap. 19 § 12 uti kyrkoordningen hade Kungl. Maj:t genom utslag den 30 januari 1747 ansett nämnda säteriers innehavare böra äga rättighet att vid ledigheter utse och förordna klockare och organist, såsom varande en mindre förmån än att välja och kalla kyrkoherde. Kungl. Maj:t funne fördenskull, att konsistorium icke bort vägra ägarna av berörda tre särskilda gods, att utöva en sådan dem gemensamt ostridigt tillhörande rättighet även vid kaplans tillsättande i Fogdö och Helgarö församlingar, utan borde de vid samma rättighet bibehållas.

Uti nådigt brev till konsistorium samma dag uttalade Kungl. Maj:t därjämte sitt särskilda missnöje med konsistorii åtgärd att söka betaga herrskapena utövningen av deras patronatsrätt, och varnade Kungl. Maj:t konsistorium på det allvarligaste för att framdeles oroa eller försöka inskränka de ridderskapet och adeln förunnade privilegier, så framt de ville undvika laga tilltal, därifrån Kungl. Maj:t av gunst och nåd för denna gång ville hava dem förskonta.

Patronatsrätten omfattar, såsom ovan anförts, kyrkoherde- och komministersbefattningarna samt klockar- och organisttjänsterna, varemot kyrkovärdar och den lägre kyrkobetjäningen utses på vanligt sätt. Med patronatsrätten äro icke i övrigt förbundna några särskilda rättigheter eller skyldigheter.

Patrongodsen äro i jordeboken upptagna såsom Bergshammar n:r 1 om 4 mantal frälse säteri i Fogdö socken och Edeby n:r 1 om 2 mantal frälse säteri i Helgarö socken samt Ekeby n:r 1 om 2 mantal och Hesselby n:r 1 om 1 mantal frälse säteri i Fogdö socken med anteckning för Ekeby och Hesselby, att de tillsammans kallas Hesselbyholm. Bergshammars säteri med underlydande i Fogdö med flera socknar utgör numera fideikommiss inom den friherrliga Sackska ätten.

Vid visitation år 1898 hava församlingarna uttalat sig för patronatsrättens upphörande.

Gillberga och Lista.

(Väster-Rekarne härad.)

Uti en till Kungl. Maj:t år 1676 ingiven ansökning förmälde riksrådet amiralen Clas Stiernskiöld, att ägarna av Biby gård i Gillberga socken av ålder kallat präster till socknen, men att konsistorium i Strängnäs icke ville antaga en av honom såsom ägare av Biby med hela församlingens gillande till kyrkoherde därstädes då kallad prästman. Stiernskiöld anhöll fördenskull, att Kungl. Maj:t ville ålägga biskopen och konsistorium att låta honom vara orubbad vid den rätt, som tillkomme honom på grund av ridderskapets och adelns privilegier.

I däröver avgiven förklaring sökte konsistorium visa, att Biby ägare icke alltid kallat präster till församlingen, samt förmälde sig icke känna, huruvida den förmenta patronatsrätten grundade sig allenast på adliga privilegierna eller om denna rätt blivit »fastare och kraftigare gjord» genom några särskilda bekostningar och gåvor till Gillberga kyrka och prästgård.

Genom rådets brev den 3 juli 1676 anmodades emellertid konsistorium att låta det förbliva vid den kallelse, som Stiernskiöld utfärdat.

Vid en några år senare inträffad kyrkoherdeledighet synes konsistorium icke velat godtaga den prästman, Johan Aulin, som med hela församlingens bifall kallats till kyrkoherde av Stiernskiölds måg vice amiralen Gustaf Sparre, vilken då innehade Biby. Sparre klagade däröver hos Kungl. Maj:t, som genom nådigt brev den 29 juni 1680 befallde biskopen att icke tillfoga Sparre något men uti hans jus patronatus och än mindre påtvinga honom och församlingen någon annan kyrkoherde än den, de voro nöjda med och enhälligt kallat.

Konsistorium gjorde emellertid fortfarande svårigheter. På nya klagomål av Sparre anbefallde Kungl. Maj:t genom nådigt brev den 17 juni 1681 biskopen att genast på vanligt och tillbörligt sätt introducera Aulin till pastoratet.

Gillberga och Lista upptogos det oaktat å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala, men hänfördes av 1722 års pastoratskommission till pastorat, som på grund av 40 § i 1720 års regeringsform borde ställas under konsistorii disposition, såsom de varit före år 1680.

Pastoratet synes även i början på 1700-talet ett par gånger hava i konsistoriell väg försetts med präster. Vid en år 1747 uppkommen kyrkoherdeledighet sökte konsistorium göra gällande, att kyrkoherde skulle även denna gång tillsättas i nämnda ordning. Däröver besvärade sig landshövdingen Leijells änka Hedvig Lohe, som då innehade Biby gård. Fru Lohe åberopade ovan omförmälda nådiga brev samt anhöll, att Kungl. Maj:t ville bibehålla henne vid den rätt, som adliga privilegierna i berörda hänseende tillade henne.

Sedan konsistorium och församlingarna blivit hörda över ansökningen, meddelade Kungl. Maj:t den 26 april 1749 resolution i ärendet. På framlidne riksrådet Stiernskiölds först andragna besvär över det ingrepp, konsistorium i Strängnäs gjort honom i hans rätt att kalla pastorer i Gillberga, samt sedan på vice amiralen Sparres likaledes anförda besvär hade konung Karl XI icke allenast genom brev till konsistorium den 29 juni 1680 efter riksrådets frånfälle konfirmerat hans måg vice amiralen Sparre, vilken blivit ägare av Biby gård, vid det jus patronatus, som hans förfäder »roligt» och »oturberat» i församlingen åtnjutit, utan ock med anledning av konsistorii gjorda ytterligare svårigheter genom ett senare brev den 17 juni 1681 i nåder förklarat, att Sparre borde vid sitt jus patronatus i Gillberga församling bibehållas och den av honom kallade prästmannen Aulin njuta sin av Sparre undfångna kallelse till godo samt strax av konsistorium på vanligt sätt introduceras till pastoratet. Fördenskull och då därigenom vore visat, att Biby possessorer före år 1680 verkligen utövat ett dem tillhörigt fullkomligt jus patronatus, fann Kungl. Maj:t i förmågo av 7 § i 1723 års adliga privilegier, att fru Hedvig Lohe, såsom innehavare av Biby gård, vore alldeles berättigad att utöva ett sådant jus patronatus i nämnda pastorat; och som fru Lohe utfäst sig att ej vilja kalla andra till präster därstädes än dem, som vore av stiftets barn, ville Kungl. Maj:t även låta bero därvid.

Vid en år 1769 inträffad ledighet vid komministersbefattningen i pastoratet vägrade konsistorium att utfärda kollationsbrev för en av fru Lohe kallad prästman. Fru Lohe klagade däröver hos Kungl. Maj:t men återkallade sina besvär, varpå Kungl. Maj:t den 13 juni 1770 förklarade, att frågan därom för denna gång förfallit.

Vid den därnäst inträffade ledigheten vid komministersbefattningen vägrade ånyo konsistorium att utnämna den prästman, som kallats av dåvarande ägaren till Biby presidenten friherre Gustaf von Celsing. Däröver klagade von Celsing hos Kungl. Maj:t, som den 22 september 1784 meddelade utslag i målet. Emedan nådiga resolutionen den 26 april 1749 uttryckligen tillade Biby säteris ägare fullkomligt jus patronatus att kalla präster i Gillberga och Lista församlingar och detta jus således icke vore inskränkt till kyrkoherdelägenheten allena, funne Kungl. Maj:t den av konsistorium åberopade § 9 av 1766 års nådiga resolution icke vara i detta mål tillämplig eller kunna hindra Biby säteris ägare att vid utövningen av dess till Gillberga och Lista församlingar erhållna fullkomliga jus patronatus jämväl kalla kaplan i nämnda församlingar; och ålåge det konsistorium till följd därav att för den av presidenten friherre von Celsing kallade prästmannen utfärda behörigt kollationsbrev å kaplanssysslan.

År 1809 kallade dåvarande ägaren av Biby säteri majoren L. G. Celsing till kyrkoherde i pastoratet hovpredikanten Bernhard von Oelreich. Då denne icke tillhörde Strängnäs stift, förklarade konsistorium sig icke kunna fästa avseende vid kallelsen, helst nådiga resolutionen den 26 april 1749 utvisade, att Hedvig Lohe utlovat att till präster i församlingarna icke kalla andra än dem, som vore av stiftets barn, samt Kungl. Maj:t låtit därvid bero. Däröver besvärade sig majoren Celsing under förmenande att, då ägarna av Biby genom berörda resolution tillagts ett fullkomligt jus patronatus till församlingarna, det av fru Lohe gjorda enskilda medgivande icke kunde ligga dåvarande ägaren av säteriet i vägen för ett fritt utövande av denna ovillkorliga rättighet.

Genom nådig resolution den 14 september 1809 förklarade sig Kungl. Maj:t väl hava av handlingarna i målet funnit, att landshövdingskan Lohe, då hon sökte återvinna ifrågavarande jus patronatus, i brev till konsistorium både för sig och tillkommande ägare av Biby säteri utlovat, att alltid vid utövningen av detta jus välja bland stiftets barn. Men då detta hennes begivande icke blivit av Konungen stadfäst, utan i nådiga resolutionen den 26 april 1749 endast förklarats, att Kungl. Maj:t ville låta därvid i nåder bero, samt det fullkomliga jus patronatus, vilket blivit genom konung Karl XI:s resolution den 17 juni 1681 dåvarande ägaren av Biby vice amiralen Sparre förunnat och genom 1749 års resolution ytterligare bekräftat, vore att anse såsom ett egendomen åtföljande jus reale, fann Kungl. Maj:t, att landshövdingskan Lohe icke kunnat däruti längre än för sin tid göra inskränkning och att de följande ägarna återinträtt i deras förfäders rätt, helst ett jus patronatus icke kunde anses vara fullkomligt, då det vore förknippat med villkor. Och borde fördenskull den av patronus till kyrkoherde i Gillberga och Lista församlingar kallade hovpredikanten von Oelreich, mot vars skicklighet icke varit något att erinra, av konsistorium förses med fullmakt, utan att därvid ifrågakomme, antingen han hörde till Strängnäs stift eller icke.

Patronatsrätten omfattar således både kyrkoherde- och komministersbefattningen i pastoratet utan inskränkning i kallelserätten till prästmän inom stiftet. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förbundna med patronatsrätten.

Biby sätesgård upptages i jordeboken såsom Biby n:r 1 om 2 mantal frälse säteri. Säteriet jämte ett flertal därunder lydande hemman i Gillberga och angränsande socknar utgöra numera fideikommiss inom den Celsingska släkten.

Församlingarna synas icke hava uttalat sig, huruvida de önska patronatsrättens upphörande.

Helgesta och Hyltinge.

(Villåttinge härad.)

Helgesta och Hyltinge upptogos å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala. Någon protest däremot synes ej hava förekommit.

Av 1722 års pastoratskommission hänfördes församlingarna till pastorat, som förut ej varit regala, och vilka i anledning av regeringsformens 40 § komme att ställas under konsistorii disposition, såsom de varit före år 1680.

Med anledning därav inkom dåvarande ägaren av Sparreholms gård i Hyltinge socken Per Sparre med anspråk på att tillerkännas patronatsrätt till församlingarna. Denna framställning överlämnades till 1723 års riksdag och remitterades till riksdagens justitiedeputation men synes icke hava blivit föremål för någon vidare åtgärd av vare sig justitiedeputationen eller riksdagen.

År 1756 anhöll majoren Fredrik Ulrik Sparre hos Kungl. Maj:t att få åtnjuta jus patronatus till Helgesta och Hyltinge församlingar för sitt gods Sparreholm. Till stöd därför anförde sökanden, att hans förfäder ägt så mycken egendom i församlingarna, att de i verkligheten förr utövat ett sådant jus, ehuru denna egendom dåmera kommit i flera händer. Hyltinge kyrka, kyrkogård, sockenstuga och fattighus låge på Sparreholms grund, och sökandens farfar och farmor hade i kyrkan byggt en grav, som nyttjades såsom kor och utgjorde en tredjedel av kyrkan. Antagligen vore ock själva kyrkan uppbyggd av hans förfäder.

Genom utslag den 17 december 1756 förklarade emellertid Kungl. Maj:t att, då ansökningen ej hörde till Kungl. Maj:ts omedelbara upptagande, Kungl. Maj:t ej då kunde utlåta sig därom, utan ägde sökanden sin förmenta rättighet i Svea hovrätt utföra,

därest han funne sig därtill befogad. Ärendet synes emellertid icke hava fullföljts hos kungl. hovrätten.

År 1764 anhöll dåvarande ägaren av Sparreholm översten sedermera generallöjtnanten friherre Johan Vilhelm Sprengtporten om patronatsrätt till Hyltinge kyrka, enär denna vore belägen på ett under Sparreholm hörande rå- och rörshemman.

Över ansökningen hördes Helgesta och Hyltinge församlingar samt konsistorium i Strängnäs. Församlingarna framhöllo, att Sprengtporten först för några år sedan genom köp förvärvat Sparreholms gård och gods samt att således varken han själv eller hans förfäder kunnat giva någon jord till kyrkan, som blivit uppförd långt innan Hyltinge by blivit förvandlad till Sparreholms säteri. Det kunde icke heller visas, att någon sådan rätt tillhört säteriet före år 1680. Av kronans jordeböcker framginge vidare, att det hemman Kyrkobol, på vars mark kyrkan vore belägen, varit rent krono intill år 1690, då Schering Rosenhane tillbytt sig detsamma. Församlingarna bestredo ansökningen och anhöllo att bliva bibehållna vid sin uråldriga valrättighet vid prästers tillsättande. Konsistorium förenade sig med församlingarna samt erinrade, att forna ägare av Sparreholm icke gjort anspråk på patronatsrätt.

Genom utslag den 28 februari 1777 prövade emellertid Kungl. Maj:t rättvist att i anseende till vad kyrkolagens kap. 19 § 12 innehölle, tillägga Sparreholms ägare den sökta rättigheten.

Vid en år 1780 uppkommen ledighet vid kyrkoherdebeställningen i pastoratet sökte Sprengtporten göra gällande att, då kyrkoherden vid senaste ledighet tillsatts i vanlig ordning, Sprengtporten på grund av nådiga utslaget den 28 februari 1777 denna gång ägde kalla kyrkoherde. Konsistorium i Strängnäs ansåg emellertid, att det Sprengtporten genom utslaget tillerkända jus icke sträckte sig längre än till Hyltinge, som vore annexförsamling till Helgesta; och förklarade sig konsistorium icke vilja utnämna den av honom kallade prästmannen utan ämna upprätta ordentligt förslag till det lediga pastoratet.

Däröver besvärade sig Sprengtporten hos Kungl. Maj:t och anhöll om patronatsrättens utsträckande jämväl till Helgesta församling. Denna anhållan understöddes av överstelöjtnanten Lars Gripenwaldt, såsom ägare av flera hemman i Helgesta, jämte större delen av församlingens övriga invånare.

Kungl. Maj:t utlät sig genom utslag den 16 mars 1781 sålunda. Alldenstund generallöjtnanten friherre Sprengtporten ägde jus patronatus till Hyltinge kyrka och således enligt kungl. brevet den 12 april 1693 borde på lika sätt som andra patroni, vilka till den ena församlingen ägde jus patronatus, njuta sin rättighet till godo att varannan gång med moderkyrkan tillsätta kyrkoherde och kaplan, funne Kungl. Maj:t, att konsistorium, då Helgesta församling fått vid förra kyrkoherdeledigheten utöva sin valrättighet, icke bort vägra Sprengtporten såsom innehavare av Sparreholms sätesgård att vid dåvarande ledighet kalla kyrko-

herde. Det ålåge således konsistorium att för den av Sprengtporten utnämnde prästmannen, emot vilkens skicklighet i lära och leverne icke något blivit påmint, utfärda fullmakt på kyrkoherdelägenheten i Helgesta och Hyltinge församlingar, men till den av Sprengtporten i underdånighet sökta ständiga patronirättighet till Helgesta församling, däruti överstelöjtnanten Gripenwaldt jämte större delen av församlingens invånare honom biträtt, funne Kungl. Maj:t ej skäl lämna nådigt bifall.

Patronatsrätten till Helgesta och Hyltinge innebär således rätt för patronus att kalla komminister samt vid varannan ledighet kyrkoherde. Med patronatsrätten äro icke i övrigt förbundna några särskilda rättigheter eller skyldigheter.

Sparreholms gård är i jordeboken upptagen såsom Sparreholm n:r 1 om 4 mantal frälse säteri i Hyltinge socken. Under gården lyder ett flertal hemman i denna och angränsande socknar.

Församlingarna synas icke hava uttalat sig, huruvida de önska patronatsrättens upphörande.

Julita.

(Oppunda härad.)

Julita upptogs å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala.

Med anledning därav inkom friherre Peder Ribbing till landshövdingen i länet med en skrivelse, vari han för Gimmersta gård gjorde anspråk på patronatsrätt till församlingen samt åberopade till stöd därför ett av församlingens kyrkoherde, länsmannen i orten samt flera äldre församlingsbor den 14 januari 1694 underskrivet intyg av innehåll, att Ribbings förfäder sedan urminnes tider njutit jus patronatus i Julita församling; att grunden, varpå kyrkan vore byggd, tillika med kyrkogården tagits av Gimmersta »sätesgärde»; att tomten till kaplansgården samt ett åkerstycke om $^1/_2$ tunnland, som kaplanen åtnjöte, även vore tagna av samma gärde; att kungl. rådet Erik Ryning å Gimmersta låtit uppbygga hela koret i församlingens kyrka samt vid korets ena sida inrättat sin grav; att Gimmersta herrskap givit kaplanen två åkerlyckor om 1 $^3/_4$ tunnland samt att den största kyrkklockan förärats av herrskapet.

Ärendet överlämnades till kungl. kammarkollegium, som lät föranstalta om rannsakning inför Oppunda häradsrätt, vilken ägde rum den 24 januari 1695. Därvid företeddes berörda intyg

samt dels en attest av kyrkoherden i Österåker Johannes Beckius, att han, som vore född och uppväxt i Julita, icke visste annat än att jus patronatus alltid tillkommit Gimmersta herrskap, dels ock ett intyg av kyrkoherden i Julita Johan Drossander av innehåll bland annat, att han hört av sina förfäder, vilka var efter annan allt ifrån år 1564 varit pastorer i Julita, att högkoret i kyrkan uppförts av herrskapet å Gimmersta. Intygens riktighet bekräftades av dem utav häradsnämnden, som bodde i socknen.

Frågan om patronatsrätten var emellertid icke avgjord i början av 1720-talet, utan uppfördes Julita av 1722 års pastoratskommission bland pastorat, vilka i anledning av regeringsformens 40 § skulle ställas under konsistorii disposition såsom de varit före år 1680. Vid pastoratet antecknades likväl, att fru Katharina Falkenberg[1]), på vars grund kyrkan låge, skulle äga jus patronatus och att Peder Ribbing sådant jus pretenderat.

Redan samma år — 1722 — fullföljde landshövdingen, sedermera presidenten friherre Conrad Ribbing de framställda anspråken på patronatsrätt till Julita och åberopade därvid de i ärendet förut ingivna handlingarna.

I avgivet yttrande medgav konsistorium i Strängnäs, att Julita kyrka stode på säteriets grund, men erinrade, att de tid efter annan av herrskapen kallade kyrkoherdarna alltid konfirmerats av konsistorium.

Ärendet, som underställts Kungl. Maj:ts prövning, överlämnades därpå till kungl. kammarkollegium och sedermera genom nådigt brev den 7 oktober 1728 till Svea hovrätt för handläggning i vanlig ordning.

Uti till kungl. hovrätten ingivna ytterligare skrifter framhöll presidenten Ribbing, att hans förfäder och possessorer å Gimmersta före år 1680 kallat och antagit präster; att patronatsrätt i församlingen i själva verket över 100 år tillhört denna sätesgård; att presidenten själv under de senast förflutna 4 à 5 åren låtit på egen bekostnad nästan helt nedriva den gamla kyrkan, som varit förfallen och så liten, att icke ens halva församlingen där kunnat rymmas, samt uppbyggt kyrkan på ny grundmur med sex valv.

Kungl. hofrätten utlät sig genom dom den 13 december 1729, och anförde däri bland annat, att konsistorium lämnat obestritt icke blott vad sockenmännen intygat i deras den 14 januari 1694 utgivna och vid häradsrätten den 24 januari 1695 vitsordade attest utan även vad presidenten Ribbing andragit beträffande såväl att hans förfäder under en tidrymd av 100 år och således före år 1680 kallat församlingens pastorer som ock att han själv ombyggt och utvidgat kyrkan, samt att konsistorium själv uppgivit, att av dess handlingar framginge, att Julita kyrka stode på Gimmersta ägor. På dessa och i öfrigt anförda grunder prövade kungl. hovrätten skäligt att, med stöd av kap. 19 § 12 i 1686 års kyrkolag jämfört med 40 § i 1723 års regeringsform, 7 §

[1]) Änka efter Peder Ribbings fader Leonard Ribbing.

i ridderskapets och adelns privilegier den 16 oktober 1723 samt nådiga brevet till landshövdingarna i riket den 6 juni 1722, tillerkänna presidenten Conrad Ribbing såsom ägare av Gimmersta säteri jus patronatus i Julita församling.

Då patronatsrätten icke blivit till sitt innehåll närmare angiven, anhöll år 1783 dåvarande ägaren av Gimmersta ceremonimästaren friherre Lennart Ribbing, att Kungl. Maj:t ville förklara, att han såsom patronus måtte äga rätt att tillsätta icke allenast kyrkoherde utan även kaplan, klockare och kyrkvaktare. Till stöd därför anförde Ribbing bland annat, att hans fader och moder, allt sedan förberörda dom den 13 december 1729 meddelats, utövat ett sådant plenum jus patronatus samt att hans förfäder skänkt till klockareboställe $^1/_2$ tunnland åker och till kaplanens understöd två täppor om 1 $^3/_4$ tunnas utsäde från frälsehemmanet Torp.

Genom nådig resolution den 19 mars 1783 fann även Kungl. Maj:t för gott stadfästa och bibehålla ceremonimästaren Ribbing vid det av hans förfäder fulleligen utövade jus patronatus i fråga om såväl kyrkoherdes som kaplans, klockares och kyrkvaktares tillsättande i Julita pastorat.

Patronatsrätten utövas fortfarande i den omfattning, som angives i 1783 års resolution, varemot organist och den lägre kyrkobetjäningen utses på vanligt sätt. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förbundna med patronatsrätten.

Gimmersta säteri upptages i jordeboken såsom Gimmersta med Sörby n:r 1 om 3 $^3/_4$ mantal frälse säteri.

Klockaren i församlingen innehar fortfarande ett boställe om cirka $^1/_2$ tunnland, vilket synes vara identiskt med den från Gimmersta för sådant ändamål skänkta åkerjord. Det har även uppgivits, att komministern på hemmanet Torps mark innehaft täppor, vilka dock numera genom ägoutbyte skulle frångått honom.

Församlingen synes icke hava uttalat sig, huruvida den önskar patronatsrättens upphörande.

Jäder.

(Öster-Rekarne härad.)

Ägarna av Fiholms sätesgård i Jäders socken synas sedan mitten av 1600-talet hava utövat jus patronatus till Jäders och Barva till samma pastorat hörande församlingar.

Vid en på 1690-talet uppkommen ledighet vid kaplansbefattningen i pastoratet vägrade emellertid konsistorium i Strängnäs att utfärda fullmakt för den prästman, som kallats av grevinnan

Kristina Oxenstierna å Fiholm. Grevinnan Oxenstierna klagade däröver hos Kungl. Maj:t, som genom resolution den 18 maj 1699 förklarade, att med kaplansvalet skulle förfaras efter kyrkolagen och att grevinnan Oxenstierna icke kunde erkännas berättigad till något jus patronatus i församlingarna, därest hon icke visade sig vara därtill befogad genom någon Kungl. Maj:ts resolution.

Grevinnan Oxenstierna hade emellertid med anledning av den undersökning rörande pastoraten i riket, som ägde rum i början av 1690-talet, redan framställt anspråk på patronatsrätt till församlingarna. Denna hennes framställning hade överlämnats till kungl. kammarkollegium, som lät föranstalta om rannsakning i orten, vilken ägde rum inför Öster-Rekarne häradsrätt den 13 november 1694.

Kungl. kollegium meddelade därpå den 11 maj 1700 resolution i målet. Av den från orten inkomna rannsakningen och därvid fogade handlingar [1]) hade kungl. kollegium inhämtat, att grevinnan Oxenstiernas farfader rikskansleren greve Axel Oxenstierna på egen bekostnad låtit icke allenast av grunden upprätta och utvidga Jäders kyrka till hela koret och sakristian samt torn och vapenhus utan även förse kyrkan med ny dyrbar predikstol, altartavla, ljuskrona, bänkar, golv och fönster med järngaller. Rikskansleren hade jämväl låtit uppmura hela »bogårdsmuren» och »kyrkohärberget». Såväl han som hans arvingar hade dessutom givit kyrkan åtskilliga dyrbara skänker och prydnader, varjämte grevinnan Oxenstierna förärat kyrkan ett nytt orgelverk med flera sirater. Alltså prövade kungl. kollegium grevinnan Kristina Oxenstierna och hennes familj på grund av kyrkolagens kap. 19 § 12 vara berättigade äga jus patronatus av Jäders kyrka.

Till befästande av denna patronatsrätt samt för underhåll av Jäders kyrka och den därstädes inrättade Oxenstiernska graven skänkte grevinnan Hedvig Ulrika Kristina Dohna Soop å Fiholm genom gåvobrev den 12 augusti 1767 räntan av ett hemman Björsund om 1 mantal i Helgarö socken och Åkers härad.

Grevinnan Dohna Soop, som tillika ägde Stjärnsund i Askersunds landsförsamling, framställde inom kort anspråk att få kalla jämväl kyrkobetjäning i såväl Jäders som Askersunds församlingar. Genom utslag den 26 januari 1769 fann Kungl. Maj:t ej skäl lämna bifall därtill, enär grevinnan icke visat, att det jus patronatus, som blivit förlänt förra innehavarna av Fiholms och Stjärnsunds säterier, sträckte sig även till klockares och andra kyrkobetjäntes förordnande.

Sedan riksrådet greve Joakim Beck-Friis erhållit tillstånd av Danmarks konung att försälja sitt i Jutland belägna fideikommiss mot villkor att i Sverige upprätta ett stamgods av lika värde, inköpte han den 20 december 1784 av hovjunkaren J. G. de Besche

[1]) Handlingarna till kungl. kollegii resolution hava ej återfunnits, men en avskrift av rannsakningen finnes bland handlingarna till Kungl. Maj:ts utslag den 30 december 1837 angående jus patronatus i Jäders och Barva församlingar.

Fiholms säteri med underlydande hemman och lägenheter »jämte jus patronatus till Jäders och Barva församlingar».

Genom en den 1 oktober 1791 dagtecknad handling upprättade därpå riksrådet Beck-Friis en fideikommisstiftelse av Fiholms säteri med underlydande hemman jämte jus patronatus till Jäders och Barva kyrkor. Denna stiftelse blev den 9 i nämnda månad av Kungl. Maj:t till alla delar stadfäst.

Vid en år 1814 uppkommen ledighet vid komministersbefattningen i Barva församling anhöll kammarherren greve Nils Bonde, vilken ägde större delen av jorden inom denna församling, hos konsistorium i Strängnäs, att befattningen måtte efter val i vanlig ordning tillsättas. Genom utslag den 6 april 1814 förklarade konsistorium att, alldenstund ägarna till Fiholm en längre tid utan klander av församlingarnas övriga ledamöter kallat kaplan till Jäders och Barva församlingar, konsistorium icke kunde underlåta att, då ägarna till Fiholm ingåve behörig kallelse till besättande av komministraturen, i laga ordning meddela kollationsbrev.

Däröver besvärade sig greve Bonde hos Kungl. Maj:t, som den 15 mars 1815 meddelade resolution i målet. Av handlingarna hade väl bestyrkts, att ägarna av Fiholms säteri vid de allt sedan år 1754 inträffade kaplansledigheter i Jäders och Barva församlingar på grund av kammarkollegii den 11 maj 1700 givna resolution utan någons bestridande utövat kallelserätt även till denna befattning. På den av grevinnan Oxenstierna väckta frågan om patronatsrätt till församlingarna och kaplanstjänstens därstädes tillsättande hade emellertid genom nådiga resolutionen den 18 maj 1699 förklarats, att med val till nämnda befattning borde efter kyrkolagen förfaras och att grevinnan Oxenstierna icke kunde erkännas berättigad till något jus patronatus, så vida hon ej med Kungl. Maj:ts resolution bevisade sig vara därtill befogad. Den grevinnan Oxenstierna sedermera medgivna patronatsrätt, varå bevisligen någon kungl. stadfästelse icke följt, hade i allt fall icke uttryckligen blivit utsträckt till nämnande av komminister i Barva. Därtill komme, att Kungl. Maj:t den 26 januari 1769 med anledning av 1766 års resolution på prästerskapets besvär avslagit dåvarande ägarens av Fiholm anspråk att få tillsätta klockare och mindre kyrkobetjänte i pastoratet. På grund av dessa och i övrigt anförda skäl prövade Kungl. Maj:t skäligt att, med upphävande av konsistorii utslag, i nåder förordna, att med komministersbefattningen borde då och framdeles vid inträffande ledigheter förfaras på det sätt, författningarna om konsistoriella lägenheter föreskreve.

I nådigt brev samma dag till konsistorium i Strängnäs förklarade Kungl. Maj:t tillika, att den under målets handläggning väckta frågan, huruvida Fiholms ägare kunde anses berättigad att kalla kyrkoherde i pastoratet, icke kunde i detta sammanhang upptagas till prövning, enär densamma icke blivit i laga ordning väckt.

Vid den kyrkoherdeledighet, som inträffade näst efter meddelandet av 1815 års resolution, vägrade konsistorium att utfärda fullmakt

för den av ägaren till Fiholm kammarherren greve C. Beck-Friis kallade prästman samt anförde i utslag den 30 december 1836 huvudsakligen följande. Kammarherren Beck-Friis hade icke genom någon Kungl. Maj:ts resolution bevisat sig vara befogad till det av honom pretenderade jus patronatus. Den av honom åberopade kungl. kammarkollegii resolution den 11 maj 1700 förklarade icke Fiholms ägare utan endast grevinnan Kristina Oxenstierna och hennes familj i kraft av kyrkolagens kap. 19 § 12 berättigade att äga jus patronatus av Jäders kyrka, vilket jus, såsom tillerkänt en särskild ätt, icke rättvisligen borde kunna tagas i anspråk av en helt annan, med mindre denna ätt, på sätt kyrkolagen nämnde, därtill gjort sig själv berättigad. Uti nådiga resolutionen den 15 mars 1815, varigenom den förut utövade rättigheten att tillsätta komminister prövats olaglig, hade icke något avseende fästs varken vid Kungl. Maj:ts utslag den 26 januari 1769, däri patronatsrätten förmenats vara uttryckligen erkänd, eller vid den av konung Gustaf III den 9 oktober 1791 meddelade stadfästelse å riksrådet greve J. Beck-Friis fideikommissförordnande, där jus patronatus till både Jäders och Barva kyrkor omförmäldes. Konsistorii förut gjorda erkännanden av ifrågavarande jus kunde för övrigt efter meddelandet av nådiga resolutionen den 15 mars 1815 icke tillförbinda konsistorium att allt framgent erkänna denna rättighet. Konsistorium funne fördenskull den av kammarherren Beck-Friis påyrkade rätt att kalla kyrkoherde i Jäders och Barva församlingar icke vara till sin laglighet bevisad, och kunde konsistorium förty icke fästa något avseende vid den av honom ingivna kallelsen.

Kammarherren Beck-Friis klagade hos Kungl. Maj:t, som den 30 december 1837 meddelade utslag i målet. Kungl. Maj:t hade den 9 oktober 1791 åt ägarna av Fiholms säteri stadfäst jus patronatus till Jäders och Barva kyrkor [1]). Denna rätt bestode enligt kungl. resolutionen den 9 december 1766 uti frihet att välja kyrkoherde utan att medföra någon rättighet att välja kaplan, med mindre sådant i patronbrevet vore uttryckligen medgivet. Kungl. Maj:ts i överensstämmelse därmed den 15 mars 1815 givna avslag å Fiholms ägares anspråk att även kalla komminister i pastoratet rubbade desto mindre hans rätt att kalla kyrkoherde, som frågan därom blivit i nådigt brev samma dag och år uttryckligen undantagen. Med upphävande av överklagade utslaget förständigade Kungl. Maj:t fördenskull konsistorium i Strängnäs att utfärda fullmakt å Jäders och Barva församlingars pastorat för den behörige prästman, som ägaren av Fiholms säteri därtill kallade.

Patronatsrätten omfattar således allenast kyrkoherdebefattningen i pastoratet, och med densamma äro icke i övrigt förenade några särskilda rättigheter eller skyldigheter. Då komministers-

[1]) Härmed torde avses den nämnda dag meddelade stadfästelsen å Fiholms fideikommisstiftelse.

befattningen i Barva numera tillsättes på vanligt sätt, kan denna församling icke vidare anses patronell.

Fiholms säteri upptages i jordeboken såsom Fiholm n:r 1 om 2 mantal frälse säteri. På ansökan av innehavaren utav Fiholms fideikommissegendom har Kungl. Maj:t genom utslag den 3 maj 1907 funnit skäligt tillåta, att Fiholm med därunder lydande fastigheter finge utan hinder av den fideikommissegenskap, som kunde vara fästad vid densamma, under vissa villkor försäljas. Sådan försäljning har även sedermera ägt rum.

Den av grevinnan Dohna Soop år 1767 till underhåll av Jäders kyrka och den Oxenstiernska graven donerade räntan av hemmanet Björsund utgår fortfarande för berörda ändamål. De räntemedel, som under året ej användas, fonderas. Medlen förvaltas av församlingens kyrkoherde, vilken jämte innehavaren av Fiholm i varje särskilt fall beslutar om medlens användning. Jäders kyrka har hittills väsentligen underhållits genom dessa donationsmedel utan församlingens betungande [1]).

Vid visitation den 3 juli 1904 meddelades församlingarna att, därest de önskade patronatsrättens upphörande, underdånig framställning därom borde göras i vederbörlig ordning. Någon dylik framställning synes emellertid icke hava gjorts.

Lilla Mellösa och Flen.

(Villåttinge härad.)

Lilla Mellösa och Flen upptogos å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala. Av 1722 års pastoratskommission hänfördes församlingarna till de pastorat, som på grund av 40 § i regeringsformen skulle ställas under konsistorii disposition, såsom de varit före år 1680.

Redan år 1723 framställde emellertid landshövdingen, sedermera presidenten friherre Conrad Ribbing, hos Konungens befallningshavande i Södermanlands län yrkande att såsom ägare av säteriet Stenhammar i Flens socken vid varannan ledighet få kalla kyrkoherde i Lilla Mellösa och Flen. Till stöd därför företeddes ett av åtskilliga Flens socknemän den 25 november 1722 underskrivet intyg av innehåll, att friherrinnan Brita Ribbing till Stenhammar låtit på

---

[1]) År 1901 verkställdes en genomgående restaurering av kyrkan jämte graven för en kostnad av omkring 30,000 kronor, vilka medel huvudsakligen erhöllos från den Dohna-Soopska kyrko- och gravkassan.

egen bekostnad i Flens kyrka uppföra ett kor, som utgjorde en tredjedel av kyrkan; att hon förärat kyrkan en ny predikstol samt att av Stenhammars ägare givits till kyrkan en dopskål av silver om 60 lod, ljusstakar, m. m.

I däröver avgivet yttrande medgav konsistorium i Strängnäs, att ett kor, som sades vara herrskapets grav, väl blivit byggt i kyrkan men förmenade, att en sådan till egen nytta gjord byggnad icke kunde vara tillfyllest för förvärvande av patronatsrätt, helst Flen blott vore annex och moderkyrkan ingen förmån fått.

Ärendet, som underställts Kungl. Maj:ts prövning, överlämnades därpå först till kungl. kammarkollegium och sedermera genom nådigt brev den 7 oktober 1728 till Svea hovrätt för handläggning i vanlig ordning.

Efter kungl. hovrättens förordnande blevo de personer, som underskrivit förenämnda intyg den 14 april 1729, hörda på ed inför Villåttinge häradsrätt och vidgingo därvid intygets riktighet. På framställd förfrågan förklarade även tingsmenigheten, att församlingen haft fördel av det tillbyggda koret, varigenom kyrkan blivit ljusare och rymligare. Kungl. hovrätten utlät sig därpå genom utslag den 13 december 1729 att, som Stenhammars ägare allenast uppbyggt ett gravkor vid Flens kyrka, varigenom kyrkan tillfälligtvis vunnit någon tillökning, men det icke kunnat intygas, att någon av presidenten Ribbings förfäder verkligen haft eller utövat patronatsrättighet i Flens församling, kunde kungl. hovrätten icke finna, att tillräckliga skäl förelåge för den påstådda rättigheten.

Däröver besvärade sig presidenten Ribbing hos Kungl. Maj:t, som den 14 december 1733 meddelade dom i ärendet. Av undersökningen vid Villåttinge tingsrätt den 14 april 1729 hade nogsamt blivit intygat, att Flens kyrka genom korets uppbyggande blivit till en tredjedel utvidgad, ljusare och medelst där uppsatta bänkar rumrikare. De i kyrkoordningen fordrade rekvisita hade således blivit av Stenhammars ägare fullgjorda. Kungl. Maj:t prövade fördenskull så mycket mera rättvist, att presidenten Ribbing borde njuta patronirättighet vid Flens församling, ömsom med Mellösa moderkyrka, som mången därigenom skulle avskräckas att göra sådana ansenliga omkostnader ad pios usus, om successorerna för den orsaken borde från patronirättigheten utestängas, att deras förfäder icke samma förmån njutit eller sig därav icke betjänat.

Vid en år 1765 uppkommen ledighet vid kyrkoherdebefattningen i pastoratet sökte konsistorium göra gällande, att den Stenhammars ägare genom 1733 års dom tillerkända patronatsrätt icke avsåg kyrkoherden utan allenast kaplanen i Flen. Dåvarande ägaren av Stenhammar presidenten Ribbings änka grevinnan Ebba Charlotta Douglas anhöll på grund därav hos Kungl. Maj:t om förklaring av nämnda dom.

Genom utslag den 19 november 1766 utlät sig Kungl. Maj:t att, alldenstund Kungl. Maj:ts dom den 14 december 1733 tyd-

ligen förmådde, att presidenten Ribbing borde såsom ägare av Stenhammars sätesgård njuta patronirättighet vid Flens församling ömsom med Mellösa moderkyrka och denna rättighet såsom oinskränkt borde sträcka sig icke allenast till kaplans utan ock till kyrkoherdes kallande, funne Kungl. Maj:t med rätta förståndet av 1733 års dom alldeles överensstämmande, att Stenhammars ägare såsom patronus i Flens annex skulle ej mindre därefter, än som redan en gång sedan den tiden skett, obehindrat nyttja och utöva sin rättighet att även kalla kyrkoherde ömsom till skiftes med Mellösa moderkyrka.

Redan följande år inkom konsistorium i Strängnäs till Kungl. Maj:t med en förfrågan om rätta förståndet av berörda utslag. Till svar därå yttrade Kungl. Maj:t i nådigt brev till konsistorium den 8 april 1767 följande: Nådiga utslaget den 19 november 1766, som förklarade grevinnan Douglas berättigad att åtnjuta den i Kungl. Maj:ts dom den 4 december 1733 Stenhamhammars ägare tillagda rättighet att enligt förra vanligheten så väl i Mellösa som Flen varannan gång tillsätta präster, gåve icke anledning därtill, att Flens annexförsamling, varunder grevinnans röster även inbegrepes, skulle, då alternativet vore att välja, uteslutas från all valrättighet. Detta hade icke heller tillförene skett, utan hade av konsistorium medgiven praxis varit, att Flens församling och även grevinnan Douglas vid sådant tillfälle tagit del i valet. Kungl. Maj:t funne därför förenämnda utslag däruti vara tydligt och klart, att icke någon av invånarna i församlingen, som bestode av moderkyrkan Mellösa och annexan Flen, när ordningen till väljande infölle, kunde betagas deras i lag grundade rättighet att taga del i prästval.

Patronatsrättigheten avser således rätt att varannan gång kalla kyrkoherde och komminister. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förbundna därmed.

Stenhammars säteri, som i jordeboken upptages såsom Stenhammar n:r 1 om 1 mantal frälse säteri, har jämte underlydande genom testamente den 17 maj 1901 av hovmarskalken A. R. von Kræmer tillfallit svenska staten och skall enligt testamentets bestämmelser mot ett arrende av 1,000 kronor och under vissa i testamentet angivna villkor på livstid utarrenderas åt »någon svensk undersåte varande prins av det regerande kungl. huset, vilken har eventuell arvsrätt till tronen», med företrädesrätt för prins, som är hertig av Södermanland, eller, därest sådan prins ej finnes eller ingen prins är hågad att övertaga arrendet, till någon annan högt uppsatt om staten särdeles förtjänt man på hans livstid under samma villkor.

Församlingarna synas icke hava yttrat sig, huruvida de önska patronatsrättens upphörande.

Lillkyrka och Ödeby.

(Glanshammars härad.)

Ägarna av Ekebergs sätesgård i Lillkyrka socken synas redan tidigt hava utövat patronatsrätt till Lillkyrka församling.

Såväl Lillkyrka som Ödeby upptogos emellertid å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala.

Med anledning därav inkom dåvarande ägaren av Ekeberg majoren friherre Abraham Leijonhufvud med framställning att bibehållas vid patronatsrätten till Lillkyrka.

Denna till Kungl. Maj:t överlämnade framställning remitterades jämte andra dylika rörande patronatsrätt till församlingar inom livgedinget den 22 mars 1694 till kungl. kammarkollegium, som lät föranstalta om undersökning i orten.

Vid denna undersökning, som ägde rum inför Glanshammars häradsrätt den 10 mars 1699, förekom följande. Närvarande sockenfullmäktige från Lillkyrka samt häradsnämnden intygade, att kyrkan vore uppbyggd på Ekebergs enskilda äng inom dess rå och rör. Av kyrkboken inhämtades, att kyrkan blivit åren 1637—38 utvidgad på bekostnad av kungl. rådet Carl Bonde, som då ägt Ekeberg. Församlingen hade därvid allenast bidragit med några dagsverken samt bränt några tunnor kalk och några tusen tegel. Från kyrkboken antecknades de gåvor i lös egendom, som herrskapet å Ekeberg givit till kyrkan. Det upplystes vidare, att i Lillkyrka icke funnes någon kungsgård eller annan sätesgård, vars ägare kunde göra anspråk på patronatsrätt. I Ödeby annexförsamling låge Käggelholms kungsgård, och hade även framlidne kyrkoherden Kristian Arman på grund därav erhållit Kungl. Maj:ts fullmakt såsom i ett regalt gäll, men skulle majoren Leijonhufvud då icke hava varit i landet. Slutligen undersöktes, om herrskapet av egen jord givit prästgården och dess av ålder tillydande ägor, men kunde därom ingen säker underrättelse erhållas. Dock framvisades en kopia av ett gammalt inventarium i Lillkyrka av år 1622 av innehåll, att herr Erik Abrahamsson, friherre till Ekeberg, köpt ett bondehemman för sina egna penningar och lagt under prästgården och därå förvärvat konung Johans frihetsbrev, men hade socknemännen givit honom halva penningarna tillbaka. Av herrskapet vore eljest givna $^1/_4$ hemman Björbotorp till kaplansbord samt $^1/_4$ hemman till boställe åt organisten.

Instrumentet över denna undersökning torde hava insänts till

kungl. kammarkollegium, men är det icke känt, vilken utgång ärendet sedermera fått.[1])

Av 1722 års pastoratskommission hänfördes församlingarna till pastorat, vilka i anledning av 40 § i 1720 års regeringsform komme att ställas under konsistorii disposition, såsom de varit före år 1680.

Med anledning därav inkom dåvarande ägaren av Ekeberg löjtnanten friherre Abraham Leijonhufvud till Kungl. Maj:t med underdånig ansökning att återfå det jus patronatus till Lillkyrka, som hans förfäder å Ekeberg innehaft.

Sedan vederbörande blivit i ärendet hörda[2]), utlät sig Kungl. Maj:t genom öppet brev den 27 juli 1726. Efter de därom inkomna berättelserna hade Kungl. Maj:t funnit, att possessorerna av Ekebergs sätesgård eller löjtnanten Leijonhufvuds förfäder ägde alla de rekvisita, som kyrkolagens kap. 19 § 12 fordrade för jus patronatus. De hade sålunda — förutom ansenliga omkostnader och föräringar av silver, mässhakar, altarkläden, predikstol, böcker, ljuskronor m. m. — såväl tillsläppt grunden, varå kyrkan stod, som givit boställen till kyrkoherden, kaplanen och organisten samt till en tredjedel utvidgat kyrkan och genom en så kostsam givmildhet visat, att de ofelbart ville fortfara uti ett ännu berömligare nit till församlingens försörjande med trogna lärare. Alltså ville Kungl. Maj:t i kraft av detta sitt öppna brev nådeligen hava konfirmerat och bibehållit löjtnanten friherre Abraham Leijonhufvud samt hans efterkommande possessorer av Ekebergs sätesgård vid jus patronatus till Lillkyrka församling, så att han och de, så länge det, vartill en slik rättighet dem förbunde, bleve presterat, måtte obehindrat njuta alla de förmåner, som ett sådant jus patronatus med rätta tillkomme.

Vid en år 1777 inträffad kaplansledighet i Ödeby annexförsamling kallade dåvarande ägaren av Ekeberg kammarherren C. H. Uggla viss prästman till befattningen. Genom utslag den 25 juni 1777 förklarade emellertid konsistorium sig icke kunna fästa något avseende vid berörda kallelse, alldenstund i § 9 av nådiga resolutionen på prästerskapets besvär den 9 december 1766 stadgades, att jus patronatus icke medförde någon rättighet att välja kaplan, med mindre sådant vore i patronbrevet tydligen angivet.

Däröver klagade Uggla hos Kungl. Maj:t, som den 17 oktober 1777 meddelade utslag i målet. Genom öppet brev den 27 juli 1726 hade Kungl. Maj:t, enär Ekebergs sätesgårds possessorer uppfyllt allt vad till ägande av jus patronatus vid Lillkyrka

---

[1]) Ärendet finnes infört under n:r 242 i 1701 års remissbok för kungl. kollegii första provinskontor, men hava handlingarna ej återfunnits. Berörda undersökning finnes emellertid intagen i Glanshammars häradsrätts dombok för år 1699.

[2]) Kungl. kammarkollegium avgav underdånigt utlåtande den 5 mars 1726. Ansökningen och flertalet övriga handlingar i ärendet hava ej återfunnits.

församling fordrades, i det de tillsläppt grunden, varå kyrkan stode, samt givit såväl ansenliga föräringar till kyrkans skrud och prydnad som själva kyrkoherde-, kaplans- och organistborden, i nåder tillagt sätesgårdens possessorer rättighet att försörja församlingen med trogna lärare, och då därav ostridigt följde, att de i denna församling ägde ett oinskränkt jus patronatus, funne Kungl. Maj:t i nåder rättvist upphäva konsistorii berörda utslag och förklara kammarherren Uggla såsom dåvarande ägare av Ekebergs sätesgård berättigad att kalla både kyrkoherde och kaplan i Lillkyrka och Ödeby församlingar[1]).

Patronatsrätten omfattar sålunda både kyrkoherde- och komministersbefattningen i pastoratet. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förenade därmed.

Ekebergs säteri upptages i jordeboken såsom Ekeberg n:r 1 om 1 mantal frälse säteri.

Hemmanet Björbotorp, som genom donationsbrev den 16 december 1648 av kungl. rådet Carl Bonde givits till boställe åt komministern, upptages i jordeboken såsom Björbotorp n:r 1 om $^1/_4$ mantal frälse. Jämlikt den för prästerskapet i pastoratet nu gällande löneregleringen uppbär komministern alltjämt avkomsten av detta hemman. De vid 1699 års rannsakning jämväl omförmälda donationerna av jord till kyrkoherde- och organistboställen, vilka även åberopas i 1726 och 1777 års nådiga beslut rörande patronatsrätten, hava däremot icke bekräftats av tillgängliga handlingar[2]).

Vid visitation år 1907 förklarade sig församlingarna önska patronatsrättens upphörande, under förutsättning att de icke därför behövde vidkännas några ekonomiska uppoffringar.

Ludgo.

(Rönö härad.)

Ägarna av Malma och Ludgonäs, nu Trollesund, i Ludgo socken synas under senare hälften av 1600-talet hava nedlagt stora kostnader på sockenkyrkan, som enligt anteckningar i kyrkboken blivit under åren 1674—78 »med sockenherrskapets stora

---

[1]) En av kaptenen friherre Alrik Åkerhielm samtidigt med berörda tvist gjord underdånig ansökning om rätt för ägaren av Käggelholms säteri i Ödeby socken att kalla kaplan i Ödeby församling avslogs genom nådig resolution den 15 maj 1779.

[2]) Kyrkoherdebostället i pastoratet, Blyberga n:r 1 om 1 mantal krono, uppgives i 1698 års »Prästverk över Nerike och Värmland» (kungl. kammarkollegium) vara upplåtet av kronan. Något klockar- eller organistboställe finnes numera icke i Lillkyrka.

besvär och bekostnad» nybyggd. Sockenborna uppgivas därvid hava bidragit med körslor. På grund av dessa omsorger om kyrkan synas ägarna av nämnda säterier hava kallat kyrkoherdar till Ludgo och Spelviks församlingars pastorat.

År 1713 kommo emellertid säteriägarna i tvist om val av kyrkoherde. Då konsistorium i Strängnäs vägrade utnämna en av ägarna till Ludgonäs kallad prästman, ingåvo dessa, fröknarna Katarina Helena Wallerstedt samt Anna Kristina och Helena Maria Gyllencrantz, till Kungl. Maj:t en underdånig ansökning, att den av dem utsedde prästmannen måtte bliva kyrkoherde i pastoratet. Ansökningen bestreds av friherrinnan Anna Elisabet Clerk, som då innehade Malma säteri och för sin del kallat en annan prästman.

Efter skriftväxling mellan parterna överlämnades ärendet till kungl. kammarkollegium, som anmodade landshövdingen i länet att anställa undersökning i saken. Sådan undersökning hölls inför häradsrätten den 8 november 1715 och instrumentet däröver insändes till kungl. kollegium[1]), som jämväl fått till sig överlämnad en underdånig ansökning av ryttmästaren friherre Schering Rosenhane att för sina säterier Lövsund och Snesta erhålla patronatsrätt till församlingarna.

Kungl. kammarkollegium utlät sig genom resolution den 6 oktober 1716 och erinrade därvid till en början, att pastoratet å 1693 års pastoratsförteckningar icke uppförts bland regala pastorat. Av de inkomna handlingarna i ärendet framginge även att, sedan Ludgonäs och Malma blivit säterier, herrskapen därstädes alltid visat en synnerlig omvårdnad om kyrkans bästa. Ludgo kyrka vore uppförd på Ludgonäs ägor, varifrån såväl till kyrkan som till boställe åt klockaren lämnats någon jord. Av själva sätesgårdsgärdet hade även tagits en gata för församlingens bekvämliga väg till kyrkan. Då denna omsider alldeles måst nedrivas, hade gudstjänst förrättats i en sal på Ludgonäs gård. Av Malma herrskap vore en stor och märklig omkostnad gjord för kyrkans uppbyggande av grunden, och sedermera hade båda herrskapen bekostat dess fullbordande och förärat kyrkan åtskilliga prydnader. På grund därav hade herrskapena vid ledigheter alltid kallat kyrkoherde och varit ansedda såsom rätta patroner samt i sämja utövat denna rätt, till dess vid sista vakansen en misshällighet dem emellan uppkommit om prästvalet. I anseende till sålunda förekomna omständigheter prövade kungl. kollegium skäligt förklara, att Ludgonäs och Malma herrskaper och possessorer i kraft av kyrkolagens kap. 19 § 12 ägde ett fullkomligt jus patronatus till Ludgo kyrka och pastorat; men skulle säteriernas possessorer icke uti sämja och enighet överenskomma om prästvalet, borde de alternativt och till skiftes hava jus vocandi och således Ludgonäs possessorer vid den först timade ledigheten föreslå en skicklig och välförtjänt prästman och Malma possessorer vid den där-

[1]) Finnes bland 1716 års expeditioner i kungl. kammarkollegium.

näst inträffade vakansen. Beträffande ryttmästaren Rosenhanes ansökning att för sina säterier Lövsund och Snesta och de därifrån till kyrkans uppbyggande framförda materialier bliva delaktig i patronatsrätten, fann kungl. kollegium — förutom det att Lövsund vore beläget i ett annat pastorat, Runtuna och Snesta i Spelviks annexförsamling — de anförda skälen icke vara av den vikt och beskaffenhet, att de kunde förvärva honom någon delaktighet i patronatsrätten jämte Ludgonäs och Malma possessorer och än mindre någon särskild rättighet vid förefallande kyrkoherdeval.

Av 1722 års pastoratskommission hänfördes Ludgo och Spelviks församlingar till de pastorat, som tillförene stått under biskopens och konsistorii försorg. Vid den kyrkoherdeledighet, som inträffade närmast därefter (år 1745), vägrade även konsistorium att utnämna den prästman, som kallats av dåvarande ägaren till Malma säteri friherrinnan Ulrica Eleonora Ridderstolpe.

Däröver besvärade sig friherrinnan Ridderstolpe hos Kungl. Maj:t. Sedan konsistorium och församlingarna blivit hörda, överlämnades handlingarna i målet den 31 januari 1746 till kungl. Svea hovrätt för målets avgörande efter beskaffenhet och omständigheter. Konsistorium i Strängnäs erhöll emellertid den 13 februari 1747 nådig befallning att för denna gång låta anställa kyrkoherdeval i församlingarna; och synes under den då valde kyrkoherdens tid patronatstvisten ej blivit fullföljd. Efter dennes frånfälle återupptogs målet i kungl. hovrätten av friherrinnan Ridderstolpes senare man generalen friherre Volmar Reinhold Stackelberg.

Vid målets skärskådande i kungl. hovrätten förmenades, att kungl. kammarkollegii resolution av år 1716 icke kunde anses annorlunda än som ett betänkande, vilket borde underställas Kungl. Maj:ts stadfästelse, innan detsamma kunde befordras till verkställighet. Det syntes icke heller kungl. hovrätten tillständigt att ingå i något yttrande över vad ett lika värdigt kollegium tillförene ansett sig berättigat att granska. I underdånig skrivelse den 8 augusti 1776 hemställde därför kungl. hovrätten, huruvida kungl. kammarkollegii resolution den 6 oktober 1716 vore på sådana skäl grundad, att den kunde vinna nådig stadfästelse eller ej, då antingen all tvist i och med detsamma kunde upphöra eller ock under Kungl. Maj:ts prövning kunde komma frågan, huruvida åtskilliga av parterna framhållna omständigheter kunde hava av församlingarna påstådd verkan.

Genom nådigt beslut den 13 december 1776 fann Kungl. Maj:t att, enär kammarkollegium redan genom utslag den 6 oktober 1716 förklarat ägarna av Ludgonäs och Malma säterier berättigade till fullkomligt jus patronatus i Ludgo pastorat och samma utslag vore grundat på lag och billighet, borde detsamma ock förbliva i sin fulla kraft och verkan parterna till efterlevnad.

Patronatsrätten omfattar allenast kyrkoherdebefattningen. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i öv-

rigt förenade därmed. Komministersbefattningen i Spelvik tillsättes på vanligt sätt. Denna församling kan således ej anses patronell.

Malma säteri upptages i jordeboken såsom Östra Malma n:r 1 om 2 mantal frälse säteri. Ludgonäs med flera hemman i Ludgo socken bilda numera Trollesunds fideikommiss inom den friherrliga släkten Trolle-Löwen. Den gamla sätesgården jämte två därmed sammanslagna hemman benämnas enligt kungl. kammarkollegii beslut den 25 maj 1808 Trollesund och upptagas i jordeboken såsom Trollesund n:r 1 om 3 3/4 mantal frälse säteri.

Ludgo kyrkogård med tillhörande förgård, å vilket senare område församlingens klockarbostad jämte uthus och trädgård äro belägna, hava den 29 december 1897 av dåvarande fideikommissarien till Trollesund friherre August Trolle-Löwen skänkts till Ludgo och Spelviks församlingar, sedan Kungl. Maj:ts tillstånd därtill erhållits genom utslag den 12 november 1894. Till klockarbostället uppgivas dessutom höra två på Trollesunds ägor belägna åkertäppor om tillhopa omkring 45 ar.

Vid visitation den 14 oktober 1900 meddelades församlingarna att, därest de önskade patronatsrättens upphörande, underdånig framställning därom borde göras i vederbörlig ordning. Sådan framställning synes emellertid icke hava gjorts.

Mariefred och Kärnbo.

(Selebo härad.)

Mariefred, Kärnbo och Taxinge församlingars pastorat upptogs å 1693 års pastoratsförteckningar bland regala pastorat och hänfördes även av 1722 års pastoratskommission till pastorat, som förut varit ansedda för regala.

Av en i domkapitlets i Strängnäs arkiv befintlig skrivelse den 21 december 1725 från riksrådet S. Barck till hauptmannen över livgedinget lagmannen Nils Adelstierna framgår, att drottning Ulrika Eleonora då ansetts innehava patronatsrätt till dessa församlingar.

I syfte att erhålla bekräftelse på denna rätt lät konung Adolf Fredrik den 19 januari 1758 i rådet uppläsa en skrivelse, vilken intogs i protokollet över justitieärenden för samma dag. I denna skrivelse framhölls bland annat, att staden Mariefred och dess kyrka vore belägna på Gripsholms ägor; att riksföreståndaren Sten Sture den äldre år 1491, då han ägde Gripsholm, givit

jord och grund till såväl stadens som kyrkans byggande [1]); att sedan staden jämte stadskyrkan år 1682 avbrunnit, kyrkan åter uppbyggts på drottning Hedvig Eleonoras bekostnad; att hela Gripsholmsgodset, varå både staden och slottet vore belägna, alltid varit Svea konungars lagliga egendom samt att Mariefreds prästgård låge inom slottets rå och rör.

Med anledning därav erinrades i rådet, att kyrkoherdelägenheten i Mariefred då vore ledig, men att det vore obekant, huruvida förslag till befattningens återbesättande inkommit eller ej, och skulle först underrättelse därom införskaffas.

Ärendet förekom på nytt i rådet redan påföljande dag, och då därvid upplystes, att kyrkoherdeförslaget redan vore ingivet, förklarade Konungen sig ej vilja genom den anmälda jus patronatusrättigheten hindra förslagets föredragande, utan skulle därmed lagligen förfaras, tills en annan gång ledighet sig yppade. Konsistorium i Strängnäs skulle emellertid genom utdrag av protokollet erhålla del av de hos Kungl. Maj:t förekomna konsiderationer med befallning att, sedan vederbörande blivit hörda, inkomma med underdånigt utlåtande.

Redan den 28 januari 1758 förekom i kabinettet konsistorii underdåniga förslag till återbesättande av den lediga kyrkoherdebefattningen. Konungen åberopade därvid sitt hos justitierevisionen framställda påstående om jus patronatus till församlingarna samt utnämnde utom förslaget hovpredikanten Carl Edström till kyrkoherde därstädes. Den 31 samma månad tillkännagavs utnämningen i rådet, och sedan konsistorii förslag upplästs och jämförelser anställts, funno riksråden icke något att erinra mot utnämningen, utan skulle fullmakt för hovpredikanten Edström utfärdas.

På grund av förberörda nådiga befallning lät konsistorium i patronatsfrågan höra Mariefreds, Kärnbo och Taxinge församlingar, vilka förklarade sin fägnad över, att Konungen ville antaga jus patronatus i församlingarna. Konsistorium, som den 26 juli 1758 avgav underdånigt utlåtande i ärendet, hade ej något att påminna utan instämde med församlingarna i den underdåniga tillförsikt, att sådant skulle lända dem och kyrkan till oskattbar förmån.

Ärendet anmäldes därpå den 6 september 1758 ånyo i rådet, men då detsamma ej ännu befanns vara så utrett, att deras excellenser kunde sig däröver slutligen utlåta, aktades nödigt att höra kammarkollegium över de däri förekommande omständigheter och i synnerhet, huruvida och med vad grund jus patronatus kunde vara förknippat med kungsgårdarna.

Ifrån detta beslut var riksrådet Scheffer skiljaktig. Scheffer fann någon vidare upplysning icke nödig, och enär det vore ovanligt samt ej överensstämmande med regeringssättet och rikets

[1]) Med kyrkan måste här avses Kärnbo gamla kyrka, som fordom var moderkyrkan.

grundlagar, att Sveriges konungar sökte jus patronatus i församlingarna, kunde Scheffer ej annat än i underdånighet tillstyrka, att Konungen täcktes ändra sin nådiga tanke samt låta med Mariefreds pastorat förbliva efter förra vanligheten.

Kungl. kammarkollegium avgav den 11 april 1759 det infordrade utlåtandet och anförde därvid, att kollegium om detta mål ej kunnat erhålla någon underrättelse, hur noga därom än blivit eftersökt. Kollegium hade sig för övrigt icke heller bekant något kungl. förordnande, som tillade kungsgårdarna jus patronatus, och kunde således icke yttra sig, huruvida och med vad grund sådan rätt kunde vara förknippad med kungsgårdarna.

Frågan om patronatsrätten till församlingarna förekom därpå ånyo i rådet den 3 juli 1760. Det befanns emellertid nödigt att från konsistorium i Strängnäs infordra berättelse, huru med kyrkoherdars tillsättande i församlingarna förfarits ifrån kyrkans grundande och sedermera allt framgent. Konsistorium avgav den 27 augusti 1760 den infordrade berättelsen, som emellertid icke innehåller något av vikt utöver vad här ovan anförts.

Huru ärendet sedermera avgjorts, är icke bekant. Det synes sannolikt, att något slutligt beslut däri icke meddelats. Konungen har emellertid alltjämt utövat patronatsrätt till församlingarna. Sedan komministerstjänsten i Mariefred och Kärnbo numera indragits, omfattar patronatsrätten allenast kyrkoherdebefattningen. Komministern i Taxinge församling synes alltid hava utsetts på vanligt sätt. Denna församling är således icke att anse såsom patronell. Med kyrkoherdetjänsten är förenad befattning såsom slottspredikant å Gripsholm.

Patronatsrätten utövades av Konungen på 1700-talet i rådet och sedermera i hovexpeditionen eller riksmarskalksämbetet, därvid även fullmakt för den kallade utfärdades.

Då Konungen i riksmarskalksämbetet den 23 november 1911 kallade kyrkoherde till Solna jämväl regalt patronella pastorat, utfärdades emellertid icke fullmakt för den kallade prästmannen, utan anhöll riksmarskalksämbetet hos domkapitlet i Uppsala, att fullmakt för den kallade måtte utfärdas av domkapitlet, vilket därpå skedde. Ett liknande förfaringssätt torde väl för framtiden komma till användning även beträffande Mariefreds pastorat.

Med patronatsrätten äro icke i övrigt förenade några särskilda rättigheter eller skyldigheter.

Församlingarna synas icke hava uttalat sig, huruvida de önska patronatsrättens upphörande.

Mörkö.

(Hölebo härad.)

Riksrådet Svante Sture å Hörningsholm blev år 1555 genom hävdebyte med konung Gustav I ägare av den gamla prästgården i Mörkö församling[1]). Riksrådet Sture, som därvid avstod mera jord, än han av Konungen erhöll, synes genom bytet även blivit berättigad att uppbära prästrättigheterna i församlingen mot det, att han besörjde kyrkoherdens underhåll och avlöning.

Detta förhållande fortfor även under senare ägare av Hörningsholm till mitten av 1600-talet, då grevinnan Ebba Leijonhufvud genom donationsbrev den 25 april 1647 och den 8 mars 1652 dels förklarade, att kyrkoherden skulle såsom i andra församlingar själv uppbära prästrättigheterna, dels anslog två hela hemman Botten till ett beständigt prästbord, men skulle kyrkoherden icke då eller framdeles äga uppbära tionde av Hörningsholms gård.

På grund av dessa omständigheter hava ägarna av Hörningsholm alltjämt utövat patronatsrätt till Mörkö församling, och någon förändring därutinnan förutsattes varken vid den undersökning om pastoratens natur, som ägde rum på 1690-talet, eller av 1722 års pastoratskommission. Patronatsrätten bekräftades även genom ett Kungl. Maj:ts utslag den 21 april 1768 i tvist mellan konsistorium i Strängnäs och Hörningsholms ägare rörande tillsättande av klockare i församlingen. Hörningsholms ägare förklarades därvid på grund av det honom tillkommande jus patronatus berättigad att tillsätta även denne kyrkobetjänt. Under tvisten framhölls, att klockarbostället vore upprättat på gårdens ägor.

Under åberopande av berörda omständigheter anhöll uti en till Kungl. Maj:t år 1783 ingiven ansökan dåvarande ägaren av Hörningsholm kammarherren greve Nils Bonde om stadfästelse å patronatsrätten till Mörkö församling. Greve Bonde uppgav därvid tilllika, att såväl kyrkan som prästgården i församlingen byggdes och underhölles av Hörningsholms ägare.

Genom nådigt beslut den 19 maj 1783 försäkrade Kungl. Maj:t greve Bonde samt kommande ägare av Hörningsholms gård och gods att då och framgent få behålla och nyttja det jus patronatus till kyrkoherdars, kaplaners och övriga kyrkobetjäntes tillsättande i Mörkö församling, som ägarna av berörda gods från äldre tider innehaft.

Hörningsholms ägare synas emellertid hava avstått från rätten att tillsätta klockare och organist, och nuvarande patronus har icke begagnat sig av rätten att tillsätta kyrkvaktare. Kaplan eller komminister finnes ej anställd i församlingen. Patronatsrätten torde således numera omfatta allenast kyrkoherdebefattningen.

---

[1]) Bytesbrev utfärdades av Konungen den 18 december 1555.

Med densamma äro icke i övrigt förenade några särskilda rättigheter eller skyldigheter. Såväl kyrka som prästgård synas väl fordom hava byggts och underhållits av patronus, utan att någon skyldighet därtill ansetts förefinnas.

Hörningsholms sätesgård upptages i jordeboken såsom Hörningsholm n:r 1 om 1 mantal frälse säteri. Till godset, som utgör fideikommiss inom den grevliga ätten Bonde, hör största delen av Mörkö socken. På grund av förberörda bestämmelse i 1652 års donationsbrev är själva sätesgården allt fortfarande befriad från tiondeavgifter till kyrkoherden.

Det av grevinnan Ebba Leijonhufvud donerade kyrkoherdebostället upptages i jordeboken såsom Botten n:r 1 om 1 mantal frälse. Även klockaren i församlingen innehar boställe, som i jordeboken upptages såsom Klockarbol n:r 1, en oskattlagd lägenhet av krono natur. Detta torde vara identiskt med det klockarboställe, som här ovan angives vara upprättat på Hörningsholms ägor.

Församlingen synes icke hava uttalat sig, huruvida den önskar patronatsrättens upphörande.

Nämdö.

(Kapellförsamling i Österhaninge, Sotholms härad.)

Genom nådigt brev den 15 augusti 1607 skildes Ornö, Nämdö, Utö och Runmarö från Österhaninge församling och försågos med egen kyrkoherde. Öarna förlades emellertid genom nådigt brev den 9 december 1619 åter under Österhaninge, och ålades kyrkoherden därstädes att hålla så många kaplaner, som kunde behövas. Från och med år 1629 synes en särskild kaplan hava funnits för Nämdö och Runmarö med omkringliggande skärgård.

Kaplanen förordnades av konsistorium till en början utan kapellagets hörande. Fullmakt å befattningen meddelades likväl icke av den anledning, att avlöningsförmånerna icke voro bestämda på ett tillfredsställande sätt.

I skrivelse till konsistorium den 11 november 1768 förmälde kyrkoherden i Österhaninge, att han den 12 oktober samma år haft en allmän sammankomst med Nämdö- och Runmaröborna, därvid överenskommelse träffats rörande kaplanens löneförmåner. Förutom viss kontant lön skulle kaplanen till en början erhålla fritt uppehälle och husrum hos hovkvartermästaren Magnus Blix å Östanvik. Skulle kaplanen föredraga att inrätta egen hushåll-

ning, hade Blix lovat förse honom med tjänligt boställe, som skulle byggas av församlingen.

Ägaren av Östanviks säteri, varunder nästan hela Nämdö vid denna tid lydde, synes vid därefter inträffade ledigheter hava företrätt församlingen och hos konsistorium, stundom i samråd med kyrkoherden i Österhaninge, begärt präster till församlingen.

Förberörda överenskommelse om kaplanslönens utgörande synes emellertid icke hava medfört, att konsistorium ansett sig kunna meddela fullmakt å befattningen. Å sockenstämma den 26 februari 1786 träffades därför en ny överenskommelse om kaplanslönen. Kamreraren Peter Juringius, som ägde några frälsehemman å Runmarö, erbjöd sig därvid att av sitt hemman Söderby på Runmarö upplåta boställe åt kaplanen. För att kapellborna måtte själva få välja kaplan, avsade sig därpå häradshövdingen Blix och kamreraren Juringius alla anspråk på patronatsrätt, som kunde härleda sig därav, att den förre ägde grunden, varpå kyrkan stod, och den senare givit boställe till kaplanen.

Kyrkoherden i Österhaninge ingav därpå berörda överenskommelse till konsistorium för fastställelse samt anhöll att, då befattningen sålunda blivit en ordentlig kaplansbeställning, förslag måtte vid blivande ledigheter upprättas och fullmakt å befattningen utfärdas.

Den 22 mars 1786 förklarade konsistorium, att det med nöje såge denna förening och ville tillmötesgå församlingens åstundan att få kapellpredikantssyslan förvandlad till ett ordinarie sacellani, så snart en överenskommelse om ordentlig kaplanslön kommit till stånd. Sedan kyrkoherden därpå meddelat, att en dylik öfverenskommelse skett, beslöt konsistorium den 13 september 1786, att fullmakt å befattningen skulle för dåvarande kaplanen Per Aspling utfärdas men ej expedieras, förrän en specifik förteckning å kaplanslönen till konsistorium insänts. Någon sådan förteckning synes emellertid aldrig hava inkommit. Och församlingsborna synas icke heller hava lämnat de utlovade lönebidragen, utan avlönades kapellpredikanten fortfarande av kyrkoherden med bidrag huvudsakligen från Östanviks ägare. Den av kamreraren Juringius utlovade donationen av boställe kom ej heller till stånd. Till boställe åt kaplanen uppläts i stället ett torp Krokvik å ägorna till det under Östanvik hörande hemmanet Rörstrand. Ägaren av Östanvik synes likväl för denna upplåtelse hava bekommit någon ersättning av kyrkans medel[1]).

Efter kapellpredikanten Asplings frånfälle år 1820 ingav kammarrättsrådet G. A. Schierbeck, i egenskap av förmyndare för dåvarande ägaren av Östanvik, till konsistorium kallelse till befattningen för viss prästman.

Kyrkoherden i Österhaninge ifrågasatte emellertid, huruvida icke, då häradshövdingen Blix uttryckligen avsagt sig alla anspråk

---

[1]) Se härom kammarrättsrådet G. A. Schierbecks skrivelse till domkapitlet i Strängnäs den 23 april 1822.

på patronatsrätt, församlingsborna själva borde få utse sin själasörjare. I avgiven förklaring framhöllo dessa, att Östanviks ägare till större delen uppbyggt kyrkan och upplåtit mark till prästboställe. Då församlingsborna icke mäktade erlägga någon laglig kaplanslön utan allenast utgjorde den avgift, som av ålder utgått, måste kapellpredikanten påräkna sitt huvudsakliga underhåll från Östanvik. De överlämnade därför åt Östanviks ägare att, såsom dittills varit vanligt, kalla kapellpredikant. Den 25 juli 1821 fann även konsistorium gott besluta, att vanligt konstitutorial ad interim skulle utfärdas för den av kammarrättsrådet Schierbeck kallade prästmannen.

Vid en år 1822 inträffad ledighet anhöllo en del invånare i församlingen, att församlingsborna själva måtte få utse kapellpredikant. Sedan kyrkoherden i Österhaninge och Östanviks ägare blivit hörda, meddelade konsistorium den 1 maj 1822 utslag i ärendet och anförde huvudsakligen följande. Den ingivna framställningen vore egentligen endast ett upprepande av den utav Nämdö kapellförsamling år 1786 hos konsistorium framställda begäran att få efter upprättat förslag, på sätt som vore vanligt vid sacellanier, välja kapellpredikant. Det vore emellertid icke visat, att det i konsistorii laga kraftvunna resolutioner den 22 mars och den 13 september 1786 föreskrivna villkor för en sådan rätts beviljande blivit fullgjort. På dessa och i övrigt angivna skäl förklarade konsistorium sig icke kunna fästa något avseende vid den ingivna skriften. Fördenskull komme såväl vid den då yppade ledigheten som allt framgent, intill dess församlingen förenade sig om utgörande av en lagligen bestämd kaplanslön, tillsättandet av kapellpredikant, på sätt dittills varit vanligt, bero av det förslag, som till konsistorium ingåves af innehavaren av säteriet Östanvik samt kyrkoherden i Österhaninge, vilka mest bidroge till kapellpredikantens avlöning och bärgning.

Genom cirkulär till samtliga domkapitel i riket den 22 februari 1861 förordnades att, då i någon församling funnes ordinarie prästlägenhet, vid vilken samtliga löneförmånerna icke uppginge till 1,000 riksdaler, vederbörande kontraktsprost borde söka åvägabringa överenskommelse om lönens förhöjande till nöjaktigt belopp.

Med anledning av detta cirkulär företogs å allmän sockenstämma med Nämdö församling den 16 juli 1861 frågan om löneförbättring för kapellpredikanten i församlingen. Därvid bestämdes att av Östanvik med underlydande om tillhopa 3 $^{9}/_{16}$ mantal skulle utgå samma lönebidrag som förut samt av de övriga hemmanen inom församlingen 24 riksdaler för helt hemman, varjämte torpare och hantverkare skulle erlägga vissa belopp. Genom nådig resolution den 27 juni 1862 blev denna överenskommelse med visst undantag stadfästad till efterrättelse intill dess allmän reglering av prästerskapets löner blivit uppgjord och inom Österhaninge pastorat tillämpad.

Vid den allmänna regleringen av prästerskapets i Österhaninge inkomster, som fastställdes genom nådig resolution den 15 oktober

1869, bestämdes, att av Östanviks hemman skulle utgöras 75 kubikfot 6 kannor spannmål, hälften råg och hälften korn, samt av övriga tiondeskyldiga hemman 11 kubikfot 3 kannor spannmål för varje helt mantal. Pastoralierna för Östanvikshemmanen synas hava bestämts med hänsyn till storleken av de avgifter, som förut utgått från hemmanen. Härigenom kommo dessa att utgöra omkring dubbelt så stora prästlöneavgifter, efter mantal räknat, som de övriga hemmanen inom församlingen.

Kapellpredikantens avlöning är således numera lagligen bestämd. Jämlikt konsistorii förberörda utslag den 1 maj 1822 borde kapellpredikanten förty icke längre utses på sätt hittills ägt rum. Han utses emellertid allt fortfarande av domkapitlet på förslag av kyrkoherden i Österhaninge och ägarna av Östanviks säteri och de därunder fordom lydande hemmanen. Fullmakt å befattningen utfärdas icke, utan meddelas förordnande därå endast tills vidare. Då kyrkoherden i Österhaninge icke längre bidrager till kapellpredikantens avlöning, synes även grunden för hans befogenhet att föreslå innehavare av befattningen hava bortfallit.

Östanviks säteri och de därunder fordom lydande hemmanen Långvik, Rörstrand, Västanvik och Västerbyn om tillhopa $3\,^{9}/_{16}$ mantal äro numera skilda åt och ägas av flera personer. Fastigheternas ägare äro väl skyldiga att under nu löpande löneregleringsperiod, som går till ända den 30 april 1920, utgöra förenämnda ovanligt höga pastoralier. Kapellpredikantens samtliga löneförmåner från församlingen beräknades emellertid vid löneregleringen till allenast 318 kronor 75 öre. Enligt löneregleringsresolutionen åtnjuter kapellpredikanten dessutom vederlagsspannmål till ett värde av 47 kronor 60 öre samt ett anslag av 830 kronor från prästerskapets löneregleringsfond, vilket anslag sedermera väsentligen förhöjts. De särskilda prästlöneavgifter, som allt fortfarande utgå från Östanviks säteri och hemman, utgöra således numera en ringa del av kapellpredikantens avlöning.

Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förenade med ifrågavarande rätt.

Boställslägenheten Krokvik har numera jämlikt nådiga brev den 2 augusti 1907, den 23 juli 1909 och den 4 februari 1910 försålts; och har församlingen i stället inköpt en lägenhet Paradis till boställe åt kapellpredikanten.

Församlingen synes icke hava yttrat sig, huruvida den önskar kallelserättens upphörande.

Näshulta.

(Öster-Rekarne härad.)

Herrskapena på Hedensö och Hanebergs sätesgårdar synas enligt anteckningar i Näshulta kyrkböcker under förra hälften av 1600-talet hava givit Näshulta kyrka åtskilliga gåvor i silver m. m. »Fru Brita till Hedensö»[1]) lät även år 1642 uppsätta en ny predikstol i kyrkan; och presidenten friherre Gustaf Rosenhane å Haneberg uppgives hava år 1644 skänkt kyrkan en klocka av 300 dalers värde.

År 1670 kallade riksrådet friherre Knut Kurck å Hedensö till kyrkoherde i Näshulta en prästman, som erhöll konsistorii kollationsbrev, enär hans fader varit en förtjänt man och församlingen honom begärt.

Då Näshulta kyrka år 1672 behövde repareras, uppstod mellan riksrådet Kurck och presidenten Rosenhane en långvarig tvist om utförande av detta arbete, som Kurck förmenade tillkomma honom ensam såsom patronus, men vari Rosenhane ville deltaga till hälften.

Presidenten Rosenhane drog tvisten inför konsistorium i Strängnäs, som ansåg densamma böra hänskjutas till nästkommande riksdag. Ärendet förekom även den 11 september 1675 i prästeståndet, som emellertid ansåg, att tvisten hörde under Kungl. Maj:t.

Under tiden hade riksrådet Kurck låtit fullborda kyrkobyggnaden samt över sakristians dörr uppsätta en marmortavla med på latin avfattad inskription, att riksrådet friherre Knut Kurck, vilkens förfäder tillförene uppbyggt kyrkan, låtit densamma, som av ålder förfallit, till Guds ära och församlingens tjänst ifrån grunden ånyo uppbygga och på egen bekostnad förbättra och utvidga.

I skrivelse till konsistorium den 22 januari 1678 beklagade sig presidenten Rosenhane över, att riksrådet Kurck ämnade i kyrkan uppbygga ett kor och där inrätta sitt »stolrum», varigenom presidenten, som förut haft sin plats bredvid riksrådets, skulle få sitt »stolrum» bland bondbänkarna. Konsistorium kunde emellertid icke befatta sig med denna sak, som var ett civilmål, utan hänvisades presidenten till Kungl. Maj:t eller hovrätten. Presidenten ingav även till Kungl. Maj:t en framställning i ärendet, som emellertid icke synes hava medfört något resultat.

Uti det för kyrkoherden i Näshulta Nils Bergelius av konsistorium den 6 maj 1691 utfärdade kollationsbrev infördes att, som herrskapet till Hedensö ägde jus patronatus i församlingen och herrskapet på Haneberg jämväl föreslagit Bergelius, som en lång

[1]) Gift med friherre Knut Kurck.

tid varit huspredikant hos fru Katarina Elisabet Kurck å Hedensö, hade konsistorium i anseende till hennes rätt därutinnan funnit gott förse Bergelius med fullmakt.

I anledning av 1693 års nådiga befallning att alla, som gjorde anspråk på jus patronatus i någon församling, skulle förete sina bevis därpå, inkom fru Kurck till guvernören över livgedinget med anhållan, att Kungl. Maj:t ville bekräfta det jus patronatus, som hon innehade till Näshulta församling. Denna skrivelse jämte övriga liknande framställningar från ridderskapet och adeln i livgedinget överlämnades av guvernören till Kungl. Maj:t, som den 22 mars 1694 remitterade ärendet till kammarkollegium. Vilken utgång ärendet där fått, är icke bekant. Den av Hedensö herrskap påstådda patronatsrätten synes emellertid hava erkänts av konsistorium i Strängnäs, som den 31 januari 1722 utfärdade fullmakt för kyrkoherden Erik Ljung, vilken kallats av Hedensö ägare.

Näshulta församling, som å 1693 års pastoratsförteckningar upptagits bland pastorat, som Kungl. Maj:t icke ville anse för regala, hänfördes av 1722 års pastoratskommission till pastorat, som förut stått under biskopens och konsistorii försorg, och antecknades vid församlingen, att fru Katarina Kurck tillägnat sig jus patronatus.

Vid en år 1740 inträffad kyrkoherdeledighet vägrade emellertid konsistorium att utnämna den prästman, som kallats av majoren friherre Knut Kurcks änka Anna Berner. Däröver klagade friherrinnan Berner hos Kungl. Maj:t. Sedan undersökning ägt rum i orten samt konsistorium avgivit yttrande över besvären, förklarade Kungl. Maj:t genom resolution den 14 oktober 1740, att konsistorium borde efter föregånget val förse församlingen med kyrkoherde samt att vederbörande ägde att vid behörigt forum föra talan om det påstådda jus patronatus till församlingen.

Friherrinnan Berner fullföljde därpå år 1745 tvisten hos kungl. Svea hovrätt, som efter en långvarig procedur den 21 juni 1753 meddelade en utförligt motiverad dom i saken. På anförda skäl fann kungl. hovrätten, att friherrinnan Berner i livstiden och sedermera hennes barn kammarherren baron Axel Johan Kurck och hans syskon icke gittat visa, att de själva eller deras förfäder genom något sådant medel, som kap. 19 § 12 i 1686 års kyrkolag föreskreve, lagligen förvärvat sig rättighet att allena kalla och utse präst till Näshulta församling, och då det icke heller blivit styrkt, att samma rättighet före år 1680, på sätt 40 § i 1720 års regeringsform innehölle, verkligen tillhört Hedensö ägare, prövade kungl. hovrätten rättvist, att Kurck och hans syskon icke kunde tillerkännas det påstådda jus patronatus i Näshulta församling.

Däröver anförde Kurck å egna och sina syskons vägnar besvär hos Kungl. Maj:t, som den 10 mars 1757 meddelade dom i målet. Av handlingarna och i synnerhet av de från kungl. kammarkollegii arkiv lämnade bevis kunde slutas, att det hemman, varå Näshulta kyrka vore belägen, av ålder såsom frälse hört och även då hörde under Hedensö gård. Förre ägaren av Hedensö

riksrådet Knut Kurck hade även i livstiden år 1674 och följande år låtit ansenligt förbättra och utvidga kyrkan under allmän föreställning i församlingen, att hans förfäder tillförene uppbyggt kyrkan och att han själv vore dess rätte patronus. Detta hade även konsistorium förut så till vida erkänt, som konsistorium, då prästmannen Netzelius den 5 november 1670 förordnades till kyrkoherde i församlingen, bland andra skäl därför anfört, att patronus riksrådet Kurck begärt honom till kyrkoherde. Vid de av dåvarande ägaren av Haneberg presidenten Rosenhane gjorda tillbud att taga del i berörda kyrkobyggnad och det missnöje och klander han därvid anmält, kunde så mycket mindre avseende fästas, som han sin talan icke fullföljt, utan kostnaden för kyrkobyggnaden förnämligast stannat på riksrådet Kurck. Av konsistorium hade icke visats, att detta pastorat i äldre tider eller före år 1680 hört till dess »förgivande», utan hade tvärtom riksrådet Kurck blivit år 1670 ansedd för patronus, vilket ock konsistorium i senare tider vidgått, då i kollationsbrevet den 6 maj 1691 för prästmannen Bergelius införts, att herrskapet på Hedensö ägde jus patronatus i församlingen och i fullmakten för kyrkoherden Erik Ljung den 31 januari 1722 nämnts, att friherrinnan Kristina Sparre på Hedensö ägde jus patronatus. På grund av dessa och flera i handlingarna förekommande skäl prövade Kungl. Maj:t rättvist att ändra hovrättens överklagade dom och förklara, att kammarherren friherre Kurck och hans syskon borde såsom ägare av Hedensö sätesgård tillgodonjuta den sålunda förvärvade och erkända rättighet att kalla präst till Näshulta församling.

Sedermera anhöll kammarherren Kurck, att Kungl. Maj:t täcktes förklara, att den Kurck såsom ägare av Hedensö sätesgård tillkommande rätt att kalla präst till Näshulta församling finge sträcka sig icke allenast till kyrkoherdes utan även till kaplans utnämnande. Genom utslag den 21 januari 1768 fann emellertid Kungl. Maj:t, emot vad i § 9 uti nådiga resolutionen på prästerskapets besvär den 9 december 1766 uttryckligen stadgades, ej skäl bifalla denna ansökning.

Patronatsrätten omfattar allenast kyrkoherdebeställningen, och med densamma äro icke i övrigt förenade några särskilda rättigheter eller skyldigheter.

Hedensö sätesgård upptages i jordeboken såsom Hedensö n:r 1 om 1 $^1/_2$ mantal frälse säteri.

Vid visitation år 1906 förklarade församlingen, att den ej önskade patronatsrättens upphörande.

Ornö.

(Kapellförsamling i Österhaninge, Sotholms härad.)

Genom nådigt brev den 15 augusti 1607 skildes Ornö, Nämdö, Utö och Runmarö från Österhaninge församling och försågos med egen kyrkoherde med bostad på Ornö. Öarna förlades emellertid genom nådigt brev den 9 december 1619 åter under Österhaninge, och ålades kyrkoherden därstädes att hålla så många kaplaner, som kunde behövas. Från och med år 1627 synes en kaplan hava funnits på Ornö.

Uti en till Kungl. Maj:t den 5 december 1757 inkommen underdånig ansökning anhöll dåvarande ägaren av Sundby säteri på Ornö revisionssekreteraren Johan Rosir, att Kungl. Maj:t ville tillerkänna honom och kommande ägare till säteriet jus patronatus till Ornö kapellförsamling. Till stöd därför framhöll sökanden, att Sundby vore det enda säteriet i församlingen; att församlingens kapell och kyrkogård vore belägna å ägorna till det under säteriet lydande gamla frälsehemmanet Lervassa samt att, då 13 av församlingens 18 hemman hörde till säteriet, det vore uppenbart, att säteriägarna fått bekosta det mesta vid kapellets uppförande.

Såväl Österhaninge sockenbor och prästerskap som konsistorium i Strängnäs uttalade sig mot bifall till ansökningen.

Kungl. Maj:t meddelade utslag i ärendet den 21 juni 1758. Det vore icke bestritt, att Ornö kyrka vore belägen på ägorna till ovannämnda hemman, som enligt vederbörandes bevis varit frälse ifrån år 1568. Genom bifall till ansökningen komme icke heller att avgå något, som från Ornö blivit utgjort till Österhaninge moderförsamling. Fördenskull och i anseende till flera därvid varande omständigheter funne Kungl. Maj:t skäligt att till den underdåniga ansökningen, varvid de flesta kapellförsamlingens ledamöter förklarat sig icke hava något att påminna, i nåder samtycka, så att revisionssekreteraren Rosir och de, som framdeles bleve ägare av Sundby sätesgård, skulle hava rättighet att enligt kyrkoordningen kalla och utnämna kaplan i Ornö församling, dock efter revisionssekreterarens begivande av sådana präster, som hörde till Strängnäs stift.

Patronatsrätten omfattar allenast kapellpredikantsbefattningen. Rätten att kalla är, på sätt i förenämnda utslag angives, inskränkt till prästmän från Strängnäs stift. Med patronatsrätten äro icke i övrigt förbundna några särskilda rättigheter eller skyldigheter.

Sundby sätesgård upptages i jordeboken såsom Sundby n:r 3, 4, 5 och 6 om tillhopa 3 mantal frälse säteri. Sätesgården

jämte ett flertal underlydande hemman på Ornö utgöra numera fideikommiss inom den grevliga ätten Stenbock.

Vid visitation den 4 september 1904 meddelades församlingen att, därest den önskade patronatsrättens upphörande, underdånig framställning därom borde göras i vederbörlig ordning. Sådan framställning synes emellertid icke hava gjorts.

Stora Malm.

(Oppunda härad.)

Stora Malm upptogs å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala.

Kungl. rådet greve Kristoffer Gyllenstierna framställde emellertid anspråk på patronatsrätt till församlingen för sin sätesgård Eriksberg i Stora Malms socken. Framställningen remitterades till kungl. kammarkollegium, som lät anställa undersökning inför Oppunda häradsrätt. Vid denna undersökning, som ägde rum den 25 oktober 1694, vitsordades bland annat, att Stora Malms kyrka och kaplansgård voro belägna å Stenhulta eller Stenta bolbys ägor, vilken by tillhörde greve Gyllenstierna. Undersökningsinstrumentet överlämnades till kungl. kollegium med landshövdingen H. Clercks skrivelse den 1 juni 1695[1]), men är det icke känt, vilken utgång detta ärende sedermera fått.

1722 års pastoratskommission upptog Stora Malm bland pastorat, som på grund av regeringsformens 40 § skulle ställas under konsistorii disposition såsom de varit före år 1680. Vid pastoratet antecknades dock, att kungl. rådet greve Kristoffer Gyllenstierna pretenderade jus patronatus.

År 1777 inkom ryttmästaren David Hillebrand till Kungl. Maj:t med en underdånig ansökning, att han såsom ägare av Eriksberg med flera därunder sammanlagda säterier måtte tillerkännas jus patronatus till Stora Malms församling. Till stöd därför anförde sökanden bland annat, att såväl kyrkan med ringmur och klockstapel som socken- och fattigstugan voro uppförda på hans frälsehemman Stenta; att en stor del av kyrkan blivit av ryttmästaren och förra ägare till berörda säterier ånyo uppförd samt att han själv år 1749 skänkt kyrkan ett nytt orgelverk för en kostnad av 5,750 daler kopparmynt och år 1766 uppfört ett nytt kor i kyrkan.

Efter vederbörandes hörande meddelade Kungl. Maj:t resolution i ärendet den 9 december 1777. Ehuru konsistorium i Sträng-

---

[1]) Dessa handlingar finnas hos kungl. kammarkollegium, konvolut n:r 44, första provinskontoret.

näs mot ryttmästaren Hillebrand anfört, att han genom inköp av Stenta hemman ej kunnat bliva ägare av den plats, varpå kyrkan i flera hundra år okvald stått, hade dock genom hela församlingens intygande blivit utrett, att kyrkan med alla dess tillhörigheter vore anlagd på hemmanets ägor samt att ryttmästaren genom köp blivit ägare av ej mindre hemmanets dåvarande ägor än även vad därtill av ålder lytt; och ansåge därför Kungl. Maj:t, att ryttmästaren med skäl kunde tillägna sig den rättighet, som icke personen utan egendomen förvärvat. Till kyrkans förbättrande, utvidgande och prydnad hade till församlingens förmån av såväl forna ägare till säterierna som ryttmästaren själv, isynnerhet genom ett nytt orgelverk och korets utvidgande, omkostnader blivit gjorda till flera tusen dalers värde. Församlingen hade även sökt understödja ryttmästarens ansökning, varförutom han, som innehade två tredjedelar av socknen, redan förut ägde de flesta rösterna vid kyrkoherdes tillsättande. Kungl. Maj:t fann därför i anledning av kyrkolagen och 7 § i 1723 års ridderskapets och adelns privilegier i nåder skäligt villfara ryttmästaren David Hillebrands underdåniga ansökning, i följd varav han ägde ett fullt s. k. jus patronatus eller rättighet att vid ledigheter få utan förslag tillsätta präster och lärare i Stora Malms församling.

Patronatsrättigheten har ansetts medföra befogenhet att tillsätta såväl kyrkoherde och komminister som klockare i församlingen, varemot organist, kyrkvärdar och den lägre kyrkobetjäningen utses i vanlig ordning. Den jämväl medgivna rätten att tillsätta lärare utövas ej numera. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förbundna med patronatsrätten.

Eriksbergs säteri upptages i jordeboken såsom Eriksberg n:r 1 om 5 $^1/_2$ mantal frälse säteri och utgör numera jämte ett flertal säterier och hemman i Stora Malms och angränsande socknar fideikommiss inom den friherrliga ätten Bonde.

Församlingen synes icke hava uttalat sig, huruvida den önskar patronatsrättens upphörande.

Torsåker.

(Rönö härad.)

Torsåkers och Lästringe församlingars pastorat upptogos å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t icke ville anse för regala, och församlingarna hänfördes av 1722 års pastoratskommission till pastorat, som tillförene stått under biskopens och konsistorii försorg.

Uti en till Kungl. Maj:t år 1734 ingiven underdånig ansökning[1]) anförde polske agenten Georg Bernhard von Scheven, att han, som år 1726 förvärvat Söderby gods i Torsåkers socken, låtit utvidga den på godsets ägor belägna sockenkyrkan och försett henne med nytt altare jämte tavla samt predikstol och dopfunt. Han hade även låtit utvidga alla fönster i kyrkan och uppbygga det förfallna tornet samt till kyrkans prydnad givit en silverflaska om 100 lods vikt, två ljuskronor, tre mässhakar m. m. På grund därav och då han ägde 13 $^3/_4$ mantal av de 15 $^1/_2$ mantal, varav socknen bestode, anhöll von Scheven, att Kungl. Maj:t täcktes hugna honom och dem, som efter hans död bleve ägare av Söderby gods med jus patronatus till Torsåkers pastorat.

Däröver avgåvos yttranden av konsistorium i Strängnäs, Konungens befallningshavande i länet samt kungl. kammarkollegium. Det intygades, att von Scheven verkligen gjort nämnda påkostningar å och föräringar till kyrkan ävensom att han och hans hustru upprättat ett testamante, varigenom kyrkan efter deras död skulle erhålla ett kapital av 2,000 riksdaler silvermynt, som evärdeligen skulle stå orubbat och vars ränta skulle användas till kyrkans underhåll. Vidare upplystes, att den dåmera avlidne agentens änka Gertrud von Scheven skriftligen förklarat, att ägarna av Söderby skulle äga att kalla allenast prästmän, som tillhörde Strängnäs stift, samt att, enär Lästringe annexförsamling vore större än Torsåkers moderförsamling, konsistorium skulle vid förefallande ledigheter alternera med ägarna av Söderby.

Genom nådigt brev den 8 mars 1737 förklarade Kungl. Maj:t, att Kungl. Maj:t funne, att framlidne agenten von Schevens och hans änkas omsorger för Torsåkers kyrkas reparation och vidmakthållande m. m. förtjänade nådig hågkommelse och att deras ansökning så mycket mera borde understödjas, som deras uppsåt vore lovvärt och förnämligast lände Guds namn till ära samt hans hus och församling till nytta. Fördenskull ville Kungl. Maj:t i kraft av detta sitt öppna brev nådeligen hava förlänt änkan Gertrud von Scheven tillika med Söderby gårds possessorer mot ovannämnda såväl redan gjorda som de till kyrkans vidmakthållande i framtiden ytterligare utfästa omkostningars presterande samt vid kyrkoherdars kallande erbjudna villkor jus patronatus vid Torsåkers pastorat i Strängnäs stift med alla de förmåner, som ett slikt jus med rätta tillkomme.

Patronatsrättigheten innefattar allenast rätt att vid varannan ledighet kalla kyrkoherde; och är kallelserätten inskränkt till prästmän från Strängnäs stift. Med patronatsrätten äro icke i övrigt förenade några särskilda rättigheter eller skyldigheter. Kommininistersbefattningen i Lästringe tillsättes på vanligt sätt. Denna församling kan således ej anses patronell.

---

[1]) Ansökningen jämte övriga handlingar i ärendet finnas i kungl. kammarkollegium bland 1737 års expeditioner, n:r 1369.

Söderby sätesgård upptages i jordeboken såsom Sörby n:r 1 om 2 mantal frälse säteri. Under gården lyder fortfarande ett flertal hemman i socknen.

Av ovan omförmälda till kyrkan donerade kapital har bildats en fond, som står under kyrkorådets vård och förvaltning. Denna fond användes alltjämt för Torsåkers kyrkas underhåll; och har församlingen härigenom hittills ej behövt vidkännas några utgifter för detta ändamål.

Vid visitation den 9 augusti 1903 meddelades församlingarna att, därest de önskade patronatsrättens upphörande, de ägde att därom i vederbörlig ordning göra underdånig framställning. Sådan framställning synes emellertid icke hava gjorts.

Torö.

(Kapellförsamling i Sorunda, Sotholms härad.)

På Torö synes redan tidigt hava funnits en kapellbyggnad, varest prästerna från Sorunda moderkyrka förrättat gudstjänst. På framställning av friherrinnan Sigrid Horn, vilken då innehade Herrhamra gård, som jämte underlydande hemman omfattade största delen av den egentliga Torön, blev emellertid år 1694 en särskild prästman förordnad å ön. Till boställe åt denne upplät friherrinnan Horn ett torp Bråten. Det gamla kapellet, som låg på något avstånd från Herrhamra gård, blev år 1699 flyttat och uppfört närmare gården på dess mark.

Sedan såväl kapellet som gården år 1719 blivit uppbrända av ryssarna, lät Herrhamra dåvarande ägare envoyén H. W. Rumpff ånyo uppföra kapellet. År 1738 uppgives även Herrhamra ägare hava låtit iståndsätta kapellet, som då var förfallet.

På grund av dessa omständigheter synas ägarna av Herrhamra med konsistorii goda minne hava utövat kallelserätt till församlingen.

Uti en till Kungl. Maj:t den 27 juli 1747 ingiven ansökning anhöll dåvarande ägaren av Herrhamra kammarherren Henrik Jakob Hildebrand, att Kungl. Maj:t ville genom nådig resolution stadfästa och bekräfta detta jus patronatus för honom och hans efterkommande.

Sedan konsistorium i Strängnäs avgivit underdånigt yttrande i ärendet, utlät sig Kungl. Maj:t genom nådig resolution den 9 februari 1748; och som av de andragna omständigheterna befunnes, att vad kyrkolagen i dylika mål föreskreve om erhållande av jus patronatus, blivit av Herrhamra possessorer fullgjort, prövade Kungl. Maj:t skäligt, att kammarherre Hildebrand för sig och sina

efterkommande borde bibehållas vid dess lagligen förvärvade rättighet av jus patronatus till Torö kapell.

Patronatsrätten omfattar allenast kapellpredikantsbefattningen. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förbundna därmed.

Herrhamra upptages i jordeboken såsom Hamra eller Herrhamra n:r 1 om $^1/_4$ mantal. Största delen av Torö hör fortfarande under gården. Kapellpredikanten innehar alljämt förenämnda boställe, vilket i jordeboken upptages såsom Bråten n:r 1, ett torp av frälse natur, med anteckning att detsamma är beläget å Herrhamra säteris ägor men upplåtet till bostad åt kapellprästen i Torö.

Vid visitation den 30 september 1906 meddelades församlingen att, därest den önskade patronatsrättens upphörande, underdånig framställning därom borde göras i vederbörlig ordning. Någon sådan synes emellertid icke hava gjorts.

Tyresö och Dalarö.

(Sotholms härad.)

Tyresö med Dalarö tillhörde fordom Österhaninge pastorat men utbröts till eget gäll genom förmyndarregeringens brev den 15 september 1638.

I detta brev uppgives, att riksdrotsen friherre Gabriel Gustafsson Oxenstierna låtit på egen bekostnad uppbygga en kyrka vid Tyresö och där inrättat en särskild församling samt att han försett kyrkan med kyrkogård och kyrkoherden i församlingen med prästbord och klockaren med klockargård. På grund av detta friherre Oxenstiernas välmenta förehavande beviljades honom och hans arvingar till Tyresö jus patronatus till den nya kyrkan och församlingen; dock skulle, sedan Drottningen kommit till myndig ålder, bekräftelse därå sökas av riksdrotsen eller den som efter honom bleve ägare av Tyresö gård. Sådan bekräftelse erhölls sedermera genom nådigt brev den 18 april 1646 på ansökan av riksrådet friherre Gustaf Oxenstierna.

Tyresö kom sedermera ur Oxenstiernska släktens ägo, men synes patronatsrätten alltjämt hava oklandrat utövats av gårdens ägare, till dess domkapitlet i Strängnäs uti underdånig skrivelse den 29 september 1824 med anledning av en då inträffad kyrkoherdeledighet hemställde, huruvida ägarna av Tyresö gård, kommersrådet Koschells arvingar, vilka icke styrkt sig vara i någon skyldskap med riksdrotsen Oxenstierna, kunde anses vara behöriga att utöva ifrågavarande patronatsrätt.

Däröver fingo de Koschellska arvingarna yttra sig, varjämte kungl. kammarkollegium den 31 maj 1825 avgav underdånigt utlåtande. Kungl. kollegium anförde därvid bland annat, att patronatsrättens riktiga tillkomst vore utan all fråga; att det icke uppgivits än mindre styrkts, att något sådant under patrontiden sig tilldragit, varigenom samma rättighet, vilken Tyresö ägare dittills utan klander utövat, blivit förverkad; att patronbrevet uttryckligen innehölle, att jus patronatus till Tyresö församling blivit tillagd riksdrotsen Oxenstierna och hans arvingar till Tyresö gård eller dem, som efter honom bleve ägare av gården, samt att utav kyrkolagens stadgande i kap. 19 § 16 tydligen framginge, att jus patronatus åtföljde ägaren av säteriet och godset i församlingen men icke någon viss familj; och tillstyrkte kungl. kollegium, att ägaren av Tyresö säteri då och framdeles måtte bibehållas vid det genom kungl. brevet den 15 september 1638 riksdrotsen friherre Oxenstierna tillagda jus patronatus till Tyresö församling, dock med förbindelse att i egenskap av patronus uppfylla de skyldigheter, Tyresö ägare dittills i berörda egenskap ålegat.

Genom nådigt brev den 10 augusti 1825 meddelades konsistorium till svar och behörig underrättelse, att Kungl. Maj:t, av vad i målet blivit ådagalagt och utrett, funnit de skäl, som föranlett konsistorium att först vid då inträffad kyrkoherdeledighet sätta i fråga den av ägarna till Tyresö gård allt sedan år 1638 innehavda och begagnade patronrättighet, icke kunna verka till någon rubbning i densamma. Därom utfärdades jämväl resolution till vederbörandes efterrättelse.

Patronatsrättigheten har ansetts omfatta rätt att utse kyrkoherde samt komminister i Dalarö annexförsamling ävensom kyrkvaktare i moderförsamlingen. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förbundna med patronatsrätten.

Tyresö säteri upptages i jordeboken såsom Tyresö n:r 1 om 3 mantal frälse säteri. Kyrkoherden i pastoratet innehar fortfarande det av riksdrotsen Oxenstierna upplåtna bostället, vilket i jordeboken upptages såsom Alby n:r 1 om $^1/_2$ mantal frälse med anteckning: donerat till prästbord av fru Maria de la Gardie.[1]) Det till klockaren i Tyresö anslagna bostället är ej upptaget i nya jordeboken men återfinnes i 1825 års jordebok bland oskattlagda torp av frälse natur såsom »Klockargården 1, rå och rör under Tyresö säteri». År 1905 anhöll Tyresö församling om tillstånd att få till patronus utbyta detta boställe mot viss annan av honom erbjuden fast egendom.[2]) Genom nådigt beslut den 21 september 1906 fann emellertid Kungl. Maj:t denna framställning icke föranleda till något Kungl. Maj:ts vidare yttrande eller åtgärd.

---

[1]) Maria de la Gardie var gift med riksdrotsen Oxenstiernas son riksrådet Gustaf Oxenstierna.

[2]) Patronus hade erbjudit församlingen en skolhusbyggnad med tomtområde samt den av ålder till kyrkostad och begravningsplats brukade mark m. m., som skulle tillhöra säteriet.

Vid visitation år 1907 förklarade församlingarna, att de önskade, att patronatsrätten måtte tills vidare bibehållas oförändrad.

Öja och Västermo.

(Väster-Rekarne härad.)

Patronatsrätt till Öja och Västermo församlingar synes åtminstone sedan början av 1600-talet hava tillkommit ägarna av Sundby eller Stora Sundby sätesgård i Öja socken.

Sundby gård och gods blevo emellertid under reduktionen indragna till kronan för fordringar hos dess ägare riksrådet friherre Axel Sparre, och församlingarna upptogos å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala.

Sedan kronans och Sparres mellanhavanden blivit uppgjorda och Sundby återfallit till sonen riksrådet greve Erik Sparre, inkom denne år 1721 till Kungl. Maj:t med en underdånig ansökning att återfå det jus patronatus till Öja och Västermo, som hans förfäder å Sundby sedan lång tid tillbaka ägt.

Innan ansökningen blivit avgjord, ingav greve Sparre en liknande framställning till 1723 års riksdag. Då riksdagen icke hann yttra sig över framställningen, överlämnades densamma jämte andra oavgjorda ärenden till Kungl. Maj:t. Framställningen remitterades därpå till kungl. kammarkollegium, som förut anbefallts att yttra sig över Sparres hos Kungl. Maj:t gjorda ansökning om patronatsrätt till församlingarna.

På föranstaltande av kungl. kollegium hade redan den 27 oktober 1721 undersökning i ärendet ägt rum vid Öja kyrka i närvaro av socknens äldste samt kyrkvärdar och nämndemän. I instrumentet över denna undersökning uppgives, att därvid först upphämtades alla uti kyrkans sakristia befintliga dokument, däribland ett av år 1609, enligt vilket grevinnan Ebba Brahe till Visingsborg och Sundby jämte sin framlidne man förlänat kyrkoherden dominus Lars i Öja en utjord om 3 öresland, »kvitt och fri från alla utlagor».

Sedan myndigheterna yttrat sig i ärendet, meddelade Kungl. Maj:t den 13 juli 1725 öppet brev för riksrådet greve Erik Sparre på jus patronatus i Öja och Västermo församlingar. Kungl. Maj:t förklarade sig hava funnit riksrådets ansökning så mycket mera billig, som icke allenast Sundby gods, vilket tillhört det Sparreska huset, blivit fritt från reduktionen, utan även riksrådet enligt därom inkomna berättelser ägde alla de rekvisita, som kyrkolagens kap. 19 § 12 fordrade för jus patronatus. Sålunda stode kyrkan

på Vallby ägor, som lydde under Sundby, och när kyrkan för många år sedan brunnit, hade ägarna av Sundby gjort ansenliga förskott till taklag, torn och annan reparation samt sedermera utvidgat kyrkan, tillökat högkoret och låtit där inrätta en ansenlig grav. Jämväl hade de givit till prästgården 3 öresland jord samt bidragit med det mesta till kyrkans inventarier. Riksrådets fader hade därjämte låtit utvidga kyrkan i Västermo annexförsamling. Han själv hade nyligen låtit inrätta en ansenlig skola i Öja och Västermo, varvid han jämväl ville sörja för en skolmästares rikliga avlönande. På grund därav ville Kungl. Maj:t i kraft av detta sitt öppna brev hava nådeligen konfirmerat och bibehållit riksrådet Sparre samt hans efterkommande arvingar vid jus patronatus i Öja och Västermo församlingar, så att han och de, så länge vad en slik rättighet dem ålade bleve fullgjort, finge obehindrat njuta alla de förmåner, som ett sådant jus patronatus med rätta tillkomme.

År 1745 uppkom tvist mellan konsistorium och dåvarande ägaren av Sundby ryttmästaren greve Axel Wrede Sparre om rätt att tillsätta den då lediga kaplansbefattningen i församlingarna. Tvisten drogs inför Kungl. Maj:t, som utlät sig genom nådigt brev till konsistorium den 24 september 1745. Enär ovan omförmälda stadfästelsebrev den 13 juli 1725, varigenom framlidne riksrådet greve Erik Sparre samt dess efterkommande arvingar blivit vid jus patronatus i Öja och Västermo församlingar konfirmerade, icke inskränkte samma jus allenast till kyrkoherdes kallande utan tydligen innehölle, att han och de, så länge vad en slik rätt dem tillförbunde bleve fullgjort, finge obehindrat njuta alla de förmåner, som ett sådant jus patronatus med rätta tillkomme, prövade Kungl. Maj:t skäligt förklara ryttmästaren Wrede Sparre såsom patronus berättigad att kalla en prästman till den lediga kaplanslägenheten.

Uti underdånig skrivelse den 26 april 1843 anmälde konsistorium i Strängnäs, att dåvarande ägaren av Sundby med underlydande hemman överstekammarjunkaren greve Carl de Geer begärt upplysning, huruvida under den senare tiden något inträffat, som kunde föranleda hinder i utövningen av ifrågavarande patronatsrätt. Konsistorium anhöll fördenskull om nådig föreskrift, huruvida jus patronatus till Öja och Västermo finge anses fortfarande åtfölja säteriet Sundby såsom ett jus reale eller hava försvunnit vid godsets övergång från grevliga Sparreska familjen.

Efter vederbörandes hörande meddelade Kungl. Maj:t beslut i ärendet den 28 november 1843. Och i betraktande därav, att Öja och Västermo pastorat, som förut varit patronellt, förvandlats till regalt, då Sundby egendom genom reduktionen indrogs till kronan, samt egendomen, sedan greve Erik Sparre betalt de skulder, för vilka densamma jämte jus patronatus indragits, av kronan återlämnats, därvid patronatsrätten åter tillfallit Sparreska familjen, ville Kungl. Maj:t i nåder förklara, att jus patronatus i Öja och Västermo församlingar tillkomme den inom församlingarna belägna

Sundby säteriegendom samt att dess ägare följaktigen vore berättigad att författningarna likmätigt begagna sig av samma rätt.

Patronatsrätten omfattar, såsom ovan angivits, såväl kyrkoherde- som komministersbefattningen i pastoratet. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förenade med densamma.

Sundby sätesgård upptages i jordeboken såsom Sundby n:r 1 om 2 mantal frälse säteri. Under gården, som vanligen benämnes Stora Sundby, lyder ett fiertal hemman i Öja och Västermo socknar.

Med den vid 1721 års undersökning omförmälda donationen av 3 öresland jord till dominus Lars i Öja synes förhålla sig sålunda, att grevinnan Ebba Brahe allenast för den tid, hon hade socknen i förläning av kronan, efterskänkt räntan av dessa 3 öresland. Själva jorden eller Täby utjord, som allt fortfarande lyder under kyrkoherdebostället, synes redan förut hava tillhört bostället. [1])

Till avlönande av en skolmästare vid den skola, som omförmäles i nådiga brevet den 13 juli 1725, donerade greve Erik Sparre och hans hustru Kristina Beata Lillie ett kapital, som skulle avkasta 500 daler kopparmynt. Denna donation torde motsvara den s. k. Sparreska fonden å 2,050 kronor, som enligt uppgift av pastorsämbetet sedan lång tid tillbaka redovisats i Öja skolkassas räkenskaper och vars avkastning utgår till skolläraren i församlingen. För underhåll av Sparreska graven i Öja kyrka finnes även en fond, den s. k. Sparreska gravfonden, vilken förvaltas av kyrkorådet i församlingen. Denna fond har även uppkommit genom donation av den Sparreska familjen. [2])

---

[1]) Se härom det i kungl. kammarkollegium förvarade »Prästverk för Strängnäs stift» av år 1696. Det har även uppgivits, att dessa 3 öresland jord ägts av en kyrkoherde Esaias Laurentius i Öja, vilken genom gåvobrev den 17 april 1618 givit jorden till prästbordet.

[2]) Genom en icke underskriven donationshandling av den 5 juni 1727 hade grevinnan Kristina Beata Lillie donerat två frälsehemman i Öja till underhåll av Öja kyrka och den Sparreska graven därstädes. Denna donation kom emellertid icke till utförande. Genom ett mellan Sparreska arvingarna den 23 april 1752 upprättat s. k. familjefördrag bestämdes, att hemmanens räntor enligt då företedd jordebok skulle användas för donationens ändamål samt i sådant syfte insättas i rikets ständers bank. Ej heller denna överenskommelse synes hava kommit till utförande. Den Sackska familjen, som efter grevinnan Lillies död innnehade Öja gård, synes emellertid under några år hava utbetalt en ränta av 400 daler kopparmynt till kyrkans och gravens underhåll.

Då i början av 1840-talet en ny kyrkobyggnad i Öja förestod, lyckades församlingen av Sackska familjen utfå en summa av närmare 10,000 riksdaler b:co, som skulle motsvara de oguldna hemmansräntorna jämte räntor därå. Från nämnda tid utbetalades årligen från Öja gård till kyrkan 200 daler kopparmynt eller 16 kronor 66 öre, till dess gården år 1886 försåldes å exekutiv auktion. Den Sparreska gravfonden torde även vara räntemedel från Öja gård, som förut innestått hos den Sackska familjen. Enligt kyrkostämmobeslut den 28 december 1892 har församlingen till förvaltning mottagit gravfonden. De handlingar rörande dessa donationer, som förvarats i Öja kyrkoarkiv, äro numera överlämnade till Uppsala landsarkiv.

Vid visitation år 1898 uttalade sig församlingarna för patronatsrättens upphörande men förklarade tillika, att de ej haft anledning till missnöje med det sätt, varpå denna rätt dittills utövats.

Ösmo.

(Sotholms härad.)

Ösmo upptogs å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala, varemot 1722 års pastoratskommission hänförde Ösmo till pastorat, som på grund av 40 § i 1720 års regeringsform borde ställas under konsistorii disposition såsom de varit före år 1680.

Med anledning av 1722 års kungörelse, att de, som förmenade sig äga patronatsrätt till någon församling, skulle förete sina bevis därför, inkom fru Margareta Törnflycht å Nynäs den 11 december 1722 till landshövdingen i länet med framställning[1]), att hon och de, som efter henne bleve ägare av Nynäs sätesgård, måtte få njuta jus patronatus till Ösmo församling. Fru Törnflycht bifogade därvid en av kyrkoherden i församlingen Lars Weldt den 7 december 1722 utfärdad attest, enligt vilken såväl hon som hennes avlidne man kommerserådet Olof Törnflycht givit åtskilliga gåvor till kyrkan. Efter mannens frånfälle hade fru Törnflycht låtit i kyrkan inrätta en grav för familjen och därvid utvidgat kyrkan med ett högkor av över 12 alnars längd, vilket hon försett med altartavla av marmor och andra prydnader. Till de fattiga i socknen hade herrskapet givit ett kapital av 1,000 daler kopparmynt, varför Öja fiskeskär vore förpantat. Uti en till landshövdingen ingiven ytterligare skrift framhöll fru Törnflycht, att från den henne dåmera tillhöriga sätesgården Djursnäs av framlidna grevinnan Helena Fleming givits ett hemman Nibble till kaplansboställe; att fru Törnflycht under frälsemannarätt innehade största delen av socknen samt att hon hade för avsikt att för inrättande av en barnskola upplåta ett hemman Gryt.

Sedan konsistorium i Strängnäs yttrat sig över ansökningen och vitsordat, att fru Törnflycht nedlagt stora kostnader på såväl kyrkobyggnad som gåvor till kyrkan, överlämnades handlingarna i ärendet till Kungl. Maj:t och därefter till 1723 års riksdag. Uti skrivelse till Kungl. Maj:t den 16 oktober 1723 anförde därpå rikets ständer, att de i anledning av förekommande omständigheter och för att uppmuntra andra, som välsignats med förmögen-

[1]) Denna framställning finnes bland justitiedeputationens handlingar vid 1723 års riksdag.

het, att på lika sätt låta sig vårda om Guds hus, de fattiga och skolors upprättande och underhållande, funne billigt, att fru Törnflychts ansökning, såsom grundad på goda skäl, måtte villfaras; och tvivlade rikets ständer icke på, att Kungl. Maj:t skulle allernådigst tillägga henne patronatsrätt i Ösmo församling för Nynäsgodset.

Genom nådigt brev den 4 februari 1724 förklarade även Kungl. Maj:t sig finna det billigt och skäligt, att fru Törnflychts ansökning villfores till hågkommelse av det oskrymtade nit och den iver, som hon i berörda måtto verkligen visat och än vidare utfäst sig att visa; och ville Kungl. Maj:t i kraft av detta sitt öppna brev hava förlänt henne samt hennes barn och efterkommande jus patronatus uti Ösmo församling vid sätesgården Nynäs med alla de förmåner, som ett slikt jus med rätta tillkomme.

Vid en kaplansledighet i Ösmo år 1773 framställde grevinnan C. M. A. Törnflycht, som då innehade Nynäs, hos konsistorium i Strängnäs anspråk på att kalla prästman även till denna befattning.

Då kaplanen icke uttryckligen nämndes i patronbrevet, vilket enligt § 9 i nådiga resolutionen på prästerskapets besvär den 9 december 1766 fordrades för rätt att tillsätta denne prästman, men grevinnan kunde åberopa ypperliga och sällsynta förtjänster om församlingen, ansåg sig konsistorium böra till Kungl. Maj:ts avgörande hänskjuta frågan, huruvida grevinnans stora förtjänster om församlingen kunde föranleda till ett undantag från berörda bestämmelse.

Genom nådigt brev till konsistorium den 15 september 1773 förklarade Kungl. Maj:t att, ehuru i kungl. brevet den 4 februari 1724 om jus patronatus till Ösmo församling icke vore omnämnt, huruvida detta jus sträckte sig även till kaplans kallande, utan detsamma vore förlänt med alla de förmåner, som ett slikt jus med rätta tillhörde, men som därvid förekomme, att grevinnan Törnflycht ägde så stora och synnerliga förtjänster mot församlingen, ville Kungl. Maj:t i anseende därtill hava visat grevinnan den nåd, att hon vid Ösmo församling även finge nämna kaplan.

Sedan Nynäs gått ur Törnflychtska släktens ägo, uppkom vid en kyrkoherdeledighet år 1800 fråga, huruvida patronatsrätt finge utövas av dåvarande ägaren till Nynäs säteri. Även denna fråga hänsköts av konsistorium till Kungl. Maj:t, som meddelade nådig resolution i ärendet den 23 december 1801. Som det vore ostridigt, att forna ägare av Nynäs säteri gjort sådana uppoffringar till kyrkan och församlingen, som efter kap. 19 § 12 i 1686 års kyrkolag berättigade till jus patronatus, och patronrättigheten jämlikt författningarna och praxis alltid borde åtfölja egendomen, då de skyldigheter uppfylldes, som patronbrevet ålade, vilket här inträffade, prövade Kungl. Maj:t i nåder skäligt bifalla, att dåvarande och framdeles blivande ägare av Nynäs säteri finge utöva den patronrättighet i Ösmo församling, som genom kungl. breven den 14 februari 1724 och den 15 september 1773 blivit i nåder beviljad.

Med patronatsrätten, som omfattar såväl kyrkoherde- som komministersbefattningen i församlingen, äro icke i övrigt förbundna några särskilda rättigheter eller skyldigheter.

Nynäs sätesgård upptages i jordeboken såsom Nynäs n:r 1 om 2 mantal frälse säteri. Komministern innehar alltjämt det av grevinnan Fleming donerade bostället, vilket i jordeboken upptages såsom Nibble n:r 1 om 1 mantal frälse med anteckning: »Donerat den 20 november 1680 till kaplansbord i Ösmo socken». Det av fru Törnflycht för inrättande av en skola skänkta hemmanet Gryt tillhör fortfarande församlingen. Hemmanet utarrenderas för närvarande, och användas arrendemedlen till skollärarens avlöning. I jordeboken upptages hemmanet såsom Gryt n:r 1 om $^1/_2$ mantal skatte med anteckning: »År 1724 donerat till boställe åt skolmästaren i Ösmo socken.»

Med ovan omförmälda donation av 1,000 daler kopparmynt till de fattiga i socknen synes hava förhållit sig sålunda, att kronan mot nämnda belopp förpantat Öja fiskläge till kommerserådet Törnflycht, vilken i sin ordning anslagit räntan å beloppet till de fattiga. Räntan uppgives även hava redovisats till socknens fattigkassa, till dess panten år 1728 av kronan återlöstes. Efter denna tid hava ägarna av Nynäs gård årligen vid jultiden givit de fattiga naturaprodukter till motsvarande eller högre värde.

Vid visitation den 17 september 1899 meddelades församlingen att, därest den önskade patronatsrättens upphörande, underdånig framställning därom borde göras i vederbörlig ordning. Sådan framställning synes emellertid icke hava gjorts.

Österåker.

(Oppunda härad.)

Österåker upptogs å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala.

Såväl riksrådet Paul Khevenhüllers arvingar som kungl. rådet Edvard Ehrensteens änka Katarina Wallenstedt framställde emellertid anspåk på patronatsrätt till församlingen. Riksrådet Khevenhüller, som år 1647 av kronan bekommit Forsby säteri i Österåkers socken, hade på sockenkyrkan gjort åtskillig bekostnad. Efter hans frånfälle år 1655 försålde emellertid arvingarna säteriet till kungl. rådet Ehrensteen. Till stöd för sina anspråk på patronatsrätten åberopade fru Wallenstedt ett av Oppunda häradsrätt den 22 februari 1694 utfärdat intyg med däri intagna två attester av kyrkoherden samt de äldste och sexmännen i församlingen. Det intygades, att Österåkers kyrka och hela kyrkogården vore belägna på ägorna till de Ehrensteenska arvingarna tillhöriga hemmanen

Över- och Nederhulla; att kungl. rådet Ehrensteen låtit på egen bekostnad förse kyrkan med nytt torn, nya valv och en klockstapel samt anskaffat nya inventarier; att änkefru Wallenstedt låtit med stor kostnad omgjuta den gamla klockan samt att hon vid kyrkans östra gavel inrättat sin och sin makes familjegraf.

Dessa till landshövdingen i länet ingivna och sedermera till Kungl. Maj:t överlämnade framställningar remitterades den 25 maj 1694 till kungl. kammarkollegium.

Den 31 augusti 1701 inkom fru Wallenstedt till kungl. kollegium med en ny skrift, vari hon förmälde, att hon låtit i Österåkers kyrka över familjegraven uppbygga ett kor, 16 alnar i längd och 16 ½ alnar i bredd, samt att hon till gravkorets underhåll anslagit ett hemman Krokäng. Vidare hade hon till kaplanen i församlingen givit två åkervretar om något mer än ett tunnland. Under åberopande i övrigt av sin förra ansökan förmodade fru Wallenstedt, att hon jämlikt kyrkolagen vore berättigad till jus patronatus till Österåkers församling.

Kungl. kollegium anmodade den 22 januari 1704 landshövdingen att låta i ärendet verkställa undersökning i orten. Sedan sådan ägt rum vid sommartinget samma år med Oppunda häradsrätt, insände landshövdingen med skrivelse den 14 september 1704 till kungl. kollegium instrumentet över undersökningen. Denna skrivelse synes likväl icke hava kommit kungl. kollegium till handa. Vilken utgång ärendet sedermera fått, är icke känt. Patronatsrätt till församlingen synes emellertid hava utövats av såväl fru Wallenstedt som senare ägare av Forsby[1]).

Förberörda donation till Ehrensteenska familjegravens underhåll avsåg hemmanet Krokäng n:r 1 om ¼ mantal skatte i Österåkers socken. Donationsbrevet, som utfärdades den 4 januari 1701, intogs för vederbörandes säkerhet i Oppunda häradsrätts protokoll för den 16 maj 1701. Genom gåvobrev den 25 november 1705 skänkte fru Wallenstedt dels till kyrkoherdeboställets förbättrande ett hemman Berga Norrgården, dels till kaplanen i församlingen två åkervretar, som han förut innehaft, den ena en åkertäppa på Nederhulla ägor och den andra en vret under Klockarbordet. Till underhåll av Österåkers kyrka donerade slutligen fru Wallenstedt genom gåvobrev den 29 oktober 1713 räntan av skattehemmanet Berga Södergården[2]).

År 1791 anhöll hos Kungl. Maj:t dåvarande ägaren av Forsby kammarherren friherre Adolf Ludvig Stjerneld att, enär ägarna av säteriet från äldre tider ägt jus patronatus till Österåkers församling, men det därom utfärdade förordnandet förkommit, Kungl.

---

[1]) Då konsistorium vid kyrkoherdeledighet år 1711 icke ville utnämna en av fru Wallenstedt kallad prästman, förständigades konsistorium genom nådigt brev den 2 april 1712 att låta henne vederfaras den rätt, som kyrkolagen tillade henne såsom innehavare av jus patronatus.

[2]) 1701, 1705 och 1713 års donationsbrev finnas bland Österåkers kyrkas handlingar, vilka numera förvaras i Uppsala landsarkiv.

Maj:t måtte förnya detsamma samt försäkra honom och efterföljande ägare av Forsby att vid infallande ledigheter utse kyrkoherde, kaplan och övrig kyrkobetjäning.

Vid ansökningen hade friherre Stjerneld fogat dels styrkt avskrift av ett utav framlidne kyrkoherden Johan Becchius jämte ett flertal församlingsbor den 18 april 1704 dagtecknat intyg, dels en av dåvarande kyrkoherden i församlingen Nils Bergstedt den 13 augusti 1791 underskriven attest. Kyrkoherden Becchius och församlingsborna intygade, att kyrkan låg på ett åkergärde, som tillhörde fru Wallenstedts frälsehemman Överhulla. Kyrkoherden Bergstedt förklarade bland annat, att de Ehrensteenska och Gyldenstolpeska familjerna å Forsby såsom ägande jus patronatus tävlat med varandra att vidmakthålla, tillbygga, begåva och pryda Österåkers kyrka; att kyrkan blivit genom landshövdingen greve Nils Filip Gyldenstolpes försorg år 1786 nästan alldeles ombyggd; att greve Gyldenstolpe låtit åt organisten och kyrkvaktaren anskaffa boställen, vilka friherre Stjerneld lovat donera till församlingen, samt att ägarna till Forsby sedan långliga tider tillbaka kallat såväl kyrkoherde som kaplan, ehuru greve Gyldenstolpe vid senaste ombyte av kaplan låtit konsistorium upprätta förslag.

Efter vederbörandes hörande meddelade Kungl. Maj:t den 21 september 1792 resolution å friherre Stjernelds ansökan. Kungl. Maj:t hade väl ej funnit, att något patronbrev eller särskilt förordnande på jus patronatus i Österåkers församling förut blivit utfärdat för Forsby ägare. Men det vore likväl erkänt och bestyrkt, icke allenast att Forsby sätesgård vore belägen inom Österåkers socken och att ägarna därav från äldre tider obestridligen utövat jus patronatus i socknen, utan även att kyrkan vore byggd på säteriägarens frälsejord och grund och att denne givit jord och ägor både till kyrkoherdeboställe och kaplanens bärgning och jämväl upprättat boställen för organist och kyrkvaktare. Förra innehavarna av egendomen hade dessutom uppbyggt och utvidgat kyrkan samt givit henne åtskilliga gåvor. På grund därav funne Kungl. Maj:t skäligt och med kap. 12 § 19 i kyrkolagen samt 7 § i 1723 års adliga privilegier och flera författningar överensstämmande att tillerkänna ägaren av Forsby sätesgård plenum jus patronatus i Österåkers församling, så att han vid timade ledigheter ägde utse och kalla både kyrkoherde och kaplan samt få dem därtill av konsistorium förordnade, när mot dem icke förekomme några lagliga hinder, och även att tillsätta den mindre kyrkobetjäningen eller klockare, organist och kyrkvaktare, de sistnämnda dock med det villkor, att friherre Stjerneld enligt sitt vid allmän valborgsmässo sockenstämma år 1791 givna löfte meddelade behöriga donationsbrev å de för dem upprättade boställena.

Genom gåvobrev den 17 oktober 1792 upplät därpå friherre Stjerneld till boställen för organisten och kyrkvaktaren de bebyggda lägenheter, som enligt en upprättad geometrisk karta, vilken skulle nästkommande år 1793 å häradstinget uppvisas och

stadfästas, voro belägna, för organisten å Forsby säteris och Frösvi frälsehemmans ägor och för kyrkvaktaren å Frösvi enskilda mark samt benämndes den förra Jerusalem och den senare Betlehem. I donationsbrevet bestämdes tillika, att det skulle åligga boställshavarna att efter tillträdessyn lagligen bygga och hävda boställena samt att alla utgifter till organist och kyrkvaktare, som dittills utgått för Forsby med underlydande, framdeles skulle upphöra. Organisten finge icke heller undandraga sig att, då patronus det befallde, vara kaplanen vid klockartjänstens förrättade behjälplig, och kyrkvaktaren skulle vara förbunden att jämte andra skyldigheter hålla Forsby herrgårds bänkar snygga och i allmänhet efterse, att ordning och skick iakttoges under gudstjänsten.

Patronatsrätten omfattar således behörighet att utse såväl kyrkoherde och komminister som klockare, organist och kyrkvaktare. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förbundna därmed.

Forsby säteri upptages i jordeboken såsom Forsby n:r 1 om 3 mantal frälse säteri.

Det av fru Wallenstedt till kyrkoherdeboställets förbättrande skänkta hemmanet Berga Norrgården, vilket i jordeboken upptages såsom Berga n:r 3 om 1 mantal frälse, innehaves allt fortfarande av kyrkoherden i församlingen. De till komministern donerade lägenheterna upptagas i jordeboken såsom Nedre Hulla n:r 5, en åkertäppa, och Klockargården n:r 1, en vret, båda av frälse natur.

Donationen av hemmanet Krokäng till Ehrensteenska gravens underhåll avsåg enligt donationsbrevets ordalydelse såväl jord som ränta. Kyrkan synes emellertid endast hava bekommit hemmanets ränta, vilken allt sedan tiden för donationen uppdebiterats i kyrkräkenskaperna. Räntan har emellertid icke redovisats särskilt utan sammanförts med kyrkans övriga inkomster. En av församlingen år 1889 gjord underdånig framställning att få till inlösen av statsverket hembjuda ifrågavarande ränta blev av Kungl. Maj:t icke bifallen[1]).

Genom nådigt brev den 9 december 1889 erhöll församlingen tillstånd att låta till statsverket inlösa den av fru Wallenstedt till kyrkans underhåll donerade frälseräntan av hemmanet Berga Södergården eller Berga n:r 1 om 1 mantal under villkor, att lösesumman, i händelse icke fastighet för densamma inköptes, gjordes fruktbärande på visst närmare angivet sätt och att med bibehållande av kapitalet oförminskat den årliga räntan därav användes uteslutande för de i gåvobrevet den 29 oktober 1713 bestämda ändamål. Genom köpebrev den 2 januari 1890 överlät därpå församlingen till statsverket ifrågavavande frälseränta för en fastställd lösesumma av 4,632 kronor 50 öre. Av detta belopp har

---

[1]) Se nådigt brev den 9 december 1889. Anledningen till avslaget torde hava varit, att jord och ränta, åtminstone vid donationstillfället, ansetts vara förenade i en hand.

bildats den s. k. Ehrensteenska fonden, som står under kyrkorådets förvaltning. Fondens avkastning synes till en början hava ingått bland kyrkans övriga inkomster, men från och med år 1909 fonderas den del därav, som icke användes för donationens ändamål.

Vid friherre Stjernelds donation av organist- och kyrkvaktarboställen var, såsom ovan nämnts, fäst det villkor, att alla utgifter till organist och kyrkvaktare, som utgått från Forsby med underlydande, skulle upphöra. Enligt uppgift från pastorsämbetet deltager Forsby ägare numera på vanligt sätt i berörda utgifter. De övriga vid donationen fästa villkoren torde hava förlorat all betydelse. Den till boställe för organisten, som väl även är klockare, upplåtna lägenheten Jerusalem har jämlikt medgivande i nådigt brev den 30 juni 1876 utbytts mot viss annan jord.

Församlingen synes icke hava lämnats tillfälle att yttra sig, huruvida den önskar patronatsrättens upphörande.

Västerås stift.

Näsby och Ervalla.

(Fellingsbro härad.)

Såväl Näsby som Ervalla församlingar voro ursprungligen konsistoriella. Åren 1672—74 lät emellertid grevinnan Sigrid Bielke, som då ägde Ervalla gård, på egen bekostnad nybygga Ervalla kyrka och ansågs därigenom hava förvärvat patronatsrätt till Ervalla församling.

Av 1722 års pastoratskommission hänfördes församlingarna till pastorat, som tillförene stått under biskopens och konsistorii försorg, men antecknades för Ervalla, att greve Nils Bielke pretenderade jus patronatus och att kyrkan blivit ånyo uppbyggd av hans svärmoder.

Osäkerhet synes likväl ha rått beträffande omfattningen av patronatsrätten. Vid en år 1732 inträffad kyrkoherdeledighet förklarade sig konsistorium ej vilja utnämna en av grevinnan Kristina Anna Bielke kallad prästman. Konsistorium förmenade, att grevinnan Bielke, som ägde patronatsrätt till allenast Ervalla annexförsamling och vid näst föregående ledighet utsett kyrkoherde, icke vore behörig att även då kalla kyrkoherde till pastoratet.

Grevinnan Bielke besvärade sig hos Kungl. Maj:t, som efter vederbörandes hörande den 14 maj 1734 meddelade resolution i ärendet. Enär Kungl. Maj:t av handlingarna inhämtat, att den förre kyrkoherden icke blivit förordnad allenast på grevinnans kallelse utan jämväl på församlingens, prövade Kungl. Maj:t skäligt förklara, att grevinnan Bielke finge vid dåvarande ledighet utöva jus patronatus, varemot Näsby församling ägde nästa gång kalla präst; och komme således framdeles vid förefallande vakanser grevinnan att alternera med Näsby församling vid kallandet av kyrkoherdar.

Vid en år 1748 inträffad ledighet vid komministerstjänsten i pastoratet framställde dåvarande ägaren av Ervalla gård presidenten greve Karl Fredrik Piper anspråk på att kalla jämväl innehavare av denna befattning. Konsistorium hade intet att erinra däremot, men hemställde, att presidenten Piper ville utverka Kungl. Maj:ts beslut i ärendet. Piper anhöll därpå hos Kungl. Maj:t, att den honom såsom ägare av Ervalla säteri tillkommande rätt

att ömsevis med konsistorium kalla kyrkoherde till Näsby och Ervalla församlingar måtte även sträcka sig till kaplanslägenhetens besättande.

Kungl. Maj:t meddelade den 17 januari 1749 resolution i ärendet. Och ehuru nådiga resolutionen den 14 maj 1734, varigenom ägarna av Ervalla säteri tillades jus patronatus att varannan gång kalla kyrkoherde till Näsby och Ervalla församlingar icke uttryckligen innehölle någon dylik rättighet beträffande kaplanslägenheten, men rätten att kalla kaplan vore en mindre förmån än att kalla kyrkoherde, funne Kungl. Maj:t skäligt förklara, att det ägaren av Ervalla gård förunnade jus patronatus även borde sträcka sig till kaplans kallande vid församlingarna; och ägde fördenskull presidenten Piper att vid dåvarande ledighet göra början med denna rättighets utövande, varefter ordningen komme till konsistorium.

Då Näsby församling år 1754 var i tur att utse kyrkoherde, sökte åtskilliga Ervalla församlingsbor, som icke hörde under Ervalla gård, göra gällande, att de ägde jämte Näsby församling deltaga i valet. Detta förvägrades dem och frågan drogs inför Kungl. Maj:t, som den 20 december 1754 hänvisade målet till konsistorium.

Genom utslag den 11 juni 1755 förklarade konsistorium, att nådiga resolutionen den 14 maj 1734 vore en lag, vilken Näsby och Ervalla församlingar vid kallande av sina kyrkoherdar borde ställa sig till efterlevnad; och då kyrkolagen kap. 19 §§ 12 och 13 samt adliga privilegierna den 16 oktober 1723, § 7, tydligen föreskreve, huru patronus finge utöva sin rätt, kunde konsistorium ej finna, att Ervalla församlingsbor på något sätt varit befogade eller haft någon skälig anledning till sin ansökning att få med Näsby församling kalla kyrkoherde.

Däröver anfördes besvär hos Kungl. Maj:t, som emellertid genom utslag den 12 november 1755 ej fann skäl att i konsistorii överklagade utslag göra ändring.

Patronatsrätten blev sedermera på 1830-talet ånyo föremål för tvister mellan patronus och församlingarna. Vid en år 1833 inträffad kyrkoherdeledighet sökte församlingarna göra gällande, att patronatsrätten icke tillerkänts ägarna av Ervalla gård utan allenast viss i 1734 års resolution omnämnd person ävensom att skyldighet att underhålla Ervalla kyrka antagligen vore stadgad i patronbrevet och således vore ett villkor för rättens bibehållande. Då kyrkan emellertid icke underhållits av Ervalla gårds ägare, bestrede församlingarna, att dåvarande ägaren handlanden L. F. Baumgardt vore behörig att kalla kyrkoherde, därest han ej med patronbrev styrkte sin rätt därtill.

Konsistorium meddelade utslag i målet den 27 oktober 1836 och förklarade på anförda skäl, att konsistorium icke för det dåvarande kunde villfara Baumgardts begäran om utfärdande av kollationsbrev för den av honom till kyrkoherde kallade skvadronspredikanten E. J. Fornell och prövade i sammanhang därmed skäligt förelägga Baumgardt att inom två månader, från det han av utslaget erhållit behörig del, i konsistorium förete

patronbrev, varefter konsistorium ville meddela den vidare åtgärd, som sakens beskaffenhet kunde föranleda.

Över konsistorii utslag anförde handlanden Baumgardt besvär hos Kungl. Maj:t. Efter vederbörandes hörande meddelade Kungl. Maj:t den 17 februari 1837 utslag i målet och anförde därvid huvudsakligen följande. Handlingarna upplyste, att ägaren av Ervalla säteri förvärvat patronatsrätten till Ervalla församling genom kyrkans uppbyggande år 1673 samt att Kungl. Maj:t genom nådiga resolutioner den 14 maj 1734 närmare bestämt och den 17 januari 1749 utvidgat denna rättighet utan att därvid fästa någon skyldighet till kyrkans fortfarande underhåll. Kungl. Maj:t funne fördenskull, att konsistorium desto mindre haft skäl att, såsom villkor för den dittills utövade alternativa patronatsrättens begagnande vid dåvarande kyrkoherdeledighet, avfordra Baumgardt patronbrev på grund av blotta förutsättningen om dess från nämnda resolutioner möjligen avvikande innehåll, som konsistorium genom ett av Kungl. Maj:t bekräftat utslag den 11 juni 1755 förklarat, att nådiga resolutionen den 14 maj 1734 vore en lag, vilken Näsby och Ervalla församlingar borde ställa sig till efterrättelse. Då vidare tvisten icke anginge något uraktlåtande av en redan erkänd skyldighet för patronus utan allenast rörde styrkande av Ervalla ägares rättighet att ömsevis med församlingsborna kalla präst, prövade Kungl. Maj:t skäligt att, med upphävande av det överklagade utslaget, förständiga konsistorium att för skvadronspredikanten Fornell, som förklarats behörig till ifrågavarande kyrkoherdebeställning, utfärda kollationsbrev.

Patronatsrätten omfattar således behörighet att vid varannan ledighet vid respektive befattningar kalla kyrkoherde och komminister. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förbundna därmed.

Ervalla säteri upptages i jordeboken såsom Ervalla n:r 1 om 4 mantal frälse säteri.

Församlingarna synas icke hava uttalat sig, huruvida de önska patronatsrättens upphörande.

Ryttern.

(Snevringe härad.)

Ryttern bestod före år 1818 av två församlingar, Stora och Lilla Ryttern. Församlingarna synas ursprungligen hava varit konsistoriella, men upptogos å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala.

Av 1722 års pastoratskommission hänfördes församlingarna till sådana, som förut icke varit regala, och vilka skulle till nästa riksdag lämnas »in statu quo». Vid Lilla Rytterns församling

antecknades, att herr Krister Horn tillägnat sig jus patronatus men försålt detsamma till grevinnan Elisabet Oxenstierna.

Uti ett till justitiedeputationen vid 1723 års riksdag ingivet memorial sökte generalmajoren greve Axel Gabriel Oxenstierna göra gällande, att han ägde patronatsrätt till båda församlingarna samt anhöll om bekräftelse å denna sin rätt. Greve Oxenstierna åberopade därvid, att Lilla Rytterns kyrka vore byggd på ägorna till hans sätesgård Vikhus och att fältmarskalken Krister Horn på grund såväl därav som de ansenliga donationer, han gjort till kyrkan, ägt ett fullkomligt jus patronatus till församlingarna. Vikhus jämte patronatsrätten hade sedermera förvärvats av sökandens moster grevinnan Elisabet Oxenstierna. Varken justitiedeputationen eller riksdagen synes emellertid hava tagit någon vidare befattning med detta ärende.

Oxenstierna inkom emellertid redan år 1726 till Kungl. Maj:t med en underdånig ansökan om bekräftelse å patronatsrätten. Sedan vederbörande blivit hörda över ansökningen och såväl konsistorium som församlingarna därvid bestritt patronatsrätten, hänsköts den uppkomna tvisten till kungl. Svea hovrätts avgörande.

Efter en vidlyftig procedur meddelade kungl. hovrätten den 13 maj 1732 dom i saken och anförde därvid huvudsakligen följande. Greve Oxenstierna hade själv vidgått, att han i Stora Rytterns socken icke hade någon fast egendom, samt förklarat sig icke kunna visa, att Vikhus förra possessorer använt någon kostnad på Stora Rytterns kyrka än mindre bidragit med något sådant, varigenom jus patronatus till denna socken kunnat förvärvas. Vad Lilla Rytterns socken anginge, så befunnes väl av det syneinstrument och den geometriska karta, som företetts i rättegången, att Vikhus ägor sträckte sig på alla sidor om kyrkan, men det vore icke visat, när och av vilken grunden till kyrkan blivit lämnad. Den geometriska kartan med syneinstrumentet gåve även vid handen, att det strax utmed kyrkan belägna Klockartorpet vore krono. Det syntes därför ovisst, av vad natur och beskaffenhet grunden varit, då kyrkan först blivit byggd. Oxenstierna hade ej heller kunnat styrka, att förra ägarna av Vikhus säteri förvärvat och verkligen nyttjat ett sådant jus eller att de jämlikt Kungl. Maj:ts brev den 16 augusti 1693 påstått sig äga patronatsrätt. På dessa och i övrigt anförda grunder fann kungl. hovrätten ej skäl tillerkänna Oxenstierna det påstådda jus patronatus i Stora och Lilla Rytterns socknar.

Oxenstierna besvärade sig hos Kungl. Maj:t, som den 9 juni 1736 meddelade utslag i saken. I likhet med hovrätten fann Kungl. Maj:t, att klaganden icke vore »på något sätt» berättigad till jus patronatus vid moderkyrkan i Stora Ryttern. Han vore emellertid ägare av nästan alla hemman i Lilla Rytterns socken, och Vikhus ägor sträckte sig på alla sidor om annexkyrkan, så att den måste anses stå antingen på säteriets eller på hans frälse grund. Av syneinstrumentet kunde icke heller slutas, att Klockartorpet vore krono eller av andra villkor än frälse. Med

rikets ständers råd och gottfinnande hade även Kungl. Maj:t gjort den förändring med 1693 års nådiga brev och den däri förelagda terminen av sex månader, att en var av ridderskapet och adeln, som kunde visa sig befogad till åtnjutande av patronatsrätt, icke skulle därifrån utestängas av den anledning, att terminen förflutit. Kungl. Maj:t prövade fördenskull rättvist att jämlikt kyrkolagens kap. 19 § 12 tillerkänna generalmajoren greve Oxenstierna jus patronatus till Lilla Rytterns kyrka, så att han varannan gång, då någon kyrkoherde- eller kaplansledighet vid bägge kyrkornas församling bleve ledig, borde hava rättighet och frihet att därtill kalla och utvälja någon skicklig samt i lära och leverne välgrundad man.

Vid en år 1820 uppkommen ledighet vid kyrkoherdebefattningen förklarade sig konsistorium hysa tvekan, huruvida patronatsrätten fortfarande ägde bestånd och hänsköt till Kungl. Maj:t såväl denna fråga som en del betänkligheter rörande en till konsistorium ingiven kallelse till kyrkoherde. Konsistorium anförde därvid bland annat, att greve Oxenstierna erhållit rätt att alternativt med församlingarna kalla kyrkoherde av anledning, dels att Lilla Rytterns kyrka varit belägen på Vikhus ägor, dels att han ägt Lilla Rytterns hela församling med undantag av 2 $^1/_8$ kronohemman. Båda dessa grunder hade emellertid förfallit. För bägge församlingarna hade nämligen uppförts en ny gemensam kyrka inom Stora Ryttern. Till denna kyrkas byggande hade Vikhus säteri bidragit allenast i författningsenlig ordning på vanligt sätt. Konsistorium hade sig icke heller bekant, att till Vikhus då hörde någon annan egendom inom Lilla Ryttern, samt hemställde fördenskull, huruvida icke den ägaren till Vikhus förunnade alternativa patronatsrätten finge anses hava upphört.

Kungl. Maj:t meddelade den 10 oktober 1821 resolution i ärendet och anförde beträffande huvudfrågan följande. Kungl. Maj:t funne väl, att de av konsistorium förmälda omständigheter nämnts såsom anledning, varför patronatsrätt tillerkänts greve Oxenstierna, men icke såsom villkor, varvid patronatet vore fästat. Den nya gemensamma kyrkan hade byggts efter bägge församlingarnas önskan och till deras inbördes nytta, utan att ägarna av Vikhus sådant begärt eller därtill egentligen samtyckt. Något villkor hade ej heller uppställts, att jus patronatus för Vikhus fideikommiss skulle upphöra efter kyrkornas sammanbyggnad. Fördenskull prövade Kungl. Maj:t, som alltid med nöje bibehölle en förtjänt mans efterkommande vid en rättighet, som blivit honom av framfarna konungar förunnad, skäligt att vid dåvarande tillfälle och för alltid bibehålla ägarna av Vikhus fideikommissegendom vid den alternativa rättigheten att tillsätta kyrkoherde i Rytterns pastorat.

Patronatsrätten medför således befogenhet att vid varannan ledighet å respektive befattningar kalla kyrkoherde och komminister. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förenade därmed.

Vikhus säteri upptages i jordeboken såsom Vickhus n:r 1 eller Näs om 3 1/4 mantal frälse säteri. Säteriet jämte flera hemman inom socknen utgör numera fideikommiss inom den adliga ätten von Post.

Församlingen synes icke hava uttalat sig, huruvida den önskar patronatsrättens upphörande.

Svartnäs.

(Kapellförsamling i Svärdsjö, Falu fögderi.)

Efter erhållet tillstånd av konsistorium i Västerås lät Stora Kopparbergs bergslag år 1793 uppföra en kyrka vid det bergslaget tillhöriga Svartnäs bruk i Svärdsjö socken. I denna kyrka, som var avsedd för bruksfolket och invånarna i den kringliggande s. k. finnmarken, höllos till en början gudstjänster en gång i månaden av skolprästen i Svärdsjö.

Å allmän sockenstämma i Svartnäs kyrka den 21 november 1847 framställdes förslag om anställande av en särskild kapellpredikant vid kyrkan och träffades förberedande bestämmelser om denne predikants tjänstgöring och avlöning. De närvarande socknemännen förklarade sig jämväl överlåta åt styrelsen för Stora Kopparbergs bergslag att kalla prästmän till den ifrågasatta befattningen samt uppdrog åt styrelsen att i ärendet göra underdånig framställning hos Kungl. Maj:t.

Efter ansökan av styrelsen och sedan vederbörande blivit i ärendet hörda, fann Kungl. Maj:t genom nådigt brev den 14 november 1848 gott förklara, att en predikant med prästerlig tjänstårsberäkning finge anställas inom Svartnäs bruksförsamling; att predikanten skulle avlönas av bruksförsamlingen samt att ägarna av Svartnäs bruk finge till beställningen utan förslag utse den präst man, de funne därtill lämpligast, dock med villkor att han tillhörde Västerås stift.

Avlöningen till kapellpredikanten, som tillika var folkskollärare, utgjordes till största delen av bruksägaren, som till honom även upplät boställe.

Enligt den för Svärdsjö pastorat nu gällande den 26 oktober 1866 fastställda löneregleringen erläggas i pastoralier för Svartnäs bruk årligen 700 riksdaler. Detta belopp synes hava bestämts med hänsyn till storleken av det frivilliga bidrag, som Svartnäs bruksägare förut lämnat till kapellpredikantens avlönande. Enligt löneregleringen innehar kapellpredikanten fortfarande det av bruksägaren upplåtna bostället vid Svartnäs samt åtnjuter, så länge han jämväl är lärare vid kapellförsamlingens folkskola, 155 kubikfot råg, 155 kubikfot korn och 155 kubikfot havre samt en

fjärdedel af de löneavgifter från pastoratet, som bestämts i penningar. Då särskilt skollärare anställes, skall kapellpredikantens avlöning minskas med så stort belopp, som motsvarar skollärarens avlöning.

Vid en år 1869 inträffad ledighet anslog konsistorium kapellpredikantsbefattningen till ansökning. Däröver klagade styrelsen för Stora Kopparbergs bergslag hos Kungl. Maj:t. I avgiven förklaring anförde konsistorium, att genom den av Kungl. Maj:t den 26 oktober 1866 fastställda löneregleringen för prästerskapet i pastoratet förändrade förhållanden inträtt i avseende å kapellpredikantens löneförmåner och sättet för deras utgörande; och hade konsistorium fördenskull ansett sig böra till ansökning anslå befattningen ävensom därå utfärda fullmakt för den prästman, som erhölle församlingens kallelse. I nådigt brev till konsistorium den 25 juni 1869 yttrade Kungl. Maj:t, att varken vid prövningen av förslaget till lönereglering för prästerskapet i Svärdsjö pastorat eller eljest hade förordnats om iakttagande av annan ordning vid tillsättande av kapellpredikant i Svartnäs kapellförsamling än som genom nådiga brevet den 14 november 1848 föreskrivits. Kungl. Maj:t fann fördenskull gott förklara, att vad därigenom blivit bestämt, skulle lända till efterrättelse, intill dess annorlunda bleve i behörig ordning stadgat; och ägde konsistorium, därest förhållandena befunnes påkalla förändrade bestämmelser i fråga om tillsättning av kapellpredikantstjänsten, vid framtida ledighet därom göra underdånig framställning. Någon sådan framställning synes emellertid icke hava gjorts.

Kallelserätten omfattar allenast befogenhet att utse kapellpredikant. Under nu löpande löneregleringsperiod, som går till ända den 30 april 1917, lärer det åligga Svartnäs bruksägare att tillhandahålla kapellpredikanten det av bruksägaren upplåtna bostället ävensom att för bruket i prästlönemedel utgöra förenämnda kontanta belopp. Dessa skyldigheter torde få anses hänföra sig till den bruksägaren tillkommande kallelserätten. Enligt uppgift lämnar bruksägaren även fri ved till kapellpredikanten, ehuru någon skyldighet härtill icke torde förefinnas. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter synas icke i övrigt vara förbundna med kallelserätten.

Svartnäs bruk äges numera av Stora Kopparbergs bergslags aktiebolag. Kapellpredikantsbostället, som icke är utbrutet från brukets övriga jord, upptages icke särskilt i jordeboken.

Församlingen synes icke hava uttalat sig, huruvida den önskar kallelserättens upphörande.

Säfsnäs.

(Nås tingslag.)

De trakter, som utgöra Säfsnäs nuvarande församling, tillhörde fordom Nås pastorat och bildade den s. k. Nås finnmark. Jämlikt nådigt brev den 22 mars 1696 hade därstädes uppförts ett kapell vid Skipsen (Säfsen).

I denna finnmark anlade brukspatronerna Sebastian Grave och Olov Hansson Ström på 1720-talet Gravendals och Fredriksbergs bruk med underlydande verk. Bruksägarna gjorde redan i början på 1730-talet framställning om anställande av en särskild prästman för bruken och finnmarken. Genom biskopens i Västerås förmedling träffades även den 14 februari 1739 en förening om lön för en prästman i den tillämnade församlingen. Denna fråga blev emellertid ej då avgjord.

Bruksägarna gjorde år 1745 en ny framställning i ärendet och anhöllo att i stället för det gamla kapellet få bygga en kyrka för bruksfolket och finnmarksåborna samt inrätta en från Nås socken avskild församling. Genom nådigt brev den 13 maj 1746 fann Kungl. Maj:t gott bifalla denna ansökning, under villkor att kyrkan uppbyggdes vid det gamla kapellstället och kyrkoherden i Nås av bruken erhölle viss ersättning för pastoralierna, vilka komministern vid den nya församlingen skulle uppbära enligt den därom den 14 februari 1739 träffade överenskommelsen.

Uti en i början på 1760-talet till Kungl. Maj:t ingiven ansökan framhöllo därpå bruksägarna, att de jämlikt tillstånd i 1746 års nådiga brev till största delen av egna medel uppfört en ny kyrka vid Säfsnäs och skänkt ett prästbord, vilket de även bebyggt, samt att de allena finge utgöra komministerns hela lön. Med stöd av bestämmelserna i kyrkolagens kap. 19 § 12 anhöllo fördenskull bruksägarna, att Kungl. Maj:t täcktes förunna dem jus patronatus till församlingen ävensom att komministern måtte — till uppmuntran för skickliga sökande — hugnas med brukspastors namn och heder.

Genom utslag den 6 maj 1762 prövade Kungl. Maj:t skäligt bifalla ansökningen, i vad densamma anginge den sökta patronatsrätten, så att bruksägarna ägde själva utnämna innehavare av kaplanssysslan i Säfsnäs. Kungl. Maj:t fann jämväl gott förklara, att vid församlingens den 14 februari 1739 ingångna förening samt vad i nådiga brevet den 13 maj 1746 blivit förordnat skulle förbliva. Men till sökandenas anhållan om brukspastors namn och heder för den prästman, de således finge antaga, fann Kungl. Maj:t ej anledning samtycka.

På ansökan av Säfsnäs församling medgav Kungl. Maj:t genom nådig resolution den 30 mars 1798, att församlingen finge skiljas från Nås moderförsamling och bilda ett särskilt pastorat. Då

de grunder, varpå bruksägarna redan genom resolution den 6 maj 1762 erhållit rätt att kalla själasörjare, instämde med kyrkolagen, prövade Kungl. Maj:t tillika skäligt förklara, att en sådan rättighet borde tillkomma dem jämväl därefter. Vid framdeles timande kyrkoherdeledigheter skulle dock sålunda förfaras att, sedan de sökande inom vanlig tid till konsistorium i Västerås inkommit med sina ansökningar, konsistorium skulle yttra sig över deras behörighet och förtjänster samt bruksägarna därefter utnämna en av de sökande, vilken alltid borde vara av Västerås stift.

Patronatsrätten avser allenast befogenhet att kalla kyrkoherde.

Enligt § 8 i nådiga resolutionen den 17 mars 1870 angående reglering av kyrkoherdens avlöningsförmåner skall med församlingens skyldighet att bygga och underhålla husen å pastorsbostället förhållas såsom dittills varit övligt. Därmed torde avses de bestämmelser i detta avseende, som förekomma i den närmast förut gällande lönekonventionen. I förslaget till denna stadgas, att församlingen till byggnader och reparationer å prästgården framskaffar timmer och andra materialier, som fordra blott dagsverken och ej penningutgift, men att bruksägarna bestämma — Fredriksbergs- och Gravendalsverkens ägare till hälften vardera — vilka byggnader böra uppföras och reparationer företagas, samt bekosta — likaledes till hälften vardera — alla därtill erforderliga utgifter ävensom att församlingens självvägande icke hava någon beslutanderätt i fråga om byggnader och reparationer vid kyrka och prästgård m. m. Detta förslag till lönekonvention fastställdes av Kungl. Maj:t genom resolution den 27 april 1849 med det undantag, bland annat, att ifrågavarande bestämmelse om rätt att besluta om byggnader och reparationer vid prästgården icke finge, då tvist därom kunde uppstå, utgöra hinder för vederbörlig domstol att i avseende därå förordna på sätt i lag och författningar vore stadgat.

På grund av berörda bestämmelser hava bruksägarna bestritt alla kontanta utgifter för byggnad och underhåll av ej endast prästgården utan även kyrkan. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro i övrigt icke förbundna med patronatsrätten.

Det av bruksägarna upplåtna bostället, som icke är särskilt skattlagt, anses utgöra $^{14}/_{198}$ mantal av skatte natur. Bostället förekommer icke i jordeboken men upptages i mantals- och taxeringslängderna såsom Pastorsbostället.

Gravendals och Fredriksbergs bruk med underlydande hemman, verk och inrättningar ägas numera av Gravendals aktiebolag. Under bruken lyder nästan all jord i Säfsnäs socken.

Församlingen synes icke hava uttalat sig, huruvida den önskar patronatsrättens upphörande.

Ängsö.

(Ytter-Tjurbo härad.)

Ägarna av Ängsö slott och gods synas tidigt hava utövat patronatsrätt till Ängsö församling.

Vid överläggning i rådet den 16 juli 1636 om ridderskapets och adelns besvärspunkter angående bland annat jus patronatus yttrade Axel Oxenstierna, att det vore mycket få här i Sverige, som hade ett sådant jus och att den förnämste, som det hade, vore »Ängsön, som kan bevisa sig hava jus episcopi et ecclesiæ».

Patronatsrätten till Ängsö församling torde ägt samband med de särskilda rättigheter i både andliga och värdsliga saker, som av ålder tillkommit ägarna av Ängsö. Dessa rättigheter upphävdes först av Karl XI genom resolution den 21 november 1691. Samtidigt därmed anbefalldes konsistorium i Västerås att, i vad kyrkoväsendet anginge, hålla visitationer i Ängsö församling. Patronatsrätten synes emellertid icke hava berörts genom upphävandet av ifrågavarande rättigheter.

Ängsö ägare hava även genom donationer till kyrka och prästerskap visat sitt intresse för kyrkliga angelägenheter. Sådana donationer synas hava förekommit redan på 1300-talet. Genom konung Magnus brev den 29 juli 1346[1]) erhöll Ängsö kyrka frihet från alla utlagor för det gods, Nils Ambjörnsson (Sparre till Salsta och Ängsö) såsom gåva och fundation givit till kyrkan och prästbolets uppehållande ävensom för det gods, som av ålder dit givits.

Patronatsrätten synes aldrig hava bestritts, och torde av denna anledning någon bekräftelse därå icke sökts. Vid de undersökningar rörande pastoratens natur, som ägde rum på 1690-talet och år 1722, ifrågasattes icke heller någon förändring av denna rätt.

Patronatsrätten omfattar befogenhet att utse kyrkoherde. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förenade därmed.

Ängsö säteri upptages i jordeboken såsom Ängsö gård n:r 1 med Målholm om 3 mantal frälse säteri. Under godset, som numera utgör fideikommiss inom den grevliga ätten Piper, lyder hela ön med undantag av kyrkoherdebostället. Detta boställe. Prästgården n:r 1 om $^1/_2$ mantal frälse, uppgives i äldre jordeböcker vara ett gammalt frälsehemman och torde få anses vara skänkt av Ängsö ägare. Enligt nådiga resolutionen den 4 januari 1865

[1]) Detta brev finnes i Ängsö kopiebok å Ängsö slott. En översättning av brevet, som är skrivet på latin, finnes intagen i »Svenska slott, Engsö» av C. A. Klingspor och B. Schlegel.

angående löneregleringen för prästerskapet i Ängsö församling ansvarar församlingen, på sätt dittills skett, för all byggnadsskyldighet vid pastorsbostället sålunda, att ägaren av Ängsö säteri tillsläpper alla materialier och underlydande tiondegivare bekosta arbetet. Denna bestämmelse torde emellertid icke äga något samband med patronatsrätten.

Församlingen synes icke hava uttalat sig, huruvida den önskar patronatsrättens upphörande.

Växjö stift.

Bergunda.

(Kinnevalds härad.)

Patronatsrätt till Bergunda och Öja församlingars pastorat har sedan äldre tider utövats av ägarna till Bergkvara i Bergunda socken.

Genom gåvobrev den 6 mars 1638 upplät grevinnan Margareta Brahe, som då ägde Bergkvara, ett frälsehemman i Bergunda by åt kyrkoherden, vilken dock redan förut synes hava innehaft detta hemman. Grevinnan Brahe åberopade därvid, att såväl hon som hennes avlidne man haft jus patronatus till församlingarna.

Vid en kyrkoherdeledighet år 1685 utverkade emellertid biskopen i Växjö, att pastoratet förklarades såsom prebende åt domprosten i stiftet. Däröver klagade Bergkvara dåvarande ägare friherre Lars Sparre hos Kungl. Maj:t, som den 8 januari 1686 anmodade landshövdingen i länet att anställa undersökning i ärendet. Konsistorium synes då hava funnit friherre Sparres anspråk på patronatsrätt befogade. I en skriftlig försäkring den 13 november 1686, som skulle förvaras bland konsistorii handlingar, förklarade nämligen konsistorium, att friherre Sparre och hans efterkommande skulle efter dåvarande domprostens avgång äga full frihet att kalla kyrkoherdar till pastoratet. Sparre synes hava låtit sig nöja med denna konsistorii försäkran, och ärendet blev icke föremål för något beslut av Kungl. Maj:t.

Å 1693 års pastoratsförteckningar upptogos emellertid församlingarna bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala.

Med anledning därav framställde friherre Sparre anspråk på patronatsrätt till församlingarna. Denna framställning remitterades till landshövdingen, vilken lät föranstalta om rannsakning inför Kinnevalds häradsrätt. Vid rannsakningen, som ägde rum den 4 december 1694, intygades, att prästgården i Bergunda blivit skänkt av herrskapet på Bergkvara, för att prästen, som förr bott i Öja, skulle vara herrskapet närmare; att sedan danskarna år 1611 borttagit största delen av kyrkans blytak och den ena kyrkklockan, herrskapet låtit å kyrkan pålägga ett tak av spån samt uppfört ett klocktorn och förärat kyrkan en ny klocka; att kyrkan vore

byggd på Bergunda frälseägor samt att herrskapet tid efter annan givit kyrkan vissa uppräknade prydnader och inventarier.

Sedan konsistorium jämväl yttrat sig, överlämnades handlingarna till Kungl. Maj:t, som anbefallde kammarkollegium att inkomma med utlåtande i ärendet. Kungl. kollegium avgav den 10 juni 1696 det infordrade utlåtandet och anförde därvid bland annat, att hela Bergunda by, bestående av fem hemman, varit »caducerat» under kronan [1]), men att allenast fyra hemman blivit av Sparrarna utbytta, vadan det femte hemmanet, som brukades till prästgård, vore att anse såsom krono. Friherre Sparre kunde således icke för prästgårdens skull tilläggas någon patronatsrätt till församlingarna; och de övriga omständigheterna vore icke heller av beskaffenhet att föranleda till någon sådan rätt.

Genom nådigt brev till kungl. kammarkollegium den 22 juni samma år fann Kungl. Maj:t, att kollegii betänkande grundade sig på goda skäl, samt förklarade, att pastoratet då som förut skulle vara regalt [2]), varom kollegium hade att utfärda en formell resolution vederbörande till efterrättelse. En dylik resolution meddelades därpå av kungl. kollegium den 3 juli 1696. Genom särskilt nådigt brev den 12 juli samma år till konsistorium förklarade Kungl. Maj:t, att Bergunda pastorat fortfarande skulle vara prebende åt domprosten i Växjö.

Av 1722 års pastoratskommission upptogos församlingarna bland pastorat, som icke förut varit regala, och vilka i anledning av regeringsformens 40 § komme att ställas under konsistorii disposition såsom de varit före år 1680.

Med anledning av de i sammanhang därmed utfärdade kungörelserna inkom riksrådet greve Klas Bonde, vilken då innehade Bergkvara gods, med anspråk på patronatsrätt till församlingarna samt åberopade i huvudsak vad här ovan anförts. Denna framställning överlämnades till 1723 års riksdag och remitterades till riksdagens justitiedeputation. Framställningen synes dock icke hava blivit föremål för någon vidare åtgärd av vare sig justitiedeputationen eller riksdagen.[3])

Bergunda pastorat utgjorde under tiden alltjämt prebende för domprosten i Växjö. Vid en år 1749 inträffad ledighet vid domprostsbefattningen gjorde dåvarande ägaren av Bergkvara översten friherre Karl von Otter framställning hos Konungens befallningshavande i länet om undersökning rörande den patronatsrätt till Bergunda, som tillkommit och ännu borde tillkomma ägaren av Bergkvara. Efter skriftväxling i ärendet med konsistorium och Konungens befallningshavande ingav översten von Otter till Kungl.

---

[1]) Härmed torde åsyftas, att all egendom, som tillhörde riksrådet Erik Sparre, vilken för högförräderi halshöggs i Linköping år 1600, förverkats till kronan.

[2]) En skrivelse av liknande innehåll avläts samma dag till konsistorium i Växjö.

[3]) Riksrådet Bondes framställning med ett flertal bilagor finnes bland 1723 års riksdagshandlingar, bunt n:r 29.

Maj:t en underdånig ansökan om återvinnande av patronatsrätten. Sedan konsistorium och Konungens befallningshavande avgivit yttranden, hänsköt Kungl. Maj:t den 23 november 1749 denna fråga till Göta hovrätts avgörande.

Kungl. hovrätten meddelade den 13 december 1750 utslag i målet och förklarade därvid till en början, att kungl. hovrätten icke kunde finna de under suveränitetstiden utfärdade nådiga breven den 16 augusti 1693 och den 22 juni 1696 samt kungl. kammarkollegii med anledning av sistnämnda brev den 3 juli 1696 meddelade resolution ligga i vägen för sakens upptagande till prövning. Beträffande godsets av konsistorium åberopade »caducering» under kronan, varigenom även patronatsrätten skulle hava förverkats och tillfallit kronan, förekomme, att Kungl. Maj:t genom nådigt brev till reduktionsdeputerade den 14 juli 1696 förordnat, att alla riksrådet Erik Sparres och hans frus arvegods — däribland även Bergkvara — som de före »förbrytelsen ägde och då förverkade», borde innefattas under Kungl. Maj:ts brev av år 1606 samt anses såsom en fullkomlig restitution, vadan kungl. hovrätten funne påståendet om godsets »caducering» till kronan hava alldeles förfallit. Vad som i nådiga brevet den 22 juni 1696 förekomme därom, att det av Bergkvara ägare till prästgård skänkta frälsehemmanet i Bergunda by icke blivit med byns övriga hemman utbytt, borde förty försvinna och således ej ligga Bergkvara ägare i vägen. I själva saken anförde kungl. hovrätten huvudsakligen följande. Av handlingarna i målet vore ostridigt, att Bergunda och Öja socknar varit ett pastorat och prästgäll för sig och att ägarna av Bergkvara gods intill år 1680 okvalt ägt och nyttjat jus patronatus att kalla kyrkoherdar till pastoratet. Detta bekräftades närmare av konsistorii den 13 november 1686 till dåvarande ägaren av godset kammarherren Sparre avgivna försäkring, att Bergkvara possessorer skulle vid ledigheter, som inträffade efter dåvarande domprostens avgång, äga frihet att efter sitt av ålder innehavda jus patronatus kalla kyrkoherde till pastoratet. Av den inför Kinnevalds häradsrätt den 4 december 1694 hållna undersökning vore det klart och ostridigt, att Bergkvara ägare givit den jord, varpå Bergunda kyrka vore byggd, ävensom ett frälsehemman till prästboställe samt att de tid efter annan underhållit kyrkan och givit den många ornamenter och gåvor. Översten von Otter hade således för sitt gods Bergkvara bevisat sin rätt till jus patronatus till Bergunda och Öja. Uti Kungl. Maj:ts försäkran till rikets ständer den 22 mars 1720, 20 §, ävensom 1720 års regeringsform, 20 och 40 §§, samt ridderskapets och adelns privilegier den 16 oktober 1723, 7 §, vore stadgat, att med kyrkoherdars tillsättande skulle förbliva, såsom före år 1680 ägt rum. Fördenskull och på grund av 1686 års kyrkolag, kap. 19 § 12, prövade kungl. hovrätten billigt och rättvist förklara översten von Otter, såsom ägare av Bergkvara gods, berättigad att det förlorade men då återsökta jus patronatus tillgodonjuta på det sätt, som hans företrädare och förra

ägarna av Bergkvara gods före år 1680 detsamma ägt och innehaft. Kungl. hovrättens utslag överklagades icke utan vann laga kraft.

Patronatsrätten har ansetts allenast medföra befogenhet att kalla kyrkoherde. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förbundna därmed. Komministersbefattningen i Öja tillsättes på vanligt sätt. Denna församling kan således ej anses såsom patronell.

Bergkvara sätesgård upptages i jordeboken såsom Bergkvara n:r 1—5, vartdera om 1 mantal frälse säteri. Under gården hör fortfarande största delen av Bergunda socken. Den av Bergkvara ägare skänkta prästgården, Bergunda n:r 1 om $^3/_4$ mantal, har sedan 1700-talet i jordeböckerna upptagits såsom krono.

Församlingarna hava uttalat sig för patronatsrättens upphörande.

Källeryd.[1])

(Annexförsamling till Åsenhöga, Mo härad.)

Den 20 mars 1648 donerade drottning Kristina Källeryds by i Källeryds socken till landshövdingen Magnus Durell, vilken bebyggde denna egendom till säteri.

Landshövdingen Durell lät sedermera år 1672 av sten ombygga den förfallna träkyrkan i församlingen samt förse kyrkan med prydnader och inventarier. Genom ett den 12 juni 1677 upprättat testamente meddelade Durell och hans hustru Birgitta von Krakow vissa bestämmelser rörande förvaltningen av kyrkan och dess egendom till ledning för den Guds ords tjänare, som därtill av dem eller deras arvingar kunde vara eller bliva förordnad, varjämte de till komministern i församlingen testamenterade dels ett hemman Näs med alla därav utgående räntor och dagsverken, dels ock, i syfte att komministern skulle utan några omkostnader kunna tillträda detta hemman, sex kor, ett par oxar, en häst samt till utsäde $1^1/_2$ tunna råg, $1^1/_2$ tunna korn och $1^1/_2$ tunna havre, vilket allt skulle tillhöra gården och således alltid vara att tillgå för en tillträdare av befattningen.

På grund av dessa omsorger om kyrkan och prästerskapet synes landshövdingen Durell hava kallat innehavare av komministersbefattningen i Källeryds församling.

---

[1]) Såväl församlingen som Källeryds gård benämnas i äldre handlingar ofta Källerö.

Av 1722 års pastoratskommission upptogs Åsenhöga och Källeryds församlingars pastorat bland sådana, som tillförene stått under biskopens och konsistorii försorg, men antecknades vid Källeryd, att salig landshövdingen Durell av egna medel uppbyggt kyrkan och således haft jus patronatus.

Med anledning av de kungörelser, som utfärdades på grund av pastoratskommissionens betänkande, inkom Durells måg överstelöjtnanten friherre Svante Horn, som då innehade Källeryds säteri, med anspråk på patronatsrätt till hela Åsenhöga pastorat. Denna framställning överlämnades jämte övriga dylika till 1723 års riksdag och remitterades till riksdagens justitiedeputation, men synes densamma icke hava blivit föremål för någon deputationens eller riksdagens vidare åtgärd.

Vid en år 1774 inträffad komministersledighet kallade assessorskan Klara von Flack å Källeryd viss prästman till befattningen. Däremot protesterade en del Åsenhöga församlingsbor, och genom utslag den 13 juli 1774 förklarade konsistorium i Växjö, att konsistorium icke ansåge sig befogat att utnämna den kallade, utan skulle jämlikt nådiga förordningen om prästval den 5 juni 1739 ett ordentligt förslag å tre skickliga prästmän upprättas och båda församlingarna därefter anställa val.

Däröver anförde fru von Flack besvär hos Kungl. Maj:t, som dels genom nådigt utslag den 17 februari 1775 på anförda skäl förklarade, att fru von Flack vid dåvarande ledighet finge ensam kalla kaplan till Källeryd, dels, sedan kammarkollegium avgivit infordrat yttrande, den 1 december 1775 meddelade särskilt utslag, huru för framtiden skulle förhållas med den påstådda patronatsrätten.

I sistnämnda utslag anfördes följande. Fru von Flack hade väl icke företett något tillståndsbrev för Källeryds gårds ägare att ensam tillsätta kaplan i Källeryds annex. Det hade dock medgivits, att fru von Flack liksom förra ägarna av samma gård under en tid av vid pass 100 år utövat patronatsrätt till denna befattning. Av företett utdrag av den berättelse, som den 28 april 1722 avgivits av de personer, vilka förordnats att undersöka, vilka gäll varit regala före år 1680, och den vid samma berättelse fogade förteckning på pastorat i Jönköpings län och Växjö stift hade befunnits, att vid Källeryd i Åsenhöga antecknats, att landshövdingen Magnus Durell av egna medel uppbyggt kyrkan och således haft jus patronatus. Alltså och då fru von Flack dessutom enligt konsistorii intyg genom omvårdnad för kyrkans prydnad och vidmakthållande fullgjort patroni skyldighet, funne Kungl. Maj:t skäligt förklara, att fru von Flack såsom ägande Källeryds gård och innehavande jus patronatus vore berättigad att ensam kalla kaplan uti det till Åsenhöga församling hörande Källeryds annex.

Med patronatsrätten, som allenast medför befogenhet att kalla komminister i Källeryd, äro i övrigt icke förenade några särskilda rättigheter eller skyldigheter.

Källeryds gård upptages i jordeboken såsom Källeryd n:r 1 om 2 mantal skatte säteri. Gården tillhör numera Nissafors fideikommiss inom den friherrliga ätten Leijonhufvud till Ekeberg.

Med landshövdingen Durells donation av hemmanet Näs synes förhålla sig sålunda att, då Durell ägde skatterättigheten till halva hemmanet men allenast frälseräntan av den andra hälften, donationen kom att omfatta förstnämnda hälft till såväl jord som ränta men endast räntan av den senare hälften. Den donerade hemmansdelen upptages i jordeboken såsom Näs n:r 2 om $^1/_2$ mantal skatte med anteckning om donationen. Enligt nu gällande den 31 augusti 1866 fastställd löneregleringen för prästerskapet i pastoratet innehar komministern bostället $^1/_2$ mantal Näs samt äger fortfarande uppbära räntan av $^1/_2$ mantal Näs. Denna ränta synes emellertid mot ersättning vara indragen till statsverket. Under det donerade bostället brukas en lägenhet, som i jordeboken upptages såsom Näs n:r 3, en utjord av krono natur. Denna utjord, vars läge och areal uppgives vara okänd, torde redan vid donationen hava hört under bostället. Förenämnda donation av inventarier å bostället äger fortfarande bestånd.

Församlingen har förklarat sig önska patronatsrättens upphörande.

Nydala.

(Annexförsamling till Vrigstad, Västra härad.)

Patronatsrätt till Vrigstads, Svennarums och Nydala församlingars pastorat synes redan i början av 1600-talet hava utövats av ägarna till Lundholmens säteri i Vrigstads socken. Lundholmen var huvudgården i det friherreskap, som konung Johan III år 1570 förlänade riksrådet Nils Gyllenstierna. Friherreskapet indrogs emellertid år 1681.

Å 1693 års pastoratsförteckningar upptogos församlingarna bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala, utan att någon erinran däremot synes hava gjorts.

Av 1722 års pastoratskommission hänfördes pastoratet till sådana, som förut icke varit regala och som enligt regeringsformens 40 § skulle ställas under konsistorii disposition, såsom de varit före år 1680.

Med anledning därav framställde generallöjtnanten Alexander Strombergs änka friherrinnan Elisabet Palmgren, vilken då innehade Nydala säteri, hos Konungens befallningshavande i länet anspråk på patronatsrätt till Nydala församling.

Konungens befallningshavande lät höra konsistorium i Växjö samt föranstaltade om undersökning i ärendet inför häradsrätten i orten. Vid denna undersökning, som ägde rum å ordinarie vintertinget den 22 februari 1723, intygades, att generallöjtnanten Stromberg och hans friherrinna bekostat kyrkans torn, predikstol

och altare samt givit kyrkan altartavla, ljuskrona, mässhake, kalk med kanna och ask av silver, altarkläde, funt, ljusstakar av metall samt ljusarmar förutom mycket annat, så att generallöjtnanten, som, innan kyrkans reparation företogs, därtill även kontant givit 500 daler silvermynt, bekostat mer än halva kyrkan.

Ärendet överlämnades därpå till 1723 års riksdag och remitterades till riksdagens justitiedeputation, men synes detsamma icke hava blivit föremål för någon vidare åtgärd av vare sig nämnda deputation eller riksdagen.

Sedan frågan om patronatsrätten åter blivit aktuell vid en kyrkoherdeledighet år 1736, anbefallde Kungl. Maj:t genom nådigt brev den 13 juli 1736 Konungens befallningshavande och konsistorium att därmed förfara efter 20 punkten i nådiga resolutionen på ridderskapets och adelns besvär 1734. Med anledning därav föranstaltade myndigheterna om undersökning i orten. Sedan instrumentet över denna undersökning inkommit, hänvisade Kungl. Maj:t den 20 juli och den 13 september 1737 målet till Göta hovrätts avgörande.

Kungl. hovrätten meddelade utslag i målet först den 4 juni 1768 [1]) och anförde därvid huvudsakligen följande. Vid undersökningen inför tingsrätten den 22 februari 1723 hade bevisats, icke allenast att Nydala kyrka stode på säteriets grund, utan även att generallöjtnanten Stromberg och hans fru vid den nya kyrkans byggande bestått mer än halva kostnaden samt bekostat torn, predikstol och altare m. m., som vore så nödvändiga delar av en kyrka, att de icke kunde begripas under prydnader. Varken kyrkoherden i församlingen, häradsprosten eller socknens vid tinget närvarande invånare hade bestritt ansökningen. Konungens befallningshavande och konsistorium hade ej heller vid ansökningens insändande till Kungl. Maj:t haft något att påminna mot densamma. Nydala säteris ägare hade dessutom enligt 1723 års undersökning till kyrkan givit åtskilliga prydnader, vilka efter kommissarien Erland Linnei vid kyrkoherdevalet i Vrigstad den 13 september 1735 ingivna memorial ansåges värda mer än 1,000 daler silvermynt. Senare ägare av Nydala hade även bekostat orgelverk och läktare i kyrkan för ett likaledes till 1,000 daler silvermynt uppskattat värde. Ehuru dylika gåvor icke enbart vore tillräckliga för förvärv av jus patronatus, så hade likväl Nydala ägares rätt därigenom blivit förstärkt. För den skull funne kungl. hovrätten, att ägarna av Nydala säteri i stöd av kap. 19 § 12 i 1686 års kyrkolag samt 7 § av adliga privilegierna år 1723 gjort sig berättigade att erhålla jus patronatus till Nydala socken och prövade således rättvist förklara såväl dåvarande ägare av Nydala säteri som dem, vilka framdeles därav kunde bliva ägare, för patronus

---

[1]) Anledningen till det långa dröjsmålet torde hava varit, att en till kungl. hovrättens avgörande samtidigt överlämnad framställning av ägaren till Lundholmens säteri om patronatsrätt till Vrigstad föranledde vidlyftiga undersökningar. Detta mål blev emellertid ej heller nu avgjort.

till Nydala socken i Vrigstads pastorat; och ägde de på grund därav såväl vid dåvarande kaplansledighet som framdeles i Nydala församling utöva de rättigheter, vilka enligt kyrkoordningen samt lag och kungl. förordningar tillhörde en församlingens patron.

Patronatsrätten medför allenast befogenhet att kalla komminister i Nydala församling. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förbundna därmed.

Nydala säteri upptages i jordeboken såsom Nydala n:r 1 om 2 mantal frälse säteri.

Församlingen har icke uttalat sig, huruvida den önskar patronatsrättens upphörande.

Skärstad.

(Vista härad.)

Skärstads socken lydde förr under Visingsborgs grevskap, och torde väl innehavarna av grevskapet då hava utövat patronatsrätt till församlingen. Sedan grevskapet år 1681 indragits till kronan, ansågs församlingen för regal och upptogs såsom sådan å 1693 års pastoratsförteckningar.

År 1783 inkom revisionssekreteraren friherre A. J. von Köhler med en underdånig ansökan, att han såsom ägare av Lyckås säteri och de flesta hemmanen i Skärstads socken måtte tillerkännas jus patronatus till Skärstads församling.

Detta ärende förekom i justitierevisionen den 24 mars 1783, därvid antecknades, att av handlingarna[1]) inhämtats, att kyrkan låge på frälse grund; att de forna ägarna av Lyckås säteri med ansenlig kostnad flera gånger upprättat och förbättrat kyrkan och skänkt större delen av dess prydnader samt att både församlingens övriga ledamöter och konsistorium icke allenast besannat detta förhållande utan även förklarat sig icke hava något att påminna, därest revisionssekreteraren von Köhler skulle tilläggas rättighet som patronus i församlingen. På grund av dessa omständigheter funno riksråden ingen betänklighet att tillstyrka bifall till den underdåniga ansökningen. Genom utslag den 3 april 1783 fann även Kungl. Maj:t gott lämna bifall till ansökningen, så att ägaren av Lyckås gods finge i Skärstads församling därefter äga jus patronatus i hela dess vidd med vad därtill hörde.

Patronatsrätten omfattar befogenhet att tillsätta såväl kyrkoherde som komminister i församlingen. Patronus synes förr hava

---

[1]) Ansökningshandlingarna hava icke återfunnits.

tillsatt även klockare men uppgives numera hava avsagt sig denna rätt. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förenade med patronatsrätten.

Lyckås säteri upptages i jordeboken såsom Lyckås n:r 1 om $3^3/_4$ mantal frälse säteri. Under godset lyder fortfarande ett flertal hemman i Skärstads socken.

Vid visitation år 1904 har församlingen uttalat sig för patronatsrättens upphörande.

Ås.

(Västbo härad.)

Ås och Kållerstads församlingars pastorat synes på 1600-talet hava varit konsistoriellt, ehuru ägarna av Svaneholms säteri [1]) i Ås socken sökte göra gällande, att de ägde rätt att kalla kyrkoherdar.

Församlingarna upptogos emellertid å 1693 års pastoratsförteckningar bland pastorat, som Kungl. Maj:t ville hava förklarade för regala, utan att någon protest från Svaneholms ägare synes hava framställts.

Av 1722 års pastoratskommission hänfördes församlingarna till sådana, som förut icke varit regala, och vilka i anledning av regeringsformens 40 § komme att ställas under konsistorii disposition, såsom de varit före år 1680.

Med anledning därav framställde generalmajoren friherre Karl Hartvig Fleetwood, som då ägde Svaneholms säteri, anspråk på patronatsrätt till församlingarna. Friherre Fleetwood åberopade därvid bland annat en från konsistorium i Växjö den 4 juni 1685 till hans moder avlåten skrivelse, vari konsistorium omförmält henne »såsom den sitt höga jus med Åhs hafver».

Över denna till landshövdingen i länet ingivna framställning hördes konsistorium, som förklarade sig icke kunnat finna, att Svaneholms ägare utövat någon patronatsrätt i vidare mån, än att de vid inträffade ledigheter jämte andra församlingsbor kallat och rekommenderat någon prästman till kyrkoherde. I konsistorii berörda skrivelse hade icke heller nämnts om jus patronatus utan allenast om jus, varmed syntes förstås jus vocandi.

Landshövdingen lät därpå föranstalta om rannsakning i ärendet inför Västbo häradsrätt. Vid denna rannsakning, som ägde rum å ordinarie tinget den 19 januari 1723, antecknades följande. Det hade befunnits, att Ås kyrka vore byggd på Ås klockargårds bästa ägor och äng samt att jord därifrån tagits till en

---

[1]) Säteriet heter enligt jordeboken Svanaholm men benämnes vanligen även i äldre handlingar Svaneholm.

stor kyrkogård, men när kyrkan blivit uppbyggd, vore rätten obekant. Svaneholms herrskap hade med stor kostnad låtit uppmura en grav vid kyrkans västra gavel. Därigenom hade kyrkan, som förut varit »stackot», blivit tillökt och märkligen sirad. Herrskapet hade även bekostat ett torn med spira och en vacker predikstol samt prytt kyrkan med målningar ävensom givit kyrkan en silverkanna med ask, en förgyld kalk, två mässhakar m. m. Hela församlingen och dess kyrkoherde önskade fördenskull, att Svaneholms herrskap finge för sin stora och berömliga bekostnad till Guds namns ära och kyrkans prydnad åtnjuta jus patronatus till Ås pastorat.

Med skrivelse den 27 februari 1723 överlämnade landshövdingen ärendet till Kungl. Maj:t samt upplyste därvid, att Ås klockargård blivit den 23 december 1648 köpt från kronan.

Ärendet överlämnades därpå till 1723 års riksdag och remitterades till riksdagens justitiedeputation, men synes varken deputationen eller riksdagen hava tagit någon vidare befattning därmed.

På 1750-talet inkom Svaneholms ägare till Kungl. Maj:t med underdånig ansökan att återfå det jus patronatus till Ås församling, som varit dem avhänt sedan år 1703, då konung Karl XII utnämnt kyrkoherde därstädes. Enär denna ansökan bestreds av såväl församlingen som konsistorium, hänvisade Kungl. Maj:t den 24 november 1758 målet till Göta hovrätts avgörande.

Kungl. hovrätten meddelade utslag i målet först den 20 juni 1767 och anförde därvid huvudsakligen följande. Det borde ej lända Svaneholms ägare till last, att de ej kunde med tillräckliga bevis styrka sitt förut innehavda jus patronatus till Ås kyrka, helst Svaneholm år 1731 undergått en svår brand, därvid skrifter och handlingar gått förlorade. Kungl. hovrätten funne dock, att Svaneholms ägare, långt innan klockargården år 1648 inköpts till frälse, ägt jus patronatus till Ås och det på en grund, som varit laglig, helst det i annat fall icke kunnat få tillgå såsom skett med förordnande åren 1667 och 1685 av tvenne prästmän, Komerius och Robertzonius. Resolutionen på ridderskapets och adelns besvär den 8 oktober 1617, § 33, och den 1 september 1664, § 8, styrkte även Svaneholms ägares rätt. 1723 års adliga privilegier, 7 §, jämförd med 40 § i 1723 års regeringsform, stadgade dessutom tydligt, att adeln skulle återfå de jura patronatus, vilka de lagligen kunde bevisa sig hava före år 1680 ägt på grund av urminnes hävd eller förmåner, som kyrkan åtnjutit. Genom kallande av Komerius år 1667 och konsistorii skrivelse den 4 juni 1685 hade Svaneholms ägare bevisat sig före år 1680 haft jus patronatus. Genom församlingens och kyrkoherdens intygande vid den år 1723 hållna undersökningen vore även fulltygat, att Ås kyrka av Svaneholms ägare njutit ansenliga förmåner. Säteriägarnas rätt i detta avseende kunde ej försvagas därav, att församlingen, medan patronatsfrågan varit oavgjord, själv dragit försorg om kyrkans repererande samt njutit därtill understöd av kollekter, helst Svane-

holms ägare, då intet kyrkotionde vore till kyrkorna anslaget, såsom i Skåne, Halland, Blekinge och Bohus län, icke kunnat åtaga sig att med egen kostnad reparera kyrkan, så länge det vore ovisst, huruvida deras ansökning skulle beviljas. Kungl. hovrätten prövade fördenskull rättvist förklara Svaneholms ägare berättigad till jus patronatus till Ås församling, dock att säteriägaren — med hänsyn därtill att patronatsrätt till Kållerstads församling, som med Ås utgjorde ett pastorat, icke bevisats eller ens påståtts — ägde alternativt med konsistorium tillsätta präst sålunda att, sedan Svaneholms ägare en gång kallat präst, som utan förslag erhållit kollationsbrev av konsistorium, det tillkomme konsistorium att uti detta liksom i ett konsistoriellt pastorat enligt lag och förordningar uppsätta förslag samt efter föregånget val av invånarna i båda församlingarna förordna prästman; och skulle på lika sätt framdeles förhållas.

Patronatsrätten medför således allenast befogenhet att vid varannan ledighet kalla kyrkoherde. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förbundna därmed. Komministersbefattningen i Kållerstad tillsättes på vanligt sätt. Denna församling kan således ej anses såsom patronell.

Svaneholms säteri upptages i jordeboken såsom Svanaholm n:r 1 om $2^1/_2$ mantal frälse säteri. Det gamla Svaneholmsgodset och även själva sätesgården äro numera uppdelade på ett flertal ägare. Då kyrkoherde senast, år 1866, kallades, utövades patronatsrätten av ägarna till de delar — om tillhopa $1^1/_2$ mantal — av säteriet, vilka förut utgjort huvudgården.

Församlingarna hava uttalat sig för patronatsrättens upphörande.

Göteborgs stift.

Länghem, Dannike och Månstad.

(Kinds härad.)

Patronatsrätt till Länghems, Dannike, Månstads och Södra Åsarps församlingars pastorat synes redan tidigt hava utövats av ägarna till Torpa gård i Länghems socken.

Å 1693 års pastoratsförteckningar upptogs pastoratet bland sådana, som Kungl. Maj:t icke ville hava förklarade för regala. Och av 1722 års pastoratskommission antecknades vid församlingarna, att grevinnan Kristina Katarina de la Gardie [1]) pretenderade jus patronatus samt att Dannike kyrka vore byggd på hemmanet Stombns grund [2]), vilket vore utbytt från kronan.

Patronatsrätten omfattade till en början såväl kyrkoherde- som komministersbefattningen i pastoratet.

Vid en år 1769 inträffad ledighet vid komministraturen förklarade emellertid konsistorium i Göteborg, att konsistorium på grund av bestämmelsen i § 9 uti kungl. resolutionen på prästerskapets besvär den 9 december 1766, att jus patronatus icke medförde rätt att välja kaplan, därest icke sådant vore tydligen medgivet i patronbrevet, icke vågade giva sitt bifall till ett fortsatt utövande av patronatsrätten beträffande komministersbefattningen, med mindre sådan rätt vore i patronbrevet uttryckligen medgiven. Genom skrivelse till dåvarande ägaren av Torpa amiralen greve E. A. Sparre infordrade konsistorium fördenskull en avskrift av patronbrevet men framhöll därvid tillika, att något tvivel ej förefunnes om greve Sparres rätt att kalla kyrkoherde i pastoratet samt att det av befintliga »actis och probatis» vore ostridigt, att patronatsrätt dessförinnan utövats jämväl i anseende till komministraturen.

Av konsistorii protokoll för den 14 juni 1769 framgår, att Sparre den 8 samma månad besvarat konsistorii berörda skrivelse och därvid »omständligen utfört och bevisat sin patronrättighet». Konsistorium beslöt även, att behörig fullmakt å komministersbefattningen skulle utfärdas för den av Sparre till

---

[1]) Grevinnan de la Gardie var gift med fältmarskalken greve Gustaf Otto Stenbock till Torpa.

[2]) Med detta hemman förstås 1/2 mantal Dannike Stommen n:r 1 i Dannike socken, vilket hört under Torpa gård.

komminister kallade prästmannen. Något patronbrev torde emellertid icke hava företetts av Sparre.

I fråga om kyrkoherdebefattningen bekräftades patronatsrätten kort därpå genom nådigt utslag den 23 mars 1770. Greve Sparre hade till denna befattning kallat en prästman, som icke fyllt 30 år och således av denna anledning icke var behörig att tillträda pastoratet. Konsistorium vägrade även att utnämna den kallade. Sparre anhöll emellertid hos Kungl. Maj:t, att den kallade måtte utan avseende å de felande åren få tillgodonjuta kallelsen. Genom berörda utslag fann Kungl. Maj:t gott bifalla denna ansökning.

Vid en år 1854 uppkommen ledighet vid komministersbefattningen vägrade konsistorium ånyo att utfärda kollationsbrev för en av dåvarande patronus greve Erik Sparre kallad prästman. Konsistorium åberopade därvid förberörda bestämmelse i nådiga resolutionen den 9 december 1766 samt att greve Sparre icke kunnat förete något patronbrev eller på annat sätt behörigen styrka sin rätt att kalla komminister i pastoratet.

Med anledning därav anhöll Sparre — under framhållande av att patronatsrätt sedan uråldriga tider åtföljt Torpa säteri, men att patronbrevet på ett eller annat sätt förkommit — att Kungl. Maj:t ville meddela stadfästelse å denna rätt.

Sedan vederbörande blivit hörda över ansökningen och pastoratsborna därvid protesterat mot patronatsrättens vidare utövning, innan densamma blivit behörigen styrkt, förklarade Kungl. Maj:t genom nådig resolution den 30 maj 1855, att Kungl. Maj:t icke funnit skäl meddela den begärda fastställelsen, vederbörande dock obetaget att i behörig ordning väcka och utföra den talan om ifrågavarande patronatsrätt, vartill de kunde finna sig befogade. Någon sådan talan blev emellertid icke i detta sammanhang väckt, utan tillsattes den lediga komministersbefattningen efter val av pastoratsborna. Ägarna av Torpa synas sedermera icke hava framställt anspråk på att kalla komminister.

Vid den kyrkoherdeledighet, som inträffade näst efter meddelandet av 1855 års nådiga resolution, förklarade konsistorium sig ej heller kunna godkänna Torpa ägares rätt att kalla kyrkoherde i pastoratet samt vägrade fördenskull att utfärda kollationsbrev för den av dåvarande ägaren till Torpa greve E. T. Sparre kallade prästmannen. Däröver besvärade sig greve Sparre hos Kungl. Maj:t. Genom utslag den 7 februari 1873 fann Kungl. Maj:t, enär flertalet av de till pastoratet hörande församlingar bestritt greve Sparre rätt att såsom patronus kalla kyrkoherde samt således tvist vore, huruvida patronatsrätt ägde rum, besvären icke föranleda vidare yttrande, än att vederbörande ägde att vid behörig domstol anhängiggöra och utföra sin talan därutinnan.

Greve Sparre instämde därpå pastoratsborna till kungl. Göta hofrätt med yrkande, att han måtte tillerkännas rätt att på grund av den säteriet åtföljande patronatsrätten tillsätta kyrkoherde i pastoratet.

Kungl. hovrätten utlät sig i målet genom dom den 26 juni 1874 och relaterade därvid till en början innehållet i konsistorii ovannämnda skrivelse till amiralen Sparre den 19 april 1769 och dess protokoll den 14 juni samma år. Genom ifrågavarande omständigheter och då ägarna av Torpa sedan sekler tillbaka kallat kyrkoherde i Länghem samt det ej kunnat visas, att kyrkoherdebeställningen därstädes tillsatts annorledes än efter kallelse av säteriets ägare, fann kungl. hovrätten, att det måste anses vara tillförlitligen ådagalagt, att patronatsrätt i avseende å tillsättningen av kyrkoherde i Länghems pastorat från urminnes tider varit förenad med äganderätten till Torpa säteri. Kungl. hovrätten lämnade även utan avseende den obestyrkta invändningen, att den av säteriets ägare utövade patronatsrätten icke tillkommit i behörig ordning utan varit föranledd endast av den röstövervikt, ägaren av Torpa ägt inom pastoratet. Kungl. hovrätten prövade förty, ehuru greve Sparre icke kunnat förete något patronbrev, rättvist att, med bifall till greve Sparres av följande invånare inom pastoratet, nämligen F. Brusevitz, Sigge Sparre, Casimir Sparre, A. C. Öhrwall, I. Rabe och E. V. Lindgren, understödda påstående, förklara Sparre berättigad att, i egenskap av dåvarande ägare till säteriet Torpa, på grund av jus patronatus tillsätta kyrkoherdebefattningen i Länghems pastorat.

Pastoratsborna anförde däröver besvär hos Kungl. Maj:t, som genom dom den 22 juni 1875 prövade rättvist gilla hovrättens dom.

Patronatsrätten medför således numera allenast befogenhet att tillsätta kyrkoherde i pastoratet. Med densamma äro icke i övrigt förbundna några särskilda rättigheter eller skyldigheter. Då komministersbefattningen i Södra Åsarp numera tillsättes på vanligt sätt, lärer denna församling ej vidare kunna anses såsom patronell. Såväl moderförsamlingen som Dannike och Månstads annexförsamlingar torde däremot få anses vara patronella.

Torpa säteri upptages i jordeboken såsom Torpa n:r 1 om 2 mantal frälse säteri.

Församlingarna synas icke hava uttalat sig, huruvida de önska patronatsrättens upphörande.

Karlstads stift.

Borgvik.

(Annexförsamling till Nor, Grums härad.)[1])

På ansökan av ägaren till Borgviks bruk medgav Kungl. Maj:t genom nådig resolution den 11 januari 1716, att vid bruket finge uppföras en kyrka för bruksfolket och de närmast belägna hemmanens åbor, vilka för den långa och svåra vägen icke utan stort besvär kunde komma till sockenkyrkan i Grums.

En kyrka uppfördes därpå vid Borgviks bruk, och under densamma förlades vissa i ansökningen uppgivna hemman. I kostnaden för kyrkobyggnaden deltog bruksägaren för sina hemman, verk och inrättningar med 11 $^{29}/_{336}$, medan enskilda hemmansägare bidrogo för 3 $^{279}/_{336}$ mantal. Till Borgviks sålunda bildade kapellförsamling[2]) kallade bruksägaren från första början prästmän, vilka av domkapitlet försågos med fullmakt.

Vid allmän sockenstämma med Borgviks församling den 10 oktober 1802 träffades därpå mellan församlingsborna överenskommelse rörande predikantens avlöning. Bruksägaren förklarade sig upplåta hemmanet Sparnäs med det område, som 1794 års karta över Södra Borgvik utvisade, till ett beständigt boställe åt predikanten, så länge konsistorium icke befattade sig med förslag till befattningen, vilken aldrig borde få namn av någon komministerssyssla utan snarare anses som en bruksspredikantsbefattning. Och förbehölle sig bruksägaren således rättighet att själv antaga den prästman, han kunde finna sig nöjd med. Denna överenskommelse godkändes även av de enskilda hemmansägarna, vilka tillika förklarade sig finna, att bruksägaren jämlikt kyrkolagens kap. 19 § 12 ägde full patronatsrätt, alldenstund kyrkan vore byggd på hans jord samt bruksägaren lämnat hemmanet Sparnäs till be-

---

[1]) Genom nådigt brev den $^{18}/_{6}$ 1909 har förordnats att, sedan komministern i Ed H. G. Ullstrand avgått från sin befattning, Eds och Borgviks församlingar skola avskiljas från Nors pastorat och utgöra ett särskilt konsistoriellt gäll med kyrkoherde och kapellpredikant, den senare i Borgvik.

[2]) Borgvik benämnes från början kapellförsamling, men synes församlingen, som icke har eller haft någon byggnadsskyldighet vid Grums moderkyrka, snarare vara att anse såsom en annexförsamling inom Nors pastorat.

ständigt boställe åt predikanten mot åtnjutande av en dylik rättighet.

Under åberopande av dessa omständigheter anhöll år 1830 dåvarande ägaren av Borgviks bruk, att Kungl. Maj:t ville bekräfta hans rätt att kalla präst till Borgviks församling samt att denna rättighet måtte bliva ansedd såsom jus patronatus.

Ansökningen ingavs till konsistorium i Karlstad, som överlämnade densamma till Kungl. Maj:t. Konsistorium tillstyrkte därvid ansökningen under förbehåll, att bruksägaren, jämte iakttagande av vad författningarna i övrigt stadgade för åtnjutande av jus patronatus, tillförbundes att till befattningen utse en prästman inom stiftet.

Genom nådig remiss den 7 april 1831 anbefalldes därpå kungl. kammarkollegium att från vederbörande infordra sådana upplysningar i ärendet, som omförmäldes i nådiga resolutionen på prästerskapets besvär den 13 september 1790, ävensom avgiva eget underdånigt utlåtande.

Med anledning därav blevo de av Borgviks församlingsbor, som voro behöriga att deltaga i prästval samt icke lydde under Borgviks bruk, hörda å sockenstämma. Därvid upplystes bland annat, att kyrkan, som underhölles av socknens invånare gemensamt efter hemmantal, företedde vissa brister; att kyrkan icke hade någon egendom eller något kyrkotionde samt att Borgviks bruksägare, långt ifrån att få några fördelar eller inkomster av patronatsrätten, för kyrkan och prästlägenheten hade lika omkostnader som andra församlingsbor efter hemmantalet, förutom att de skänkt bostället Sparnäs. I fråga om själva saken förklarade församlingsborna, att de ej hade något att tillägga till den år 1802 med bruksägaren träffade överenskommelsen, samt att de livligt önskade att med tillsättandet av kapellpredikantstjänsten måtte få framdeles förfaras såsom dittills.

Såväl Konungens befallningshavande som kungl. kammarkollegium tillstyrkte bruksägarens ansökan, därvid kungl. kollegium förklarade sig anse, att det av domkapitlet föreslagna förbehållet, att bruksägaren skulle förbindas att inom stiftet utse prästmän, icke vore lämpligt.

Genom nådig resolution den 31 mars 1832 prövade Kungl. Maj:t skäligt lämna ägarna av Borgviks bruk bekräftelse å bibehållandet då och för framtiden av det jus patronatus, de dittills utövat genom att kalla kapellpredikant i Borgvik, vilken rättighet, enär bruksägarna fullgjort vad kap. 19 § 12 kyrkolagen för dess åtnjutande stadgade, icke komme att bliva mera inskränkt än vad §§ 12 och 13 samma kapitel stadgade.

Med patronatsrätten, som allenast ansetts medföra befogenhet att kalla kapellpredikant, äro icke i övrigt förenade några särskilda rättigheter eller skyldigheter.

Kapellpredikantens avlöning är numera bestämd enligt nådiga förordningen angående allmänt ordnande av prästerskapets inkomster den 11 juni 1862. Han innehar fortfarande bostället Sparnäs,

vilket bygges och underhålles av församlingen. Bostället upptages i jordeboken såsom Sparnäs n:r 1 om $^1/_4$ mantal skatte.

Borgviks bruk äges numera av ett aktiebolag.

Församlingen har å kyrkostämma år 1909 uttalat sig för patronatsrättens bibehållande.

Gustav Adolf.

(Annexförsamling till Norra Råda [1]), Älvdals härad.)

I underdånig ansökning år 1765 anhöll bruksägaren Emanuel Geijer om tillstånd för Uddeholms bolag att vid östra ändan av sjön Deglunden uppföra en brukskyrka av trä, där bolagets torpare, smeder och andra bruksarbetare kunde förrätta sin gudstjänst med större bekvämlighet än vid sockenkyrkorna i Ekshärad och Råda, dit de flesta hade två och många tre till fyra mil. Därest ansökningen bifölles, hade bolaget för avsikt att vid kyrkan anställa och avlöna en särskild prästman.

Sedan vederbörande blivit hörda, fann Kungl. Maj:t genom nådig resolution den 10 december 1765 så mycket hellre skäl bifalla ansökningen, som den syftade till Guds namns ära och många själars bättre uppbyggelse; dock finge Uddeholms bruksägare jämlikt kungl. resolutionen den 17 december 1734 icke undandraga sig att jämte bruksprästens avlönande låta såväl kommande som dåvarande ordinarie präster njuta sina rättigheter oavkortade av de torpare, nybyggare och bruk, som komme att lyda under den beviljade brukskyrkan, varjämte de hemman och bruk, som av ålder byggt och underhållit Ekshärads och Råda kyrkor, ej finge för framtiden undandraga sig denna skyldighet.

Den nya kyrkan blev färdig först år 1780 och benämndes Gustav Adolfs kyrka. Intressenterna i Uddeholms bolag synas utan vidare hava ansetts behöriga att kalla innehavare av bruks- eller kapellpredikantsbefattningen vid kyrkan. Då intressenterna vid en år 1825 inträffad ledighet kallade huspredikanten Per Herman Forsslöf av Hälsinge nation, förklarade emellertid konsistorium, att det icke visats, att de ägde jus patronatus vid tillsättandet av kapellpredikantssysslan och att den åberopade nådiga re-

---

[1]) Genom nådigt brev den $^{17}/_4$ 1885 bestämdes, att Råda socken i Älvdals härad skulle benämnas Norra Råda. Även församlingen benämnes numera vanligen Norra Råda.

solutionen den 10 december 1765 ej gjorde något undantag från vad kyrkolagen och prästerskapets privilegier föreskreve. Konsistorium ansåge sig fördenskull icke kunna utfärda fullmakt för Forsslöf, enär denne varken tillhörde stiftets prästerskap eller erhållit jus indignatus.

Bruksägarna besvärade sig däröver hos Kungl. Maj:t, som efter vederbörandes hörande den 5 maj 1826 meddelade utslag i målet och därvid anförde huvudsakligen följande. Det vore upplyst, att uppförandet och underhållet av brukskyrkan ävensom predikantens avlöning berott och berodde på bruksbolagets frivilliga åtagande samt att denna kyrkoinrättning, som tillkommit av omtanke för brukets underhavande, icke innebure något förnärmande för stiftets eller församlingens prästerskap, enär antagandet till bruksprest icke medförde indignatsrätt inom stiftet och församlingens präster vore försäkrade att åtnjuta sina rättigheter oavkortade. Då för övrigt någon författning icke lade hinder i vägen för bruksprediknts kallande, oberoende därav, huruvida den kallade tillhörde det stift, inom vilket brukskyrkan vore belägen, prövade Kungl. Maj:t rättvist att med upphävande av det överklagade beslutet ålägga konsistorium att utfärda fullmakt för den kallade prästmannen, så vida han i övrigt vore kompetent.

Genom nådigt beslut den 13 april 1883 bestämdes, att Ekshärads pastorat skulle delas i två särskilda konsistoriella gäll, bestående det ena av Ekshärads församling och det andra av Råda och Sunnemo församlingar med Gustav Adolfs kapell. I sammanhang därmed fastställdes nu gällande löneregleringar för prästerskapet i pastoraten.

Kapellpredikanten i Gustav Adolfs församling hade dittills huvudsakligen avlönats av Uddeholms bolag (senare Uddeholms aktiebolag), som till honom upplåtit boställe samt erlagt ett kontant belopp av 1,000 riksdaler. Under förutsättning att pastoratsdelningen komme till stånd, förband sig bolaget att fortfarande bidraga till kapellpredikantens avlöning med ett lika stort årligt belopp. Detta kontanta belopp omsattes vid löneregleringen till 640 kubikfot havre. Enligt löneregleringsresolutionen åligger det även bolaget att, utöver de vanliga pastoralierna, till prästerskapets avlönande årligen erlägga nämnda kvantitet havre.

Jämlikt nådigt brev den 13 april 1883 skulle genom församlingens försorg åt kapellpredikanten anskaffas boställe av viss godhet. Innan den nya löneregleringen år 1902 trädde i kraft, hade även församlingen med Uddeholms aktiebolag träffat villkorligt avtal om inköp för 16,000 kronor av vissa delar av hemmanet Emtbjörk n:r 1 om ett mantal frälse i Ekshärads socken. Genom nådigt brev den 8 mars 1901 fann Kungl. Maj:t gott att såsom boställe åt kapellpredikanten godkänna ifrågavarande andelar av hemmanet Emtbjörk under villkor bland andra, att genom ägostyckning bleve på församlingens bekostnad bestämt angående mantalets fördelning mellan de till boställe inköpta områdena och de i köpet icke inbegripna delarna av stamhemmanet. Någon ägo-

styckning har emellertid icke ännu ägt rum, vadan boställsköpet ej kommit till stånd. Kapellpredikanten innehar emellertid såsom boställe berörda andelar av hemmanet Emtbjörk.

Kallelserätten, som tillhör Uddeholms aktiebolag, medför allenast befogenhet att kalla kapellpredikant. Under nu gällande löneregleringsperiod, vilken går till ända den 30 april 1933, lärer det åligga bolaget att såsom särskilda prästlönemedel erlägga förberörda 640 kubikfot havre. Bolaget, som äger all jord i församlingen, bygger och underhåller ensam församlingskyrkan, ehuru någon skyldighet därtill icke torde förefinnas. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter synas icke i övrigt vara förbundna med kallelserätten.

Församlingen har icke uttalat sig, huruvida den önskar kallelserättens upphörande.

Nedre Ullerud.

(Annexförsamling till Ullerud, Kils härad.)

Nedre Ullerud tillhörde fordom Kils pastorat, bestående av Kils, Frykeruds, Övre Ulleruds, Nedre Ulleruds och Ransäters församlingar. Detta pastorat var ursprungligen konsistoriellt men förklarades år 1693 för regalt. Genom nådigt beslut den 14 april 1882 hava de tre sistnämnda församlingarna skilts från Kils pastorat och utgöra numera ett eget regalt gäll, benämnt Ulleruds pastorat.

År 1759 företogs en omfattande reparation och ombyggnad av Nedre Ulleruds kyrka. Därtill lämnade översten greve Karl Gustav Löwenhielm å Katrinebergs säteri i Nedre Ulleruds socken betydande bidrag i penningar m. m. Han bekostade således västra kyrkokorsets ombyggnad och förstorande samt skänkte av säteriets jord erforderlig grund därför ävensom mark för en behövlig utvidgning av församlingens kyrkogård.

Sedan greve Löwenhielm den 26 juli 1778 till församlingen utfärdat ett formligt gåvobrev å dessa skänker och påkostningar[1]), anhöll han hos Kungl. Maj:t om patronatsrätt till Nedre Ullerud och framhöll därvid, att han endast åsyftade kaplanens tillsättande i den lilla annexförsamlingen.

Efter det konsistorium i Karlstad avgivit underdånigt utlåtande, meddelade Kungl. Maj:t den 14 maj 1779 resolution i ärendet. Av konsistorii utlåtande hade Kungl. Maj:t inhämtat, att sökanden ej allenast av Katrinebergs säteris ägor såsom en i alla tider

---

[1]) Gåvan omnämnes i sockenstämmoprotokollet för den 19 juli 1778, vilket protokoll dock justerades först den 26 samma månad.

klanderlös gåva förärat plats till kyrkogrundens såväl som kyrkogårdens nödiga utvidgande utan ock på egen bekostnad uppfört hela västra kyrkokorset samt dessutom med andra ansenliga skänker både i penningar och byggnadsämnen understött kyrkobyggnaden. Då sökanden således uppfyllt vad kyrkolagen kap. 19 § 12 fordrade för förvärvande av en sådan rättighet, prövade Kungl. Maj:t skäligt att till överste Löwenhielms underdåniga ansökning lämna nådigt bifall, så att han och hans efterkommande då och framdeles finge i Nedre Ulleruds församling och sacellani i Karlstads stift äga jus patronatus eller rättighet att därstädes tillsätta kaplaner, dock så att de vid utövningen därav iakttoge och icke överskrede de gränser, kyrkolagen eller andra författningar utstakade för en patronus ecclesiae.

Sedan kaptenen greve Gustaf Löwenhielm försålt Katrinebergs säteri till brukspatronen Niklas Arfwidsson, inkom församlingen till Kungl. Maj:t med underdånig ansökan att återfå sin förra valrättighet vid tillsättande av kaplan. Däröver avgav Löwenhielm underdånigt yttrande och avsade sig patronatsrätten till församlingen samt anhöll, att densamma måtte få övergå till Arfwidsson.

Genom nådigt brev till konsistorium den 29 oktober 1799 prövade Kungl. Maj:t skäligt förklara brukspatronen Niklas Arfwidsson och efter honom Katrinebergs säteris innehavare, man efter man, vara rätta ägare av det avlidne översten grefve Löwenhielm den 14 maj 1779 i nåder beviljade jus patronatus till Ulleruds församling.

Patronatsrätten avser allenast befogenhet att tillsätta komminister i Nedre Ulleruds församling. Några särskilda rättigheter eller skyldigheter äro icke i övrigt förenade därmed.

Katrinebergs säteri upptages i jordeboken såsom Hollerud n:r 1 eller Katrineberg om 1 mantal frälse säteri. Katrineberg äges numera av aktiebolaget Mölnbacka—Trysil.

Församlingen synes icke hava uttalat sig, huruvida den önskar patronatsrättens upphörande.

Älvsbacka.

(Annexförsamling till Nyed, Nyeds härad.)

På ansökan av bruksägaren Henrik Kolthoff å Älvsbacka bruk i dåvarande Nyeds socken samt en del hemmansåbor därstädes medgav Kungl. Maj:t genom nådig resolution den 6 februari 1728, att ett kapell finge uppföras på den s. k. Kyrkoudden omkring 1 $^1/_2$ mil från Nyeds sockenkyrka.

Sedan kapellet uppförts och en prästman därstädes anställts, anhöll bruksägaren Henrik von Hofsten om nådigt tillstånd för

sig och efterkommande ägare av Älvsbacka bruk att kalla och tillsätta präster vid kapellet.

Efter vederbörandes hörande meddelade Kungl. Maj:t resolution i ärendet den 11 september 1759 och anförde därvid huvudsakligen följande. Det hade befunnits, att sökandens företrädare å bruket till större delen på egen bekostnad och grund låtit bygga Älvsbacka kapell. De flesta hemmanen inom kyrkodistriktet tillhörde även sökanden, vadan han vid prästval hade en ansenlig pluralitet. Av den för prästen fastställda penninglönen, 200 daler silvermynt, erlade sökanden mer än tre fjärdedelar. Han hade även till prästen lämnat en hemmansdel i Lersjön och därpå uppfört en vacker byggnad. Kungl. Maj:t fann fördenskull skäligt förunna och tillägga sökanden, hans arvingar och efterkommande ägare av Älvsbacka bruk, så länge de hölle kyrkan vid makt och oavkortat fullgjorde alla de villkor, som vore betingade och utlovade angående såväl bostället som prästens avlönande, evärdelig rättighet att ensam och utan de andra intressenternas tillfrågan välja, kalla och tillsätta präst vid kapellet, dock med det uttryckliga förbehåll, att den person, som kallades, måste vara av Karlstads stifts infödda barn.

Genom nådigt brev den 16 december 1819 fann därpå Kungl. Maj:t gott medgiva, att Älvsbacka kapellag finge skiljas från Nyeds moderförsamling och utgöra en särskild »annexsocken»; och skulle i avseende på kyrkans underhåll och predikantsysslan förbliva vid vad genom nådiga resolutionen den 11 september 1759 blivit förordnat.

Patronatsrätten avser numera behörighet att kalla komminister i Älvsbacka annexförsamling. Enligt den för prästerskapet i Nyeds pastorat nu gällande den 27 juni 1873 fastställda löneregleringen innehar komministern det av bruksägaren upplåtna bostället, som i jordeboken upptages såsom Lersjön n:r 1 om $^1/_9$ mantal skatte. Bruksägaren bidrager icke i övrigt på något särskilt sätt till komministerns avlöning.

Bruksägaren synes numera icke heller anse sig skyldig att hålla kyrkan vid makt. En nödig reparation av kyrkan, som befinner sig i ett mycket bristfälligt skick, har fördröjts på grund av tvist emellan församlingen och bruksägaren angående byggnads- och underhållsskyldigheten.

För bildande av en fond för uppförande av en kyrka av sten skänkte år 1837 dåvarande ägaren av bruket hovmarskalken U. Croneborg den ersättning, som kunde tillkomma honom av hemmansägarna i församlingen för gjorda förskott till uppförande av sockenstuga och klockarboställe. Denna fond, som emellertid endast får användas för angivna ändamål, hade den 31 december 1911 en behållning av 18,126 kronor 39 öre.

Älvsbacka bruk äges numera av aktiebolaget Mölnbacka—Trysil.

Församlingen har icke uttalat sig, huruvida den önskar patronatsrättens upphörande.

Register.

	Sid.
Askersund	119
Berga	113
Bergunda	192
Blacksta	122
Bo	27
Borgvik	206
Bro	28
Bälinge	124
Bäreberg	110
Dala	107
Dalarö	169
Dalby	60
Dannike	203
Ekeby	72
Ervalla	181
Fasterna	31
Film (Österby)	33
Flen	145
Floda	128
Fogdö	131
Forsmark	34
Främmestad	110
Färed	113
Gillberga	134
Godegård	74
Gustav Adolf	208
Hannäs	91
Harg	35
Hassle	113
Helgarö	131
Helgesta	137
Hyltinge	137
Hållnäs	38
Högstena	107
Ingarö	39
Julita	139
Jäder	141
Järlåsa	43
Kimstad	76
Källeryd	195
Kärnbo	153
Lava	115
Lilla Mellösa	145
Lillkyrka	148
Lista	134
Lossa	28
Lovö	44
Ludgo	150
Länghem	203
Marbäck	78
Mariefred	153
Misterhult	81
Mjölby	82
Månstad	203
Mörkö	156
Nedre Ullerud	210
Nianfors	46
Norra Kedum	115
Norra Vi	86
Nydala	197
Nämdö	157
Näsby	181
Näshulta	161
Ornö	164
Rinna	72
Ryttern	183
Skokloster	48
Skärstad	199
Solna	48
Stora Malm	165
Svabensverk	51
Svartnäs	186
Säfsnäs	188
Söderala (Ljusne)	53
Söderfors	54
Tegelsmora	38
Torsåker	166
Torö	168
Tranum	115
Trehörna	88
Tryserum	91
Tuna	93
Tyresö	169
Tystberga	124
Tådene	115
Vadsbro	122
Vist	95
Voxna	55
Värmdö	56
Västermo	171
Västeråker	60
Västra Ed	96
Ås	200
Åsbo	100
Åtvid	101
Älvsbacka	211
Ängsö	190
Ödeby	148
Öja	171
Örtomta	103
Ösmo	174
Öster-Lövsta	64
Österåker (Uppsala stift)	66
Österåker (Strängnäs stift)	176
Östra Ryd (Uppsala stift)	68
Östra Ryd (Linköpings stift)	104